ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

КЊИГА 228.

СВЕСКА VI. ЗА ГОДИНУ 1904.

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ.

1904.

ПРЕГЛЕД

СТРАНА

I. Цртежи. Од Владоја С. Југовића. II. Млада љубав. III. Са лова 1

II. Живот и обичаји Арбанаса. Саставио војвода Марко Миљанов Поповић Дрекаловић. (Наставак) 11

III. О нашим народним тканинама и рукотворинама. Од Савке дра Ј. Суботића. (Свршетак) 34

IV. Писмо А. И. Тургењева митр. Ст. Стратимировићу и одговор митрополитов са прилогом његове расправице о Власима. Од Јов. Радонића 68

V. Књижевност:

1. Оцене:

„Мих. Ј. Миладиновић. Историја Срема". Од дра Ст. Станојевића . 122

2. Прикази:

а) *Белетристика*: „Bibliothek ausgewählter serbischer Meisterwerke IV. Von Dr. Friedr. S. Krauss". М. С—ћ. 125

б) *Историја књижевности*: „Јован Скерлић. Јаков Игњатовић књижевна студија". Ј. Р. 126

в) *Геологија*: „J. Cvijić. Die Tektonik der Balkanhalbinsel". Од дра Ц. Вујевића 129

3. Белешке . . . . . .

VI. Уметност:

Прва југословенска уметничка изложба. Од дра Милана Шевића . 136

VII. Нове књиге.

МАТИЦА СРПСКА

Цел Матице Српске. Матица Српска је друштво које има цел да материјалном и умном снагом потпомаже, развија и распростире књижевност и вештину српску, а тим путем да подиже просвету народа српског (§. 1. Устава).

Чланом Матице Српске може постати сваки ваљан Србин који у благајницу Матичину положи 100 кр. од једанпут или положивши 20 кр. обвеже се, да ће остало у годишњим честицама за идуће 4 године положити (§. 3. Устава).

ЛЕТОПИС

МАТИЦЕ СРПСКЕ

КЊИГА 223–228.

СВЕСКА I—VI. ЗА ГОДИНУ 1904.

У НОВОМ САДУ

ИЗДАЊЕ МАТИЦЕ СРПСКЕ

1904.

ПРЕГЛЕД САДРЖАЈА

223—228. свеске Летописа Матице Српске

(за год. 1904.)

I. Научне расправе

1. Васкрс државе српске. Политичко историјска студија о првом српском устанку 1804—1813. Од Стојана Новаковића . . . . . **223—224** 1

2. Односаји између Србије и Угарске (1331—1355) (Свршетак.) Од Петра Марковића . . . . . **223—224** 150

3. Прилошци историји Срба у Угарској крајем XVII и поч. XVIII века. Од дра Јована Радонића . . **223—224** 189

4. Писмо А. И. Тургењева митр. Ст. Стратимировићу и одговор митрополитов са прилогом његове расправице о Власима од дра Јована Радонића **228** 68

II. Књижевне расправе

1. Хрватска лијепа књижевност у почетку XX. вијека. Од Јована Храниловића . . . . **223—224** 114, **225** 25

2. Никола Томазео прама Сриству. Од Марка Цара **225** 1

III. Етнографске расправе

1. О нашим народним тканинама и рукотворинама. Од Савке дра Ј. Суботића **226** 46, **227** 64, **228** 34

2. Живот и обичаји Арбанаса. Саставио војвода Марко Миљанов Поповић Дрекаловић **227** 1, **228** 11

IV. Филозофске расправе

1. Толстојева теорија уметности (Естетика). Од дра Бранислава Петронијевића **226** 1, **227** 33

V. Белетристика

1. Из несничке оставине Бранка Радичевића **223—224** 109
2. Газда Недељко. Приповетка Драгутина Ј. Илијћа **225** 59
3. Јехова. Од Јосифа Кипа. С мађарског превео Лаза Костић **226** 19
4. Цртежи. Од Владоја С. Југовића. I. Љубав? . **226** 30
II. Млада љубав. III. Са лова . . . **228** 1
5. Мајстор-Петрово срце. Цртица од Светозара Ћоровића **227** 50

VI. Књижевност

а.) Оцене

„Јован Грчић. Речник српског и мађарског језика". Од дра Веселина Ћисаловића . . . . . **223—224** 221
„Jankulov Boriszláv. Az ujkor világ lelke és a Keresztyénség". Од проф. дра Ст. Станојевића **226** 72
„M. Rešetar. Die Metrik Gundulić's". Од проф. Јована Живојновића **226** 78, **227** 109
„Roda-Roda. Der Gespan von Semberia". Од М. С-ћа **226** 84
„Коста Н. Костић. Стара српска трговина и индустрија". Од дра Ст. Станојевића **227** 99
„Др. Миленко Материи. Мајка и одојче са 17 слика". Од дра Лазе Марковића **227** 106
„Мих. Ј. Миладиновић. Историја Срема". Од дра Ст. Станојевића **228** 122

б.) Прикази

а) *Белетристика*: „Dr. Friedrich S. Krauss. Bibliothek ausgewählter serbischer Meisterwerke". Bd. I—III. М. С-ћ. — „Јанко Веселиновић. Циганче". Нед. — „Бранковински. Приповетке". Нед. — „Бранислав Нушић. Мало позорипте". Нед. — „† Крсто В. Марковић. Пјесме и приче". М. С-ћ. — „Свет. Стефановић. Песме". Ј. Хр. — „Јена Степановић. Песме". Ј. Хр. — „М. Dežman-Ivanov. Protiv struje". М. С-ћ. — „Munka után. Versek. Nikelszky Géza". М. С-ћ. — „Serbische Erzählungen von Lazar K. Lazarević. Übersetzt von Josef Beckmann". М. С-ћ. — „Јован Грчић. Грилпарцерова Јевреjка Толеђанка". М. С-ћ. — „Пјесме Лазара Симова Ћурића". М. С-ћ. — „Ник. Видаковић. Вићо". М. С-ћ. — Стеван Сремац. Чича Јордан". М. С-ћ. — „Јанко Веселиновић. Пуница — Свекрва". Ј. Хр. — „Драгутин Ј. Илијћ. Светле слике". Ј. Хр. — „Иво Ћипико. Са острва". Ј. Хр. — „Л. Мргуд. Четири писма". М. С-ћ. — „Вељко М. Милићевић. Некаваљерске мисли". М. С-ћ. — „Симо Матавуљ. Живот". М. С-ћ. — „Dr. Friedrich S. Krauss. Bibliothek ausgewählter serbischer Meisterwerke, Bd. IV. M. C-ћ. **223—224** 228, **225** 99, **226** 88, **228** 125

б) *Историја књижевности:* „Пл. А. Кулаковскій. Начало русской школы у Сербовъ въ XVIII вѣкѣ“. Ј. Р. — „Јован Скерлић. Јаков Игњатовић, књижевна студија“. Ј. Р. **223—224** 233 **228** 126

в) *Геологија*: J. Cvijić—Die Tektonik der Balkanhalbinsel“. Од дра П. Вујевића **228** 129

в.) Белешке

Књижевне белешке **223—224** 236, **225** 105, **226** 93, **227** 118, **228** 131

VII. Гласник

Рунебергова стогодишњица М. Ш. — † Др. Јован Јовановић Змај. М. С-ћ. — † Јокаји Мôр проф. Б. Бранчић. — Споменик дру Јовану Суботићу. Ј. Р. — † А. П. Чехов. С. Матавуљ. — † И. Н. Смирнов. Ј. Р. **225** 114, **226** 108, **227** 125

VIII. Уметност

Изложба слика Марка Мурата. Од Надежде Петровића. — Прва југословенска уметничка изложба. Од дра Милана Шевића **226** 103, **228** 136

IX Нове књиге.

Инв. бр. 2884

ЦРТЕЖИ

Владоје С. Југовић

II.

Млада љубав.

Неки господин, који је управо прошао мимо њих, баци остатак своје смотке. Онај час скочи дјечак, извади га из баре, отаре о свој рукав, па га стрпа у џеп.

„Ти пушиш?“ упита га смијешећи се дјевојчица, поправљајући своју подерану марамицу око врата.

„Дакако, али само на лулу!“ одговори дјечак, управо зачуђен тим наивним питањем.

„Нијесам тога још никада опазила“.

И опет прође неко крај мојега прозора, под којим су сеђели на клуши.

„Купите цвијећа, господине“, понуди Апчица кошар. Господин прође, а није се ни окренуо.

Са торња св. Катарине у близини удари седма ура. Снијег није више падао, а фина, студена октобарска киша, која је падала већ цијели дан и претворила загребачке улице у мочваре, почела се да смрзава усљед сјевера.

Илица је била опустјела. Тек овђе онђе журио се кући који пролазник, идући обично уз зид, да се заштити пред вјетром. Сваки би час пројуриле кочије, возећи закашњеле госпође у позориште, док је блато прскало на све стране, а свјетиљка им се засвјетлила као ватрено

око. Плинске свјетиљке бацаху дугуљасте, досадне а опет и фантастичне чудне слике по уличној кальужи, која се помало смрзавала. На тој гадној леденој кори чудно се блистало плинско свијетло. На небу је тјерао вјетар пред собом цијелу гомилу облакâ, међу којима се сваки час појављивао мјесец. Био је блијед и неугледан, као да је и њега опрала киша.

— — — — — — — — — — — — —

За једну уру вратио сам се опет кући, а они су још увијек сједјели на клупи, стиснувши се једно крај другога, док је она држала на кољенима кошар са цвијећем. што га је продавала по каванама и улицама за некога вртара. Стјепко је био сух и мален, како су обично готово сва рахитична дјеца, којима је тако тешко погодити године. Лице му је било упало, дугуљасто и врло прљаво; очи мале, блиједе и водене, док је имао велике избочене кости. Фино, блиједо чело покрио је малом, подераном капом са широким заслоном.

Јелкица је била мала и мршава; под подераним мајчиним рупцем провиривале су витице црне, коврчасте косе. Имала је тамне, велике, слатке очи; мален, раван носић и широка уста са напућеним усницама, што одају природну страсност. Сада су јој биле модре усљед студени. Ћутали су. Привинули се једно уз друго а слатка, угодна топлина струјала им тијелом. Надвладао их неки тајанствени чар. Очи су им биле упрте у мутно свјетло сусједне кавање „Звонимир“, па им се чинило, као да је трак нејасне наде испунио млада њихова срца. Видио сам, како им се очи жалосно смијеше. Јесу ли осјећали какову несрећу или су се бојали своје среће — ?

Стјешко стрпао руке у џепове свог краткога хаљетка и гледао у вис, пратећи уморним, поспаним погледом мјесец, како пробија себи пут кроз тмасте облаке.

„Како сам гладан!“ рече на једном.

Она се окрене забринута к њему.

„И ја сам. . . Ево ти комадић круха“.

Из широкога џепа своје вунене хаљинице извадила комадић, преломила га, па дала већи дио њему. Стјепко га узе, загризе у њ, а није Јелкице ни погледао, већ је очима и даље пратио мјесец.

„Што гледаш тако?“ питала га дјевојчица, а њене тамне очне звијезде гледаху правцем његовога погледа.

„Видиш ли, како се мјесец сваки час сакрије? Како лијепо плови небом!“

Сада су обоје гледали у небо.

Дјевојчица је осјећала у души неки тајанствени страх. Како ли је небо високо! Како је велико! Виђела је толике многе облаке, а било је још увијек много празнога простора на њему.

Са неба долази снијег, киша, студен и туча; па онда оне многе звијезде! Чула је од мајке, да на свакој звијезди сједи по један анђелак, који чува једнога човјека на земљи. Сада се сјетила, да ти анђели не осјећају ни глади ни зиме, да их нико не туче, када дођу кући, а не донесу барем тридесет новчића вишка за цвијеће, које је давао вртар из Илице.

Зашто није и она анђео? Чула је, да дјеца постају анђелима, ако умру. Зашто није умрла и она? Није имала ни онако никога на свијету; мајка јој је већ умрла, кад јој је било двије године, а оца није никада ни имала — камо ли, да га је познавала. Онај подерани велики рубац био је једина успомена на мајку. Узела ју је ујна Ана к себи, да јој помаже у кући, када одрасте. Та јој је ујна била једина рођакиња; а и та је не би била узела, да јој није плаћала градска општина за то неколико форината на годину. Да није било те плаће, била би је ујна јамачно протјерала, кад ју је једном, ма да је било и нехотице, побунила на љубавному рочишту са кочијашем њенога мужа.

Тако јој је овог пута само страшно загрозила.

Ујна се бојала Јелкичине издаје, а ова опет њених удараца. Ипак је дијете увијек мислило само на то. Какво ли је то чувство? Што је то „љубав“? За што не би и она могла да љуби? За што не би и њу ко љубио, кад је њеној гадној ујни говорио тако лијепо онај црни, велики кочијаш, док је она слушала иза плота?

Тад је почела да жуди за љубављу.

На једном погледа Стјепка, па се досјети нечему.

*

„Стјепко!“ запита гледајући га, „јеси ли већ када коју љубио?“

Неваљалац је погледа у лице; чудио се тому питању. Лицце је њено било тај час тако лијепо, да се морао насмијешити, не могући одољети чару њених красних, великих очију.

„О-да! Љубио сам једну, али сам је и оставио.“

„За што то?“

„За што? Она није хтјела мене, па је узела другога!“

Ту засјаше дјечакове очи, а из њих си читао јасну мржњу и бијес. —

— — — — — — — — — — — — — —

Опет су ћутали неко вријеме. Виђело се, да је наканила нешто рећи, само није могла дуго да се одлучи.

„А кад бих ја тебе вољела?“

„Ти —?!...“ Стјепко подиже своје тамне очи к њеном лицу, гледајући је озбиљно — и са великим занимањем. Дјечак — беспослица био је одрастао на улици. Родитељâ није имао, јер му се за оца и онако није знало, а мати му је живјела већ много година у казниони ради крађе и палежа. Његовим старијим друговима било је дакле врло лако, те су га са свијем покварили. Био је отупио за сваки племенити осјећај. Раздражен говорима својих другова осетио се већ мушкарцем, па је мислио, да је нужно и његовој части долично, да удвара исто таковим другарицама с улице. Настојао је да предобије неку 14-годишњу дјевојчицу, коју је касније оставио, како је то сада и споменуо, јер је она већ љубила другога. Са малом се Јелкицом Стјепко дружио готово сваки дан, јер је он спавао у оној кућици Радничкога дола, гђе је становала и њена ујна. Ипак није никада ни помислио да би се она заљубила у њега. Та га је њена ненадна понуда заиста зачудила.

Проматрао ју је неко доба, као да се жели увјерити, је ли она у опће тако лијепа, да би му се могла свиђети. Свиђела му се напокон тако, да јој је рекао, смијешећи се:

„А волиш ли Ти мене?“

„Ако Ти волиш мене!“

„Та Ти си још право дијете!“

„Зашто говориш тако? Навршила сам једанаесту годину, а Марија, која је исто тако стара, има већ по̄ године свога Павла. Та Ти их познајеш обоје!?“

Меки, угодни глас мале те дјевојчице надјачавао је за час гадне страсти и жеље младога уличњака. Гледао ју је све радозналије и пажљивије. Њена му је жеља ванредно годила и ласкала. Проматрао је њено малено и слабо тијело. Било је додуше још неразвијено, јер је било младо, гладно и ненаучено уредном животу. Кожа јој је била блиједо-жута, али под њеним тапким огртачем видио је јасно, како се немирно и узрујано дижу те спуштају два млада пупољка ружице, која му се сто сама нуђала у својој потиштености и страшној осами. Тад огрли једном руком то витко тијело, па га привије к себи. Јелкицу прођоше срси младе, још никада окушане страсти.

Душа јој се топила у неком слатком непознатом миљу и она му притисну, сјећајући се своје ујне и њенога кочијаша, врућ пољубац на замазано лице.

Тако остадоше неко доба мирни једно до другога; сиромашна дјевојчица, која је била наслонила главу своју на његова прса, била је пресретна. Није осјећала више ни зиме, ни вјетра, нити је мислила на своје цвијеће; била је заборавила и окрутну ујну; чинило јој се све то као сан. Никада је није у животу нико љубио ни цјеливао и цијели ју је Раднички дол звао копилетом, које је справило мајку у гроб, јер да је ова ради ње скочила у Саву. Није ју имала чиме да храни, а радити није могла ни хтјела. — У овом часу била је Јелкица заборавила на све то; у загрљају Стјепковом чинио јој се живот управо лијепим. Мислила је, да није ни анђелима боље тамо горе у небу.

„Чуј ме, Стјепко“, рече тада својем малом љубавнику, гледајући га сва сретна, „кад једном уштедимо неколико форината, ићи ћемо тамо ван у Максимир сваке недјеље, па ћемо онђе јести као заручници. Знаш, тамо у оној гостиони или код „мирне колибе!“ Онђе има увијек доста свијета, па ће радо куповати моје цвијеће; а ко зна, може бити да ће ми који господин још штогод и по-

клонити. Онда ћемо купити јела, па ћемо заћи у велики перивој, гђе нас не ће нико виђети. — Ох, како ће то бити лијепо!“

И Стјепку се то врло свиђало.

Стиснувши се чврсто уза њено мршаво али топло тијело, помишљао је већ, како се пећу цвјетним пољанама, држећи се за руке. Код те је помисли осјећао мање глади и зиме; за то му је то тако и годило!

Тад извади стару лулу, стрпа у њу онај остатак бачене смотке, извади жигицу, па запали.

Смрдљиви дим навали сиромашној дјевојчици у лице, те она жестоко закашље. Но као да се застиђела пред својим изабраником ради те слабости, па му се кушала да исприча благим гласом:

„Зашло ми је баш у грло, јер ми иначе дим не шкоди.“ Хтјела је, да Стјепко види, како је она на све научена. Стјепко није јој ни одговорио, већ само окренуо лулу, па још боље задимио.

„Када ћеш кући?“ запита је изненада.

„Око поноћи. Дотле остаје ујна у Гољаковој крчми, па кад ја дођем по њу, идемо обично кући. Ако је јако весела, тада ми даде и випа. Прије него легне, преброји моје цвијеће и новац; нема ли најмање тридесет новчића сувишка, удара ме и ћушка. Особито се љути, кад је јако пијана. Онда виче да сам лијена, јер не ћу да радим; вели да се увијек играм по улицама, мјесто да продајем цвијеће . . . па ипак, видиш, Стјепко, и сâм, да то није истина. . . .“

И оне миле црне очи засјаше сузама.

„Што да радим?“ настави Јелкица, пошто обрисa рукама сузе, „када пролазници неће да купују; што сам ја тому крива —?!“

„А колико си продала данас?“

„О, данас ми је било прилично добро. За двадесет новчића продала сам цвијећа, а један ми је млади господин поклонио круну у кавани. Рекао је, да ће ме сликати.“

„Ах!“

Уличњак извади лулу из уста, па се загледа радознало у дјевојчицу.

„Ти онда имаш седамдесет новчића?! Али што — та то није могуће . . . . !“

Поносна ради толике своте и весела, што ће му тиме доказати своју вјештину као продавачица, извади из џепа малену платнену кесицу, гђе се међу новчићима блистала и она круна. То мало благо показа веселим срцем свому љубавнику.

Стјепкове очи засјаше; уснице стиснуо јаче, па истрже нагло дјевојчици кесицу с новцима из руке и побјеже према гробљу као ловачки пас, сретан што је уловио плијен.

Јелкица се није могла ни да макне. Лијевом је руком држала кошарицу са цвијећем, којега је половица лежала на блатној земљи. Десницу, у којој је имала кесицу, држала је још увијек исправљену, гледајући непрестано према гробљу, камо је побјегао Стјепко.

Тада се опет освијестила. Није мислила ни на отети новац, ни на муке, што је јамачно не ће минути од ујне.

„Нико ме не љуби!“

То је била једина мисао сироте дјевојчице.

Тада сакрије лице у мале руке, па тихо заплаче.

А те је ноћи добила више удараца од пијане ујне, него ли икада прије —.

III.

Са лова.

У ноћи је била бура.

Земља још одише опојним мирисом. На истоку пробија помало зора. Тамо се истом губе тамно-модри облаци у првоме сумрачју младога дана. У свјежем зраку јављају се још лагани електрични дрхтаји, а над огромном буковом шумом губи се полагано мјесечев срп. Док је трајао тај бој свјетла, чинила ми се тмина још тамнијом.

Село се буди. Живот се отима смртноме загрљају тамне ноћи, што но се брани здвојно, док је не протјера њен сјајни противник. Поспане слуге вуку кола из колница̂. У полу тамним стајама цјевају тихо здраве, веселе служавке. Нејасно свјетло оних мусавих свјетиљака

пада на њихова румена лица, док музу и напајају краве. Коњи ржу задовољно, а тешки ланци звекећу. У кућама се мичу застори, чупаве главе провирују кроз прозоре. Косачи излазе лаганим кораком, а на њиховим сјајним косама одсијевају први румени траци златнога сунца. Све је пуно бојâ — жута поља, зелене ливаде, сребрна вода веселог поточића, а над свим тим плаветно ведро небо. У влажној трави скакали зечеви, играјући се са цвијећем, наћулили уши, па се изгубили скоком у блиској шуми. Свуда пјевају птице — веселе се.

Свечана дворана — као храм божји са високим ступовима — то је букова шума. Све пуно неописане дражи у оном чаробном полусвјетлу, што га у њој још не побједише сунчани зраци. Под сваким се корјеном чује шапат. Све се диже, буди — тá, рађа се красан дан. Од стабла до стабла, од гране до гране вију се прозирна, красна вела. И овај се муљ крај поточића диже, расте — буди се. Љеска се на сунцу, а ја као да видим њежна, бијела плећа. Све нешто шапће, кикоће, уздише у тајанственој дубини. Свуда прича прошлости, прича прошле величине, прошле борбе и прошлога сјаја. Као да ударају мачеви љути. — Чује се бојни клик — војска лети, а коњици дахћу. Сва су стабла пошкропљена крвљу наших предака. „Алах! Алах! Исусе! Христе! Форверц! Фајер! Хура! Недајмо се!“ У залуду тражим успехе све те проливене крви. Стрепим. Зар је то само прошлост?!

Из свију ми кутова звони стара пјесма: Ој Славјани, Славјани — ви народа слуге! Туђи ви војаци, а робови туге — —!

Све је пројурило. Остале су само још сузе остављених жена — дјеце без отаца — остале су само још сјене.

— Из шуме одјекују ударци тешке сјекире, чују се тестере. Опет ће нестати комад старе прашуме. Тако се губи — све помало. „Свјетла — више свјетла!“ — то је данас лозинка. Све пада — свега настаје. За виле нема ту више мјеста, а Перун не ће више да јаши шумом. Узимају нам пајњешше. Само још у тами, када се спушта света ноћ, враћају се прогнаници у свој стари дом, па се смијеше умрлому свјетлу. Као да ће њих икада нестати?!

Од шумске се међе чује брушење косâ, диже се угодни мирис покошене свјеже траве, а кроз липће и гране гледам косаче — мужеве и жене. Бијела им се одјећа одразује на зеленој трави.

Једнолично махање, оно увијек исто шуштање покошене траве и њен тешки мирис опаја ме. Замишљен гледам, како то све пада под косом. И трава и цвијеће — црвено и модро, бијело и жуто — мало и велико. Све пада покошено — разлике нема. То је судбина цвијећа — слабих људи и слабих народа!

Све јаче и јаче гријe сунце. Из села допиру звуци звонâ. Подизање. Косачи остављају оруђе, крсте се побожно, уста им шапћу кратку молитвицу, аознојена прса као да дишу лаганије, сигурније. Да — да — човјек моли најрађе сâм за себе! Онда сједају у хлад под стабла, узимају хљеба, сланине — који воде — који ракије, па заграбе сласно, што су редуше донијеле.

Крај њих сједи дјевојчица — румена и здрава као јабука. Већ издалека шири обле ручице према мајци, која се задржала нешто дуље на ливади. И мати диже је весело у наручје — још сва знојена од посла — и истресе јој из прегаче сву силу пољског цвијећа у крило њене кошуљице. А дијете скаче весело, купи све то као највеће благо — радује се, сретно је.

Био сам жедан, уморан и гладан.

Изађем из шуме. „Добро јутро, пријатељи!“

„Бог дао, господине!“

Ето — то је одговор. Не вјерују у пријатељство „господина“. А зар може бити без узрока?!

Праве ми мјеста, као да су поплашени. Можда им је мој долазак и неугодан.

Момци гледају радознало мога јелена на плећима, а оно дијете притисло прстић на јеленово око. Загонетка смрти плашила је дакле и њега.

„Сиромашно јеленче!“ рече самиловна жена и мати. Дијете притисло своје румене образе уз јеленову кожу, па га мило погладило.

„Не ће ли више побјећи?“ упита мајку.

„Не може више! Видиш, мртав је. Убио га господин.“ Дијете ме само уплашено погледало. Згрозило се. „Зашто?“ упита онда плачно мајку. Сви се смијеше некуда понизно и гледају мене, а ја не могу да одговорим на то дјетињско питање:

„Зашто?“ — Да — зашто сам започео тај красни дан убијством?! Зашто?!

— — — — — — — — — — — — — —

Замолим мало воде, запалим смотку, понудим људе шљивовицом из моје чутурице, па кући. Знам, да су говорили још дуго о мени. Али јамачно нијесу погодили, да бих дао пола живота за њихов мир — за њихово задовољство — за њихову будућност. — Да ми је само могуће!

ЖИВОТ И ОБИЧАЈИ АРБАНАСА.

Саставио

ВОЈВОДА МАРКО МИЉАНОВ ПОПОВИЋ ДРЕКАЛОВИЋ.

(Наставак)

11. Задруга.[1])

У њи'не такве куће нèдијељенê фèмилијê може имат', нèђе мало мање, а нèђе мало више од стотине челади, у које бива по тездесет војника с оружем, с којијема управ-ја један члан од фамилије, којега изабере иста фамилија за свога старјешину цијеле породице, који ће и' уређиват' да умјерено живе и оџак држе. Али мене је теже имена вишине таквије' бројит', но да узмем између њи' једнога који ће и за друге врсте тије' луђи служит'. И узећу Јака Матина, из Миридите, да кажем о њему и његовој породици, па нека о њему кажевање служи за све његове стручњаке, кâ што прије реко'. Даклен, ево Јако. Он има около стотине челади, међу којијема је около шездесет војника под оружем, које је уредио, по њи'номе обичају, овако: намјестио је фамилију у осам кућа, које је имâ на своја добра, како те сви имат' баштине, да раде, и стоке, да чувају, како и' може испадат' трошка за њи'ну

[1]) У прошломе броју изостала је прва напомена, у којој је требало рећи, да у војводину рукопису има, прије онога почетка, ова реченица: „Да речем ово, ако што валане; ако не валане, није штете за моју дангубу, пошто немам другога посла".

потребу и ко ће и' дој; а стоке што је одвише, прода и метне у новце, па он купује за фамилију без шта му које не може. Али у његову фамилију нитко нема свитно,[1]) ни златно оџело, ни сребарно[2]) позлаћено оруже, кâ у многе друге арбанашке куће око њега, који у свачам госпоцкије од Јакове живе, а мање од њега и његовије' добра чине, јер овој врсти је доброчинство кâ нека својина која и' доста чини да заборављају на своју масну чорбу, теке да и' за другога не мањка. Но и они други чине добра, колико они осјећају да могу; но одвише себе пазе и угађу, но Јако з-дружином. У Јакову фамилију, по арбанашки, има величине, а нема госпоштине. Он два пута у годину иде да прегледа своју фамилију: о Ђурђеву дне види стоку, како и' се презимила, па нагађе у који дио фамилије нађе да је мало стоке и млијека, ту придаје, по својој увиђавности; тако с јесени прегледа што му је година родила, и уреди што му треба за своју породицу. И, ако би земја али кућа испала на продају ђе је Јаковој породици на сенту,[3]) он скупи своје најстарије од породице да виде 'оте ли имат' за чам купит'; и каже сваки за свој мал колико који може дат' оваца, коза, волова и коња, а Јако каже колико има готовије' пара; и ако нађу да могу саставит' подмиру, а да не мањка фамилији и пријателима, онадар плаћају. А толикој задружбини ласно би било скупит' подмиру, да имáће своје на други свијет, који долази, не троше, јер је тијема фамилијама ласно заштеђет' на њи'но селачко издржавање који не троше у оџело, ни оруже богато, по само што је нуждено да и' брани: оџело сукњено од зиме, а оруже гвожђено од непријатела.

12. Опет о гостопримству.

Кâ што пријед реко', ту ни у чам никаквога раскошлука нема на своју фамилију, а никакав се трошак не штеди за госта и за доброчинство друго. Управо би рекла нека господа, да би радî умријет' но живјет' под тијем ропством гостопримства и доброчинства. И заисто,

[1]) *свитно* = од свите, од чохе.
[2]) *Сребарно*, испор. *арђав*, *арз* и т. д.
[3]) *сента* = т. *семт* сент, крај, завичај; на руку.

њи'но гостопримство изгледа нешто одвише, да би другоме то мука било подносит', с једне стране, што желе да и' је одвише побожно те га препуне неке питоме, премеке и прелатке части с којом растопе сами себе, трудећи се госту да угоде. С тијем се издале од мушке озбилности, да ти дође жао, јер ти се чини да с тијем штету чине својој лијепој луцкој природи и улудноме гостопримству с онолико увијања и угађања, па ти се чини да ји' би лепше пристајало кад би чињели мало мање части, а више озбилности кад и' се у кућу дође. Но кад видиш колико се челад муче да ти угоде, чим би млого било и Богу толико угађат' с некијема ситницама и крупнијема стварима, без којије' се може, и њима ти се чини да понижају не само себе и госта, но неки природни дио чоеков, на, нешто с тога, а нешто са себе, тешко ти долази, јер ти смета ономе што си дошâ, као челаде код челади, којијема си својијем доласком донио веселе и заједничку слободу да уживате. А сад они сву слободу гостима даше, без да себе и мало оставе, а то је тешко и чорбу не подијелит' з-дружином, а не слободу.

А то може чоек на себе промислит', како је тешко неслободну челад око себе гледат'. Тако ти се и ту представја, као да си с твојијем доласком неко мучење фамилији собом донио, да се свакојему челадету на очи може читат' неко стјепњавање и стрепња, бојећи се да нијесу све учињели чим се госту могло угодности одужит'. Но се види на њи' да све траже, чим би још могли улудност умложит', па то не само челад која су кутња у фамилију, но и гости који су познати, а ту се потрефили, и пријед су у госте ту долазили, и они раде свачим да част одају новоме госту, говорећи: „Ми смо о'ђен као домаћи, у своју кућу; а ти си у нашега и твога пријатела први пут дошâ у госте, па ни требује сви да те частимо и да ти благодаримо што си уочио да дођеш у кућу нашега старога, а тебе новога пријатела, који ћеш по сад бит' незаборављени пријател свијема нама, и ми сви твоји."

Из оволико се њи'нога познанства може умложит' лубав и дуготрајно пријателство.

Овако арбанашки гости гостима својије' пријатела желе уштиву лубав у његову кућу показат'. И ово и'

лијепо пристаје да се гледа за њи' и њи'нога домаћина и цијеле фамилије; а оно што премлого кутња челад чине, досаде себе и госту који би омалио и промијенио од тога фамилијарнога благосова, па у кућу придâ простога и слободнога весела богом-благосовјенога, с којијем се би лепше арбанашко гостопримство умложило, но с премлого одавања луцкога старјешинства и угодности; јер кад је угодно, не може му се придат' више но угодно, јер то је мало несносно и ниско за госта, па иако он то не тражи но фамилија то сама чини, али га са њега чини; па и да га не чини њему, но коме ти драго, тугаливо је гледат' ће се мучи онолико челади, а особито кад се промисли да ту челад неће Бог, ни они сами себе, од тога куртализат' до њи'не смрти, или се просјачкога стапа стога дофате, јер то је другијема тугаливо гледат' и радит'; а они, не то да и' је тешко, но се диче и поносе с тијем гостопримством, нудећи га као рањеника, толико весели, кâ-но ти ће и' се чини да с тијем Богу и људима су угодили и своју част умложили. Стога се њима није тешко мучит' одвише за ово.

13. Лажна част.

Разумије се, да је код свакога лијепо доброчинство и гостопримство, и чине га људи, неки колико може, а неки колико 'оће; а Арбанас га чини више но може. Он ласно жртвује себе и своје да одржи част, па друго све пропало.

И за мали дио части, кâ што смо пријед вићели, бију и гину за малу штету и срамоту части. Али они то не држе да је за њи' мало, но с тијем они мисле да гину у прилог части имена свога.

Скадрани, што се бију по улица скадарскије' прс' за прс', они у то на'оде неко спасење части и величини, ако погине насред пазара скадарскога, по своме обичају, а то, идући проз варош, па се срету на улицу, идући један с једне, а други з-друге стране, прси у прси. Који се којему уклони с пута, остаје међу народом да је грћи јунак и од грћега соја, но други. Сад, који неће на то пристат', он се неће ни уклонит', но се з-договором дофате лијевијема рукама прс' за прс', а десницма унесу

заћете кумбуре у прси, или у чело, ђе ко 'ће, па омакну један у другога, и убију се. Онадар остаје лично јуначво и сој, с величином равни, докле и' друга браћа али рођаци од истије' сојева стапу и понове срећу, ђе се на улицу сретү. Ови је обичај као неки закон у Скадар служио и доста младије' оџаковића турскије'[1]) у то крв своју просуо, који нијесу пристали да је ко боли од њега јунак ни другога траг.

Тој сорти Арбанаса је убит' чоека једина светковина и добит, која га из мрака к виђелу води, да нâм[2]) себе и својој породици добије, да се о њему збори. И то што болега чоека убије, то му је више нама и пофале; зато га и бије, а не пита: је ли му што дужан, али не? Но он, кад види млада, лијепа, у лијепо ођело чоека, жели се ш њим опријателит' и учињет' познанство. Ако се томе приближит' не може, а он га жели убит', говорећи за њега и лијепе 'алине на њега: „Гла, лијепа момка! Што му би лијепо пристâ фишек да се изгори у њега, да му се она лијепа крв проз оне лијепе 'алине проспе!“ Он с таквом слатком желом збори другоме, као да му је ови свакога његова заклâ; и, ако смјене, убиће га, ни крива ни дужна, само да се збори како његова пушка пије крв луцку, и то ону најлепшу и најболу! А да би грђега убио, не говори му се: „он мисли да је омрсио и гостио пушку“, но да је „опоганио пушку и руку, и оцрнио образ себе и ко се његов зове“. Говоре му: „Кад поче луђе бит', што не уби доброга, па да има за чам бјежат'; па и кад ће га платит' од близике погинулога, да му није ружно, но је имâ за кога погинут'“.

14. Беса.

Они знају да мора убица погинут', јер он, пошто убије, не смије дома сјећет', но по обичају арбанашкоме, под крв је, и бјежи по другије' села и племена, док се помире, али га главом плати. Овакви убице бјеже од своје куће, али њи' примају ђе гој дођу. Кућа и' је арбанашка отворена као чесовоме ду'овнику али доброчинцу; само

[1]) т. ј. арбанаскијех.
[2]) *нам* = т. име, част, образ.

је ли под крв, па он може калуђерски живјет': не питају га зашто је зло учинио.

Пошто је у кућу дошâ, он је миран, и од истога крвника не смије му га у кућу у његове руке убит', ни својега брата осветит'; но му вала другу прилику за освету тражит', кад није у кућу, ни у руке никоме. Друкчије га не смије убит' за своју крв, па и више крви да му је бадијава[1]) учинио. А има га, који је од неволе убио и бјежи од крви, али овакве луђи раде да помире и да и' дома врну; а зликовци бјеже, док погину. То је таквијема обична погибија, кâ да је други дуг новцима платио. Млогијема таквијема, кад погине, и његова породица, иста браћа и родители, говоре: „Богу фала, е је погинуо и платио што је дужан!“ Ово ће реч' једне фамилије због тога, што је тешко да се такви злочинци несретњи од њи'не крви рађу. А други благодари Богу, од стра'а, е је њи'н погинуо и дуг платио, зашто брат али рођак погинулога могâ би не тражит' убицу, но убит' његова брата али оца, а може се потрефит' и обојицу, јер који је јакога брацва, а сам је јунак, таквоме није млого и четворицу да убије за свога брата; такви говори: „Није пушка терезија, но ја бијем за мога брата колико могу, а не оку за оку!“

И ово доста штете чини међу Арбанасима, што добро сретају онога који убије и од крви бјежи; па то најневалалије убиство ко учинио, они га примају и велику би себе погрешку приписали, кад га не би тако сретали и пратили, говорећи: „Невола га дошла, кâ што свакога може дој“, не рачунајући, што својом злоћом сам себе ту невољу скова, но пребијају нешто на судбину, а нешто зашто је к њима утекâ, па је зло за ону земју у коју нема грмена зец да утече.

С овијем Арбанаси неколико штету чине, јер млоги арбанашки сретњи отац има несретњега сина који и мјесто добро чинећега оца свако неваланство чини и бјежи кâ зликовац, а отац му Бога моли да погине, пријед но сва зла учини која је почео. Па такви отац, који је свој вијек добро чинећи прошâ, сад гледа Арбанасе ће му његова крвника, а не сина, дочекују и часте у своје куће!

[1]) *бадијава* = бадава т. узалуд; без повода.

С овога, и овакога, реко' да зло чине, што зли-н толики уток код њи' на'оде.

15. Опет о лажној части.

Али ко би могâ на ред описат' такву злу њи'ну фантазију, за коју се натијече та' народ ко ће боли бит'?!

Они лакомећи се и трчећи за неком славом и одликовањем, и у зло, и у добро, тако је међу њима: који добро чини, чини га свесрдно, што може и што не може, граби се и труди се даном и ноћем, тражи чим ће своје доброчинство умножит' да га у то други не претече. На то су лакоми више но други народи, стога и' је лакше своје и себе жртвоват' за част своју, но другоме народу. Кâ што је прије о томе у кратко речено, тако и злијем путем њи'н који окрене, колико више зла чини, толико се више дичи ш њим но други народи, и то не да је себичан само да граби и туђе себе присваја, кâ што се у други свијет таквије' на'оди да и' себичност своја на зло и невалаштво упућује, а они, и без никакве своје користи, као ђеца у игру зло другоме желе чињет', само да покаже е није страшливица. Да питаш њега: „Зашто зло чиниш?“ он ће рећ': „*Пр кеф е пр факе-н*“; то ће рећ': „За ћеф и за образ“. И млоги зато у своје злочинство узда'не са срца, кâ да је-м то образу штета и срамота, а не корист.

Између другије' ево да поменем једнога Арбанаса, како ми је одговорио, кад сам га за такво корио. А то је Палум Ђека, из Груда, којему бјеше убио рођака један Турчин, којега не мога уфатит' ни убит', за освету. У толико Турчин уби другога, зато га уфати суд турски у Подгорицу и посла га свезана везиру на Скадар. Но Палум Ђека, с неколико својије' Груда, претече и' на Аржанички Мос', ограбише га заптијама[1]) и суду, те га убише, и Палумб заслужи да му јуначво арбанашке јесме оцјевају, не толико ради његова личнога јуначва, иако га убио суду у руке, но се то дало Грцкоме јакоме племену, које је вриједно пресудит' везиру и турскоме суду. Ово имаше значаја у Арбанију. Грцко племе и

[1]) *заптија* = т. позорник, жандар.

Палумб, кад је чуо да му ја то не одобрајем да се опоштио (али он није знâ за чам му ја ружне ријечи говорим на далеко, а мало смо се познавали и лично, но више по чујању), он дође код мене да види што ми је на њега да му ружно зборим. Ја му реко': „Кучи и Груди вазда су се бȉли међу собом још од старине, кâ крвници, па и ми сад нека се псујемо — ја из Кућа, а ти из Груда.“ „Збори ми што 'оћеш, он ми рече, нијесам ја заслужио да ми ружно збориш, јер народ мисли да ти свакоме говориш, ко што заслужи; а за мене неправо мислиш и говориш, но те кумим и молим, немо' ме на Божу правду ружит', но ми кажи ко те преварио да сам ружно икоме учинио; па ако докаже они што је тебе казâ, онадар ме ружи, ти и све моје племе; ако биднеш ти преварен, онадар кажи да сам поштен чоек, кâ што мисле Арбанаси о мене“. Послије свега говора, реко' му: „Казâ ми је Палумб Ђека да нијеси добар чоек!“ Кад му реко', да ми је он за њега казâ, онадар га више чудо нађе, и рече ми: „А ђе сам ти ја казâ?“ Реко' му: „На Мос' Ржанички, кад си убио онога Турчина за освету.“ Кад је чуо ову ријеч, синуше му очи и друга здрака у образ, и рече: „Имам ли друге ма'ане, до те, код тебе?“ Реко' му: „Немаш!“ Онадар му се на очи познаваше како расте у тијело и у памет, а ја му се омали' пред очи, не изгледа' му више но кокот[1]) без у'ора![2]) И тако, ја с ниска а он с висока, продужисмо говор: он свој газилук[3]) фалећи, а ја кудећи. Рече да „није други Арбанас јуначкије од мене убио Турчина на зор[4]) везира и суда, а међу онолико Турака, то ми сва Арбанија признаје“. Реко' му: „Ја знам, како се јуначкије могло, да си ти био боли чоек“. Рече: „А како се то могло боље учињет', но сам га учинио?“ Реко' му: „Да си га уграбио Турцима и река' и': 'ајте ви због ом! поздравите везира, кажите му да је ово мој Турчин, који се мене пријед задужио, и ви не смијете дуг у њега тражит' доклен мене дуг плати; па да си Турчину свезане руке одријешио и рекâ му: иди по земји

[1]) *кокот* = пијетао.
[2]) *ухор* = креста.
[3]) *газилук* = јунаштво, од пр. *гази*.
[4]) *зор* = т. сила.

и живи докле ја кћенем; — с оваквом осветом би угодио Богу и онијема луђима који су паметнӣ од нас, и с тијем би и нас приближио њима, и показâ и' да се у наше крајеве може родит' чоек са срцем и осјећајем који зна што је право поштење". Њему се заврћеше сузе на очи, вас се стресе, и рече: „Да си ми то пријед рекâ, тако би' учинио". И жалосан ојде, говорећи: „Сад би' желно своју крв опростио, и руку једну окинуо, тек да могу помоћ' Турчину којега сам убио".

Ја сад, видећи га како клону и пропаде, вјеровâ сам га и помислио: а да колико је другије' који се бише могли поправит', кад се Палумбо овако би могâ на добро окренут'! Јер причају за њега Арбанаси да је више био јунак, но побожан чоек, а може бит' и свога убјенога Турчина да је жалио више ради своје вӣшӗ части, но ради вӣшӗ побожности, те стога могу вјеровat' да је и мој Палумбо искрај мене отишâ, тужећи више зато што је јефтинију славу добио, а скупју изгубио, но што није угодио побожности, кâ и друга врста Арбанаса која славу, ђе ју нема, тражи, кâ што је пријед речено за њи'но к слави 'итање, с којом мисле да ће с тијем себе и своје име наградит', кâ и што га награђују, како они мисле. Јер и они такви који су, на'оде по некије' својије' стручњака и бестија који пофалују и одобрају један другоме невалали рад и занат; а у бесудну земју, зли-н горему, а турски суд обојици, помага те се ис-тога велико коло створи: да и' њи'н невалали рад не само пофале, но и' чак и у пјесме опјевају. А у то је спасење арбанашке части, па се то незналицама чини доста једна ријеч да му се рече *трима*, то ће рећ' *јунак*. И тако одобрајући зли-н зломе, у које и' Турци помагају, зато они морају трпјет' неваланство, и отац од сина свога, и селанин од селанина, кâ-но ти ће је власт злу и опачилу у руке, те се чине, међу толико добрије' и побожније', несмислена, без своје користи, зла другоме.

16. Они и Црногорци.

Оно, има и у њи' који плачка и граби, али они смијерају, и најнижа грабња да и' близу славе изгледа, како ју може друго име замијенит', а не ниска грабња, жму-

ређа, само да иђу, кâ што чине неки у Турску, на друга, мјеста, грабаџије који грабе да иђу, а никога не бију. А они који граби, мијеша га с убиством, које је са славом помијешано. Тек у њи' нема црнога ни бијелога, у чам се слава не тражи тако величанствено да се не може описат' њи'на фантазија, од које имамо неки дио ми Брђани и Црногорци у обичаје, да се у млогоме приличу с арбанашкијема обичајима, и то више имају тога племена Брцка која су ближе Арбаније, као Васојевићи и Кучи, мало Лепњани и Цеклињани, а повише Црничани. Ова су више позната с Арбанасима и њи'нијема обичајима, да и' нијесу толико опори једнијема ни другијема, но се мијешају, траже један другога, чине познанство и пријателство, братиме се и кумују, и у све друго се слажу, кад се не бију међу собом; само и' је у језик велика разлика, но и то су млоги једни од другије' научили да говоре, наши арбанашки, а они нашки. Млого Арбанаси траже познанство и пријателство с нашијема луђима. Они често долазе на наше скупштипе само зато да прегледа којега ће изабрат' да се ш њим побратими, али окуми, и постану близика, с више лубави но рођена браћа. Натијечу се наши и њи'ни, који ће болега пријатела ургабит'. Али у то се више Арбанаси 'итају. Тако се натијечу, који ће којега боле и лепше дочекат' и частит', кад долазе један код другога. На кад Арбанас лепше дочека и части Брђанина, но Брђанин њега, он је не само себе понизио, но је и племе мало с тијем накадио. Ако се потрефи Арбанасу да га побратим Брђанин претече у гостопримство, већ је част арбанашка пострадала. Али се то ријетко догађе, у гостопримство да добије наш првенство, јер то је мука ургабит' и претеђ' Арбанаса; па и да је све обилатије и богатије нашему, не умије га, кâ Арбанас, кад га даје онако углачит' и упитомит'. А бивало је нашије' Брђана и Арбанаса да зачуди својијем дочеком и гостопримством, јер се у млоге ствари у обичаје приличу, теке је у неколико разлике, коју смо пријед вићели, те се Арбанаси више труде да угоде и одрже, што гостопримству на дио долази, а Брђанин је у то озбилнӣ-н и свесрдно госта дочекује; ако му што и мањкаје, то га не мучи кâ Арбанаса. Али, кâ што реко', у млогоме се приближаје у оби-

чаје Брцке и арбанашке, само у њи' нешто по другојачије и дуже у фамилијарне ствари, као свадбе, женидбе и удадбе, славе крснијe' имена, у очи крснога имена, долазак пријатела на славу.

17. Крсно име.

Теке они више свечева од нас у годину славе, и један у другога иду. Они се не зову на крсна имена, но без звања долазе. Знају кад ко слави, па иду не само пријатели и познаници, но ко гој дође, за три дана славе свакоме је кућа отворена и софра постављена, и просјак долази да ије и дома да понесе. Они дају просјаку и који не би требало да проси, ни да му се даде; али они му дају, говорећи: „Кад не жали он себе понизит' прошњом, не жали ни ти оно што ћеш му дат'".

Они толикоме свијету, који на славу долази, не могу му угодит' по њи'ски у такве прилике, но само добром волом, па друго што се нађе. И они се вјерују да се другајаче не може, па су задоволни з-добром волом; а ђе нема воле, залуду му друго дајеш. Арбанасе је лакше дочекат' и частит' кад ти у госте дођу, но друге луђе.

Они служе свеце на племена: 'Оти — Иванђ дан; Кастрати — Марков дан; Груди — Госпођин дан, који су Латини, а који су Турци — Ђурђев дан; Селчани — Петков дан и Никол дан летњи; Вукали и Никали — Госпођин дан; Бога — Ми'ол дан; Шкрјели — Никол дан; Шалани — Иванђ дан; Беришe и Мртури — Госпођин дан. И тако даље, по племенâ, сваки свога свеца слави, а светога Николу зимскога сви славе. Турци су се трудили око арбанашкије' потурчениje' племена да не славе, особито светога Николу и друге свеце које су славили док су се крстили, говорећи и': „Сад Му'амеда вјерујете, а не светога Николу и прве ваше свеце". Али су Турци мало у то могли укратит', но су и сад Арбанаси, који се крсте и клањају, заједно на славе и на свадбе, жене се један од другога, као пријед. Ово Турци кад не могаше смест', онадар и с овијем покушаше: начињеше седамнас' ме'тепа (школа) у Арбанију, ђе су и' 'оце учили ради арбанашкије' Турака, да и' у вјеру би утврдили и одалили од старога крснанскога обичаја, којега су пријед турчења држали; то и' је изгледало

да ма'ану турској вјери на'оде, и с тијем сметају другијема да се не турче.

И ово, заисто, чудновато мора бит' да се тако слажу: у једну кућу, и једну фамилију, и у једно село двије вјере, и да једна другој не смета, но чланови фамилије, како се међу собом љубе, тако и вјере један другоме пазе, у коју се који држи! Помагају један другога у испуњавање дужности да свесрдно држи оно што ко вјерује. На примјер, рећи ће Мараш, који се крсти: „А ти' стрико 'Асане, са стриком Алијом, нијесте данас у петак клањали, ни абдес[1]) узимали" — „Стакурула билатеш"!..[2]) рећи ће старчеви, нијесмо знали да је петак данас". Мараш: „Јест, петак је, но идите да се молите Богу, па брзо дођите да се руча, и пастири да се не позне стоку отварат'." Тако и некрсћени крсћене опомињу да не заборављу крстит' се и у цркву' 'одит'. Ово се заједничкој фамилији преставја, да ће једни без другога остат': и 'Ристос ће своје, а Му'амед своје, кастигат' кад не би молитвом сваки себе одкупио, но би у грије' пануо. Овако једне фамилије побожне чине, а има цегадура[3]) који се ругају овоме; и више се крсћени Му'амеданцима ругају и ма'ане мало на'оде, што су старо пропуштили. Али се они у свему држе у близину прилијепјени, кâ што пријед реко'. Зато су се Турци мучили, школе градили', 'оце учили да ово међу њима раздале, кâ што смо пријед вијели. Ове 'оце и школе нијесу давно биле, но, по прилици, у доба Смаил-Пашино. Али, било кад му драго, но 'оце мало су с тијем разлике у обичај тога народа постигли од онога што су тражили, и то највише су тражили да забораве арбанашки Турци славит' светога Николу којега сви уопште славе, кâ што смо вијели. Но пошто се увјерише да се то не може, онадар се и 'оце као добродушни учињеше, и рекоше и' да чине трпезе и гозбе и да иду један у другога на Никол дан, само да не помињу славу светоме Николи и да не ужижу свијећу у очи њега. И тако једни од њи' сад не ужижу свијећу, но међу оноликo воска, колико се у свијећу горело, на огањ, те из-

[1]) *абдес*: пере вода, вјерско прање.
[2]) *Стакурула билатеш* = од прилике: *Сачувај Боже, огња, пожара!*
[3]) *цегадур* = штеточина; спадало.

гори у очи свеца, а друго остаде кâ пријед. И то чине они који су у поле и близу вароша; а они којијема племена у гору живе, од њи' се мало што такво тражи. Али Турци не измијенише, у главноме, од шта су тражили ништа, но се задоволише, с чим смо вићели, (да у очи светога Николе, мјесто свијеће, горе восак на огањ), а други обичаји арбанашки остадоше кâ пријед.

18. Жена.

Залуду су 'оце проклеством пријетили да се њи'не Туркиње крију и по турски се владају, о-тога нема ништа.

Арбанашке туркиње нијесу ништа друго до Арбанашке. Ђевојачка вјеридба, удадба, сватови и друго владање по староме обичају: крсћанке и му'амеданке једнако се понашају у младост и у старос', робу једнако носе, мушки од њи' једнаку послугу траже, коју је теже испуњават' но ће друго. Особито за колико је млада невјеста, она је нешто више измету[1]) дужна од сваке слушкиње, од које се тражи услуга спрем много њи'не уштивости, кâ што смо пријед вићели, да Арбанаси у свему траже одвише, да се чазбени покажу. Тако, и њи'не жене, док су младе, с трудом и' запада докле то измире. У њи' млада невјеста служи фамилију и пријателе, дворећи на ноге, вазда на *готов си*. Колико је гој у фамилију челади и гости, она је свакоме слуга: да пази на мајмању ствар ће ко стоји али сједи; да намјести чим се и што се може; ко тражи воде да пије, али се мије, она му даје; ко напуни сипсију[2]) ду'ана, невјеста са шпитавицама гвожђенијема, које о пасу носи, и ш њима свакоме углијев из огња на сипсију, пуну ду'ана, меће, па ако ће на стотине љући и сипсија у кућу бит', кâ што и бива, јер је обичај и код нас и код њи' да се куше селани по ноћи на сједник, да младеж игра и пјева, а стари се разговарају и пуше ду'ана и гледају ко најлепше игра, и грабе се млади кога ће нофалит' стари.

Овакви се сједници куше највише у куће у које су ту годину невјесте доведене. И она свакоме измет, који реко', чини: горему и болему, малој ђеци која могу на

[1]) *измет* = послуживање.
[2]) *сипсија* = т. симсија (сасвијем црн), синсија, лула.

сједник дој; с једном ријечи, Цигачин најгори или војник најболи, она је дужна једнако послужит', да се чоек чуди, како та' несретњи роб може то стизат', што петнас' жена да је ту, свијема би посла испало, а она све мора сама свршит' али се осрамотит'! А и да није селана ни гости, да и' се служи, но да се смете радећи толикој фамилији у своју кућу, који у велике задруге живе, у које се и по двије вјере слажу, који се крсте и кланьају.

19. Народност и вјера.

Они не ма'анишу један другоме, па иако би рађ крсћени да му се није брат потурчио; сад га већ повр нут' не може, а и да може брата поврпут' и опет покрстит', брат му с тијем још више цијену губи, кâ што су ју млоги такви у та' народ изгубили, говорећи таквијема: „Доста је и једном себе понизит' и вјеру промијенит', а не туцкат' се од вјере до вјере, кâ слијепац од врати до врати", па је овакви рађ да му је брат Турчин, но да му је више ма'ане и да му реку: „Ови ни једну вјеру стално не држи". И тако се држе и гину један за другога. Али њих колико је једна крв сједињавала, толико и' је и нужда научила да и' не смета вјера, држат' се брацки; но и' је то ојачало и осигурало живот, па и' је то и помогло да не мрзе један другога ради турчења, јер би и туђега Турчина љубио који му живот на муку брани и ш њим зло и добро дијели, а не својега брата да не луби, на мјесто којега не може имат' другога, којему ће на неволу рећ': „Помози ми, брате!" Јер ако је вјеру промијенио, није се разбратио, ни своју крв заборавио, но има нешто да му не да брата заборавит', теке брату види неволу, на коју му потрча у помоћ да заједно ш њим гине; па кад своју погибију не штеђе за свога брата, од куд да га за вјеру промијењену остави и заборави, па колико гој вјеру мрзио, не да се брат мрзет'. А ко има срца да брата мрзи, томе ће допуштит' душа и срце да обадвије вјере мрзи, па и да му није живот нужден брацке помоћи, а не кад има и брата и помоћи, којега ће те увјерит' она пословица која говори: „Брате, има' те, — не зна' те; изгуби' те, — позна' те!"

Млогијема је послије донијела и нужда, и отворило и' очи да не мрзи брат брата, поради је се потурчио, кâ што је и Арбанасе та школа научила, кад претеже мука која животу пријети, но се гине ако брат не поможе. Ови страх умножи заборав на вјеру и лубав међу потурченијема и непотурчепом браћом у Арбанију, да се лубе и држе један другога још више но да су у једну вјеру остали; јер послије нађоше у то себе помоћ и спасење, којега не би могли нај да не би турчења, те поможе, које се показа да 'оћаше горе бит' беж-њега. И, по прилици, Арбанаси у почетак њи'нога појединије' турчења пријед стотина година, што су се на мале и поједине бројеве турчили, нијесу знали колико ће себе послије с тијем помоћ' и поснажит', те данас валају један другоме.

Јево да поменем што гођ о почецима пекије' турчења старије', па ћу велике крокове учињет', и дој до њи'не садашњости.

Даклен, кâ што реко', они су се пријед стотина година почели турчит', може бит', због више узрока и ситније', који су сами по себе послије крупни постали. Али у почетак њи'нога турчења, ће је више брата било, нијесу се у првину слагали око вјера, кâ послије, по су се мрзели два брата међу собом; кад се један потурчи, зашто се и други не потурчи, а други га крвничи, зашто да се и он турчи. И тако, двије вјере могле су и' за вазда разбратит'; но кад дође једноме од њи' мука од непријатела, и виђе немилу смрт пред очи, викну: „А не да' ме, брате, погибо'!“ Брат кад глас чу и брацку опасност виђе, заборави се вјера, узавре крв, да се з-брацком и непријателском заједно смијешане проспу. С тијем се брацке очи и разум отворише да се увјере, е не може брат без брата. И тако, према вјера 'ладнокрвни осташе, а браћа се слубише. Ту лубав и своме потомству оставише, који зло 'оћа'у проћ' од турскога бесуда, да не имаше браћа дио у обадвије вјере, како бјеше азијацки зор и њима кренуо да и' калаши и за себе и' удеси. Но арбанашки Турчин и крсћанин, кад виђоше муку од јачега, прибише се један при другоме, наоружани кораном и вјером с којом рече Турчин Турчину, арбанашки азијацкоме: „Бисмила,[1])

[1]) *Бисмила* = У име Божје.

ја сам Турчин, а ово ми је брат, но ми га немо' таћ', е, тако ми дина,[1]) с крвју мојега брата твоја ће се и моја просут'!" Азијати, знајући да и' не допушта вјера да Турчин Турчина убија, слушали су. И тако арбанашки Турци добише два брацва: једно по крви, а друго по вјери, и с тијем себе и своје бранише, и до сад одржаше, у које сад видимо племена која су се умложила од оније' мало брата, које смо прије поменули, у почетак њи'нога турчења и раздвајања вјера.

20. Опет они и Црногорци.

Ево да кажем нека имена и почетке њи'нога турчења у стара времена, а данас видимо од појединога јака племена, не то само који су се турчили, но и њи'на крштена браћа, који су се давно раздвојили и вјере промијенили и близу се забораву примакли, да не знају е су од једне крви. Једни су у Стару Србију и Доњу Арбанију. Прво ћу казат' имена два брата и од њи' два племена: једно је турско, а једно српско. А то су Васо и Красо, по којијема и' се племена презивају: од Васа Васојевићи, српско племе, населено около Кома, распространило се од Куча до Берана; а од потурченога му брата Краса, племе Крастрњићи у Стару Србију, око Дрине до Проклетија арбанашкија, не далеко од Ђаковице. А сад ево други два брата и два племена: Бијели Павле и брат му потурчени Гашо, његово је племе населено с источне стране Кастринића, а од западње стране Дечана. Ови су два племена јаки међу арнаућкијема племенима и у тврда горната и кршевита мјеста населени.

Но да видимо сад за Гашова брата 'рисћанина, Бијелога Павла, и његове потомке, Бјелопавлиће, у Брда, ђе се Бијели Павле населио. Ту се његово племе у поле Бјелопавлицко народило и умложило, више од другије' племена.

Говори се у народ да су Гашо и Бијели Павле од Леке Дукађинца, и да су се браћа тамо раздвојили: Гашо остâ тамо, а Бијели Павле дошâ овамо. Али ја о томе не умијем право казат', но да кажем још које арбанашко и напко племе: ко је коме по крви близика, па иако сам

[1]) *дин* = т. вјера.

о томе у друго[1]) казâ, нека га и о'ђен напоменем. Племе Беришко, населено у Стару Србију, у Пецку и Ђаковачку на'ију. Ови се с Кучима близика држе, зато што су и' стари ис-Куча дигли, али, по прилици, вишина су дигли, а не по један, кâ они што су прије поменути. Они су се више и умножили: има и' више но у два друга племена. У њи' има један дио Турака,[2]) али више Латина.[3]) Они су се умножили и распространила у њи' брацва, од којије' су племена сад постала, а у скуп се зове арбанашкијем језиком њи'но племе: фис Беришки. Тако се и друга племена фисом називају, сваки по своме имену и презимену. Друга племена арбанашка близу Скадра, Кастрати и Шалани, и они су нека близика с Кучима, али с мање познанства и близине, но Беришко племе. На'оде се по крви близика племе 'Оцко у Арбанију, племена Чевско и Пиперско у Црну Гору и Врда. Клименти у Арбанију и Цеклињани у Црну Гору на'оде се близика, али с мање изјашњења, но 'Оти с Чевјанима и Пиперима, јер се овијема јасније зна.

Тако и речена племена у Стару Србију, то јест Гаш и Крастрнић и Бериша, старо и младо, свако зна с ким је по крви близика, и то с великијем задоволством жели чут' и вићет' свога. А кад га види, најжалије му је, е не умије говорит' једнијем језиком, јер више брат брата и својта својту жели лубит', кâ кад су далеко но близу. Али ја нијесам писмен, да потанко ту желу срца, коју сам видио, изјасњујем, тек у велико прескачући, опомињујем. Али ја пе велу само у Арбанију да свој род љубе, но и на друга мјеста, па иако Арбанаси више на то лакоме као прост а бесудан народ, па пун желе, које реко', више по други народ; а и други имају добре желе за свога.

Има нешто што га нагони и вуче себе, да не може своју крв заборавит'; па и да би ктио, но и да крене к томе, не траје му, но се изгуби то и друго, у мисли дође, па и да дигне оруже на своју крв, и да има срца да га убије сам, није му пријатно да му га други бије.

---

[1]) Op. cit. *Племе Кучи у нар. причи и пјесми.*
[2]) *Турака* = Арбанаса Мухамедова закона.
[3]) *Латина* = Арбанаса римскога закона.

21. Слично у Херцеговини.

Ево на страну Јерцеговине, на стотине година који су се раздвајали и вјере промјењивали, нијесу своју крв заборављали, но све један другога *родо* зове. У та' број и себе могу бројит', да су они мене звали, и ја њи', *родо*. Али моји дуги крокови, који свуј о'ђен прескачући трче, нека и о'ђен велике 'рпе прескоче, тек да поменем о ономе, што реко', да се крв не да заборавит', ни ономе који сам брата бије, ни он може гледат' да му га други бије и осрамоти. Ево томе примјер на страну Јерцеговине, у град Никшицки. Неке породице ис-Куча, а неке ис-Пипера, у старо вријеме преселе се и населе у Никшиће, ђе се потурче породице оба племена Куча и Пипера. Ту се намложе, и од њи' је бивало турскије' јунака који су се клали з-Брђанима и Црногорцима у бојеве и у четовања. Допирали су и своја стара племена, Куче и Пипере, да пленђују и убијају; а нећје и' погину оглашени јупак Сефер Пипер. Колико је зла својему староме роду учинио из града Никшића, ђе су речене породице вјеру промијенили, а презиме своје су држали и звали се Кучи и Пипери. ма'ала Пиперска и Кучка, окле су излазили крвници српски; али, кâ што реко', нијесу заборавили се зват' по имену старога мјеста, из којега су се преселили. Тако, нијесу заборавили сачуват' и одбранит' своју браћу, ђе су гој могли, од свија другије' Турака без од сами себе, једни што и' нијесу штеђели зло да и' не чине, а неки су и' и од себе кâ себе чували.

Не могу и' ја то набрајат', но само један примјер њи'не брацке себичне желе да поменем, како су желели славу и добит, сваки своме староме пореклу. А то, како су се Кучи и Пипери клали међу собом, у то су и' браћа потурчена у Никшиће све пазили, која ће страна добит', па кад чују Турци Кучки, да су Пипери више изгинули, они чине веселе и шемлук из пушака; а тако Пиперски Турци, ако Куча више погине, они чине шемлук и веселе. Чујало се да је око тога, препирајући се, било и бојева да су се били; пошто свој своме не може помој овамо, а они се поколу тамо.

Ево још једнога Турчина да кажем, који није могâ поднијет' погибију брата 'рисћанина кад му га Турчин убио.

А то је Мурат-ага Ганић, у Бијело Поле. Он који се пореклом Кучка породица зове, кад је чуо да је убио Турчин Куча и посјекâ му главу, и Турци му иду на бумбарећ[1]) и на честитање, у то је и Мурат-ага дошâ и питâ Турчина, што му је рекâ Куч, кад је дошâ да му главу сијече? Турчин му, без зле воле, рече да му је Куч говорио: „Немо' ме посјећ', е ће се нај браће Куча, који ће ме осветит', и ти ћеш погинут'". Мурат-ага рече: „Право ти је казâ за брата и за своју погибију! Ја сам му брат!" и упали двије кумбуре у њега, уби га и утече између Турака, те га не убише, ни уфатише да га паша суди, но је бјежâ, по обичају, под крв, докле га паром умирио, и то по обичају; тек главом га није платио, но је живио и по томе био забит[2]) и судио у Беране. Али сад није жив, но чујем да је умро, а син му је сад у Беране. Но ја не могу појединости набрајат' између брата крсћеније' и некрсћеније'; само толико ми дође на ум кад виђо' што је брат брату на волу и на неволу, те не могу учињет' велике промјене царевине, да један другога заборавe, по послије вјековима дуготрајнога изгуба на'оде се и јављају се један другоме, преко вјечитије' изгуба и брацке крви заборава.

Али се не да крв у вјечиту гробницу закопат'. То ми се покажује свуј около Брда и Црне Горе, да се своја крв не да заборавит'. Пошто не заборавише неке крви наше с нама Брђанима и Црногорцима, у Стару Србију и Скандерију, који су се најближе примакли својекрвноме брацкоме изгубу, нека се не нада други да ће свој своју крв заборавит'! Стога оволико и реко' за оно што нијесам умио знат' да га има, док сам га видио; и кажујем за оно што се само по себе кажује, у чоекову природу да је Бог улио неку снагу за ово, мекшу од друге у чоека снаге, која му нема дуготрајне непобједиме сталности према брацке мржње и несогласија, но мора испличат' и

---

[1]) *Бумбарећ* = т. честитка.
[2]) *забит* = т. официр.

у заборав потонут', а лубав брацкога срца искру брацке лубави распалит', приближит' и слубит'. — Говори слово Боже: „Љуби ближњега својега", а не говори: „Љуби брата својега", јер то је без опомене у крв природе речено, да се не може крв подијелит'.

Природа приближаје осјећаје срца и душе к брацкој лубави. Ласно је увреду кратку на брата заборавит', но је мука и рана срца чоскова цијелога брата изгубит' и заборавит'. То не да природа, то не да крв у коју је нека божанствена сила, која над добром и над злом волом чоековом господари. Преварио се они који мисли да ће овој сили пресудит' и собом господарит' и, тражећи брата по вјери, а брата по крви заборавити. Не! Природа се не мијења као мисли слабога чоека. Она је дубоко својијем плугом своје сјеме усијала и темел закопала у крв чоечанскога рода. Нијесу природни усјеви плитки и кратки, ка желе слабе смртнога чоека. Побједиће природа, родиће њено сјеме у чисту крв, која је права и чиста крв; не треба јој побједа, облутавила је, није достојна новога живота, шала је у гроб, изгубила је срце и осјећаје, не гледа око себе да види, има ли луђи, има ли Бога, има ли ишта за нови живот. Не! Ништа о-тога за штетну крв нема, заборавила је саму себе, предала мртвоме сну и вјечитоме забораву, не тражи новога воскрсења, није достојна новога живота. Али о крвима, достојнијема и недостојнијема, способнијема и неспособнијема, ја ћу то све другијема оставит', који ће лепше и боле од мене то расправјат'; а ја ћу још мало реч' о прије поменутој нашој по крви браћи у Стару Србију и Скандерију.

22. Братски изгуб.

Да изјасним што гој од брацкога изгуба, с којијема смо најближе заборава, они на нас, и ми на њи'; само толико се српско племе њима приближава мислима и желом што зна да они живе на српске царевине земјиште и огњиште, а друго све удалено: вјере, језик, и друго заједничко, све се мртвоме сну и забораву предало; и ми о ш њима приближењу мало, али нимало, радимо. А за њи' није чуда, што о томе нити могу, ни умију мислит'; но

мисле о чаму су вазда мислили, а то о своме животу, о којему, кâ санливи, стрецјећи од стра'а мисле з-дана на дан: је ли живот још њин, али не? Од овога и оваквога и кад не стра'ују сви у опште, а појединн вазда. Над њим су два његови ниски непријатела: турски суд и домаћи зликовац, који и' сваку доброту његова срца и душе узнемирива и дане му живота грчи̂. Но, и послије свије' његовије' мука, на све, при животу и части, заборави; не да му нека природна сила мира, која му је оволико вјекова у крв тињала и неугасиму искру у успавану душу и крв одржала, која га нагони прос-толике тмине изгуба и своје невиђелице те данас простире своје успаване очи и бу̂ди̂ свој разум који опомиње крв да има неђе некога свога. Но спутани разум не види ништа око себе друго, до оно мало свога обичаја којега су му стари на некакве начине с великом муком сачували и њему оставили, те се тога кâ пјан плота држи, не досежући му разум да му што мањкаје. И тако нађера крв разум те виђоше очи браћу у Брда и Црну Гору, за коју су као проз маглу и пријед чујали, а нијесу могли промислит' никад да те и' виђет'; а ни желели нијесу да и' виде, док се почеше кâ не ктећи гледат'; а теке се виђоше, казаше и' очи, и разум, и срце, и душа што су један другоме. Стога и жаља'у што нијесу, и ми и они, ово пријед умјели знат'. Но се њима није чудит', јер нијесу прилике имали да умију мислит', до за оно у што су се нашли. У то су мислили живјет', докле ће турско царство живјет'; а за њега су мислили да ће живјет' докле ће Бог живјет'. А сад виде да није тако, но и њима би требало тражит' што свијесни народи траже, и што они, и да су умјели, нијесу код Турака могли наj, као што сад виде да нете ни моћ' никад. То сад умију виђет' што и' би требовало; па и што не умију виђет' својијем разумом, нужда и' би научила, која и' је вазда на неволу валала, кâ што смо пријед виђели, да и' је нужда учител била, и нагнала и' да брат брату увреду с промјеном вјере заборави, но се браћа с вјером наоружаше против турскога насиља, те у приличан живот осташе, при јаду који бјеше кренуо да бидне, којега смо на Србе и па свакога виђели кога су Турци могли. То млоги Арбанаси сад умију

вићет', да би валало народу слобода да и' суди, а не зликовци и зликовачки помагачи. А то је ласно вјеровать' да то желе сретњи луђи сретњије' фамилија. Домаћини који добро другоме чине и мисле, а не себе да га не желе, којијема ништа сигурно није: живот и' свој и својије' брата и синова, све му је у бесудну земју на врата пропасти, у жвала безбожне неправде. Колико је честити-н и угледније име у народ заслужио код добрија, толико је на виши ризик од злије', јер та врста на такве славу тражи, кâ што је пријед о томе напомењуто. Стога је ласно вјеровать', да овакве луђе њи'не и срце и нужда приморава да желе суд и сигурност, јер њима што не смета неправда турскога суда, то досађују злочинци који су се умложили и већ Србе исћерали из Старе Србије, који и Турцима, и коме могу и смију, зулум чине. Нема и' ко сметать', нема ко злу на пут стать': нема у гору српскије' 'ајдука, од којије' су турски зулумћари још од Косова гинули у Стару Србију...

23. Пуста је гора и планина!...

Пуста је гора и планина око Пећи и Ђаковице, око Дечана и Патри́јаршије, около Косова и Призрена, управ до Шаре планине!.. Празна је Витомирица, 'ранителка и спасителка српскије' мученика, које је у себе 'ранила!... Сва су мјеста пуста и жалосна, од Шаре до Кома!.. У сва мјеста сада господари зулумћарска зликовачка рука, којијема нема ко силе кратит' и вратове превијат', и злу̀ пропаст, а до̀бру спасење покаживат' из високе Дечанске планине и дубоке горнате Витомирице, која је вазда у себе и око себе гледала ће се мученичка и зликовачка крв мијешана лије, а сад мјесто крви гледа сузе ће се лију!... Нема оније', који су изворе суза изворима крви замјењивали!... Нема с планина синова, који су из њенија гора слободу бранили и свакијема мукама одолијевали!.. Нема у гору оније' мученика, којијема не даваше срце да сузе гледају и уздисаје слушају!.. Не!.. Таква срца немају мира ни задовољства; само га у то могу нај даном и ноћем, у муке прокосећи не само зликовачкоме зору и опачилу но и природној сили, зими и врућини, и свакојакој муки која се

измислити може, презирући смрт и муке на живот, које су често теже од смрти... Нема оније', који себе дају најтежијема мукама за најсветӣ аманет, којега му чоечанска крв и Божа истина препоручује: да се брани праветна крв; да се видају ране и уздисаји српскога мученога народа; да се не заборави ова свијећа ужижат' на олтар српскога племена и његова имена; да се не заборави свитак ове свијеће проливеном крви чуват', која свијетли српскоме споменику прошлости и будућности, која је од Косова била чувар вјерни на стражу српскога аманета. Све то је у муке живјет' и за то мријет'кâ што умријеше Рако и Илија, и њи'ни другови, не само који су у њи'но вријеме п њима били, но и пријед и пошлије њи' 'ајдуковањем војевали и свети аманет чували и животе своје и крвничке губили.

(Наставиће се.)

О НАШИМ НАРОДНИМ ТКАНИНАМА И РУКОТВОРИНАМА.

Написала

САВКА ДРА Ј. СУБОТИЋА

(Свршетак)

III. ДЕО.

Нешто о народним обичајима и животу.

Путујући изложбеним пословима побележила сам све називе наше народне орнаментике. Том приликом сам видела, да једна иста орнаментика нема свугде исто име и да се исте боје готове на разне начине. Шта више и исте тканине друкчије се зову.

Побележила сам и неке песме, које се односе на наше народне рукотворине, па и дечије песме и неке народне обичаје. Све сам то сложила у један пакет и ставила у један сандук међу изложбеним кутијама. Хтела сам дати све те белешке г. Стевану В. Поповићу за његов календар „*Орао*“. То је онај пакет, што ми се изгубио са пет кутија при попињању изложбених предмета, као што сам напред споменула. Две кутије су се у току изложбе нашле, а оне остале никад. За те је белешке заиста штета. Колико сам могла сазнати, о њима нигде нема ни спомена. Гдекоју сам ствар запамтила и то ћу овде саопштити.

— Кад жене *уводе*, онда броје: један два и т. д. до двадесет и девет и онда кажу — двадесет десет, па онда

тек тридесет. Њима је потребна на сваких десет жица једна као сувишак. Тако исто: тридесет десет и т. д. Догађа се, да деца, која су у школи научила бројати, поправљају своје мајке или им се смеју, што не знају бројати.

Ево једне песме, која се односи на наше народне рукотворине:

Још не поче зора да свити,
Стаде жена мужа бити.
Стаде јој се муж молити:
„Немој, жено, мене бити,
Купићу ти нове ни́ти
И помоћи уводити“. — -- —

— Била жена лењштина, па ће јој муж рећи: „Море, жено, нити предеш, нити ткаш па у чему ћеш ме са'ранити, кад умрем?“ „Не брини се ти за то! Могу ја брзо откати, само кад 'оћу“. Муж се учини да је умрьо, да од чуда види, како ће му жена откати кошуљу. Мртвацу се увек облачи нова кошуља. Жена, мислећи, е је муж мртав, веже му памук за палац на нози а руке му прекрсти; онда стане памук вући између прста на ногама и рукама, док га није свега умотала. Кад је то урадила, стане запе́вати: „Куку, Лазо, па што си ми налик?!“ А муж се продере: „На егеде!“, па скочи и поче жену ударати: „Научићу ја тебе ткати!“

— Хтела мла̑да да иде у коло, али нема нове кошуље, те ће рећи мужу: „Метни ме у буре и одваљај до свекрве, да ми даде кошуљу.“

Свекрва јој да кошуљу, али кад жена виде да није везена, рече мужу: „Ваљај даље, јер ја ти не одо' у коло без везене кошуље“.

— *Обичај је, да се пред младу простире платно*, кад се доведе у кућу. Тај је обичај одржаван и код интелигенције до пре неколико година. Распитивала сам какав то има знача̑ј. Ево, шта сам о томе дознала: платно простире свекрва, а где ове нема, чини то најближа и најстарија рођака младожењина. Чим мла̑да ступи у кућу, рекне јој свекрва: „Као што сам ја ово платно прострла, да ти нога не укаља кућни праг, тако ти прострла поштење и по њему ходала, да чист образ одржиш“.

*

Кад младенци пређу кухињски праг, онда их свекрва посипе житом (у Далмацији пиринцом), да буду родни као то жито. За тим даде мла̂ди кашичицу меда (сада шећера) и рекне јој: „Као што је овај мед сладак, тако ти увек била слатка мужу; као што је ово платно ново, тако ти нова остала и тако понизна била“.

По негде опет кажу, чим мла̂да ступи на праг: „Као што је ово платно чисто, тако нам донела чисто поштење девојачко!“

Платно се тек онда простре, кад млада дође пред кућу. Она је прва, која стаје на то платно. Затим се доведе мушко дете — паконьче — па га мла̂да опаше пешкиром, дигне три пута у вис и пољуби. Онда, тим истим пешкиром опаше себе. То значи: „Три пута Бог помаже!“ А значи, да жели родити бар три сина. Свекрва донесе у лонцу неначете воде, т. ј. воде, коју је она пре зоре извадила из бунара. Мла̂да се огледа над том водом, а свекрва јој каже: „Као што ти се лице у води огледа, тако ће се и кућа у теби огледати!“

Мла̂да мора три пута гутнути од ове воде, а свекрва говори: „Као што се ова вода с тобом спојила, тако се ти с кућним огњиштем здружила!“ Онда јој мало од те воде поспе на руке, које она обрише оним пешкиром, којим је дете опасала. То је знак, да се одриче досадашњег живота. Затим свекрва узме онај лонац с водом, проспе по мало воде на огњиште, на тор, по кући и напослетку по воћкама или цвећу, говорећи: „Како ја ову воду просула, тако се ти породом осула и у кућу срећу донела!“

На неким местима да̂ свекрва снаји преслицу у руку са речима: „Као што ћеш испрести влакно из ове кудеље, тако преди и срећу кући својој! Али пази да ти се конац не кида!“ . . .

— Пређе не беше обичај ни код интелигенције, да се *деци* направе повише *кошуља* наједаред, него све по једна, у извесним приликама. Разуме се, да је то готовљено од српског домаћег платна. На Божић су се деца поновила новом кошуљом, кроз коју би им мајка прометнула три ораха и рекла: „Три пут Бог помаже! А тебе обдарио животом и здрављем, те био мајци чврст као

орах!“ На Ускрс су деца, такође, добијала кошуљу. Али им је, овом приликом, мајка провлачила црвено јаје с речима: „Христос васкрсе!“ Тада би мајка дете прекрстила јајетом и наруменила би му обрашчиће обојеном љуском, говорећи: „Тако ти се здравље на лицу руменило!“ И о крсном имену добијала су деца нове кошуље а и о Духовима. Тада су кошуљице биле обично ишаране, код девојчицâ цветићима, као знак да цветају, код мушкараца по ма каквим знаком онога светитеља, кога кућа слави. На пример: Св. Ђурађ на коњу. Ово нисам нигде видела, него су ми само причали.

— Обичај је, да се деци ломи *поступаоница*. То сам и ја обдржавала код своје деце, јер је мој муж јако волео народне обичаје, па су омилели и мени. Ево како се то ради: Кад дете прохо̄да или пође ногом, онда мајка умеси велику погачу и позове сву дечицу из суседства. Отац и мајка узму у руке погачу и дигну је над главом свог детенцета а сва остала деца кидају погачу и беже одмах куд које може. И мајка и отац задрже по једно парче, па пошто одгризу по један залогај, даду га детенцету у руке. Онда ће мајка рећи детету — пошто му је пре тога обукла нову кошуљицу: „Дођи до мене, кошуља ти до земље!“ Затим чучне и раширеним рукама чека своје детенце, да јој доба̄та. То исто чини и отац. После тога узму родитељи дете за руке и потрче с њиме. Ово је, отприлике, символски значај поступаонице: Док дете није стекло своје ноге, дотле је с родитељима једно тело; а чим је стало на своје ноге, већ се од њих одваја и полази у свет а судба му се ломи над главом!...

— *Чим се дете роди*, умота га баба или бабица — ако је мушко у — очеву кошуљу. Онда га деда или отац три пута подигне и каже: „Како ја тебе дигао, тако ти Бог помогао, да себе и ову кућу подигнеш и да јој ти будеш слеме!“

Кад се пак роди женско дете, умота га баба или бабица у материну кошуљу и метне под материн кревет. Тим хоће да каже, како треба да увек буде скромна.

— Новорођено *дете дарива̄ју* и туре му новац у јастук: кум, рођаци и пријатељи: Мушком ће рећи: „Да купиш девојку!“, а женском: „Да купиш дарове!“ У корито, у

коме се дете први пут купа, спусти отац какав повац, који припада бабици или оној жени, која је први пут окупала дете.

Кад сам прво дете, мога Дејана, родила у Бечу, дошла је моја мати. Она је држала све српске обичаје, те је тако и њега умотала у очину кошуљу а отац га три пута подигао. Кад је мој муж спустио дукат у корито и рекао детету, по народном обичају: „злата вредио!“ — чудила се и швапска бабица том лепом обичају. (Она је тада без сумње желела, да се тај обичај уведе и у Бечу.)

— Деци се шиље *повојница*; мушком кошуља и гаће, а девојци кошуља, сукња и марама за повезивање. Код женске деце журе рођаци са повојницом, јер ће се пре удати. Повојница се шиље деци док нису старија од шест недеља, а ретко кад су старија. Тај се обичај држи још доста и код интелигенције. Само интелигенција шиље помодне ствари, а место погаче, као понуде породиљи, шиље се торта.

— И *младенцима* се слала погача са два комада шећера одозго. Слало се, обично, после осам дана. То је код интелигенције изашло из обичаја, јер она опет у место погаче шиље торту.

— *Кад кума дете крсти*, даде она свећу на коју веже пешкирић, а господа дају свилену пантљику. Кȗма дâ и „крсницу“ — комад нова платна. У ту се крсницу умота дете онако мокро и завеже се у јастук. Од тог се платна праве, доцније, детету кошуље. У понеким крајевима нема крснице, него се дете одмах умота у очеву кошуљу, а женско у материну. Та се кошуља понесе за тај посао и треба да је нова.

— Распитивала сам, зашто се детету при крштењу мора обући *нова кошуља*, а тако и мртвацу при сахрањивању. Једна ми бака на то одговори: „Како се детету не би дала нова кошуља, кад је дошло на нов свет?! Тако исто треба и мртвацу, јер и он иде у нов свет!“

— *Кад дете обуче нову кошуљу* каже му се: „Колико жица — толико годиница!“ Код господе се то пренело на ново одело, јер њихова деца не иду никад у самој кошуљи.

— Има једна карактеристична пословица народна о *кошуљи*: Муж носи жену на кошуљи, а жена мужа на

образу. А то значи: Ако је жена вредна, кошуља у мужа биће чиста. Ако је муж добар, и жена изгледа добро.

— Знам једну лепу пословицу, која се односи на предиво: Преде кеса предем ја; брже кеса него ја. (Кад се плаћа, брже се преде.)

— За ствар, која се шара, каже народ, да је „врелом иглом шивена“. А за велике и неједнаке бодове код шива, каже, да су „од попа до ковача“.

— Ево како се наш народ потсмева лењој жени: Гајдашева жена није имала кошуље, те тако сам муж оде у коло да свира. После неког времена опази своју жену, те ће уз гајде појевати: „Ди нађе, те дође!?“ — А она невајући одговори: „Што у тебе доле — доле, то у мене горе — горе!“ Обукла мужевљеве гаће место кошуље!

— А, ево, како се хвалила једна „вредница“: „Ево ја скрпих гаће за три дана и још сам сама и у иглу удевала, а да игла беше дужа, још бих била бржа!“

— До пре неколико година био је и код српске интелигенције обичај, *да млада све своје рубине однесе неиране.* То је било с тога, да се види, како је то све ново и како је то она девојком све чисто и лепо израдила. Млâда је даривала кошуљом и гаћама не само младожењу, него и кума, старог свата, девера и све блиске рођаке мужевљеве. Женскиње је добијало само кошуље. То се зове *бошчалук* или *кравељ.* Тај обичај и сад постоји у народу. Из овога се види, како су српске девојке биле вредне и веште ткаље и везиље, јер су те ствари готовљене из танког платна а биле су шаране разним везом, златом и шупљикама.

— *Српско платно за убрадаче* било је танко као паучина, а обично је било извезено златом, сребром или белом свилом. Убрадаче су носиле само жене и њима повезивале главу а крајеви су се пуштали као вео низ леђа, што им је доликовало врло лепо. Беле убрадаче, са полувенцем од прављена цвећа, носиле су млађе жене, само прве године. Ако је пре тога родила дете, није више носила цвеће, него сам убрадач. Свака удавача доносила је као дарове: ћилимове, чупавце и веленце. *Чупавци* служе за покриваче, јер су врло топли. Њима се младенци покривају у прво време а тек после губерима. *Ћилимовима*

и веленцима се покривају постеља а понегде и сто. Али се обично на сто мође чаршав од српског платна са везом (шлингерајем) наоколо. Код веленца је основа и потка од танко предене вуне, па је онда извезен или откан од неколико боја. Веленац служи и као летњи покривач.

— Пређе су девојке *превлаке за узглавље* готовиле од српског платна и на њему извезле разне шаре црвеним и плавим памуком. „Шлинговане“ превлаке тек су доцније дошле у моду. „Шлинговање“ иде много лакше и брже, те је истисло оне дивне „гаторе“, а то је вез, што се израђује по извученим жицама. Тако су се, на пример, на кошуљи или гаћама извлачиле жице (потка) по три-четири прста широко. По овим жицама су се израђивале разне шаре, што се зову „гаторима“ или шупљикама.

— Жене из народа посе *скуте*. Тако оне зову доњи део кошуље. Скути су од дебела платна а везују се око појаса. Горња кошуља је од танка платна. Она је кратка; допире само преко појаса а утури се у скуте, да не испада. За скуте стајаћег руха узме се такође подебело, али лепо платно. Ови су скути обично извезени или украшени шупљикама. Шупљике зову понегде решеткама. То је то исто што и „À jour“-вез т. ј. за који се морају извлачити жице. Код стајаће кошуље извезени су рукави златом или сребром или су украшени шупљикама.

— У неким местима посе жене „*клечанице*“ *са појтама*. Клечанице су прегаче, од којих једна дође напред а друга натраг, па се онда опашу појасем од тканице. Понегде опет жене носе *ирслук*. А где тога нема, носе жене сукњу преко скута.

*

Ево како старе жене цене српско платно и са здравственог гледишта. Ово ми једна рече:

„Знаш, госпоја, док смо ми носили само наше платно, није било „јектике“, као сада. Јер сад младеж носи дућанско“.

„А зашто баба-Като?“

„Видиш, кад радимо у кошуљи од нашег платна, тело се зноји, али се не лепи кошуља за њега, као кад је од дућанског. А од дућанска платна кошуља се залепи, па кад дуне ветар, ето назеба, протисли, кашља, грознице па

и „јектике“! Наша ти се кошуља неће никад прилепити за тело“.

Овај разговор дао ми је повода да истражујем узроке који чине разлику између ручног и машинског платна у обзиру испарења тела. Желети је, да то испитају стручњаци.

Српско је платно порекла оријенталског, источног. Права Оријенталка (жена са истока) не би нипошто обукла кошуљу од фабричког платна, не само због здравствених обзира, него и за то, што српско платно даје телу облину. Из истог разлога воли оријенталка и кадифу.

*

У овим својим белешкама навела сам само оно, чега се сећам.

Ово што ћу сад испричати, причала ми је једна бака, Босанска.

Причала ми је, да су њени родитељи бегали од Турака, још кад је она била дете. Да би се колико-толико сачували од Турака, имали су нарочите знаке.

Да би означили правац у коме се Турци крећу, метали су по друму гранчице на извесним одстојањима; врхови гранчица били су увек окренути у правцу куда Турци иду.

Ако је било много Турака, онда су метали спопиће гранчица, лети зелене а зими суве.

Ако је ишла редовна војска, онда су, такође на извесним одстојањима, забадали по неколико прутића у земљу, у реду један за другим.

Кад би Турци навалили, Хришћани су се крили по шумама у збегове, те би онда те знакове метали дуж друма, поред шума.

Кад узмемо да ми је то једна бāка причала, и то врло давно, и да сам већ и ја бāка — онда ће томе бити сто и више година.

*

Чим сам стигла у које село да надгледам послове, подигла се читава ларма: „Кума Соко, прија Јецо, чујете ли! Дошла наша госпођа!“

Онда би се све дигле да ме поздраве. Једва су чекале, да дођем и да им приповедам. Прост је свет безазлен. У многоме личи деци; стога радо слуша приче.

Кад бих с раденицама преко дана послове свршила, јер нове послове нису могле радити, тада би се раденице и њихове комшинице скупиле око мене. Ја сам им онда причала.

Причала сам им нарочито о стварима, које ће им користити; на пример: како ће здравље неговати, како ће кућу чисто држати, како ће — не само кућу — него и стоку и живину чисто држати. Говорила сам им, како је чистота пола здравља. Причала сам им, како то други народи чине. Како се код њих не само коњ, него и остала стока, па и свиња, пере, чеше и негује, те им с тога доноси двоструку корист. Даље сам им казивала чиме треба пернату живину хранити и како је треба неговати, да се угоји и снесе што више јаја. Говорила сам им, како је крава од велике користи за целу породицу; како је нарочито деци здраво давати млеко и јаја, јер је то најбоља храна дечија. Казивала сам им, како треба краву добро хранити и лепо с њоме поступати, јер кад се крава удари, пре но што ће се помусти, она тргне млеко. Тако исто бива и са женом, кад се уплаши. Говорила сам им, да је грехота мучити стоку; како је то штетно, јер тиме она ослаби и угине пре времена.

За белило и руменило говорила сам, да је јако шкодљиво по здравље; и да оно чини, да жене рано остаре и да изгубе брзо зубе.

Многе жене имају обичај, да прво оне сажваћу храну, коју дају малој деци, не знајући како је то шкодљиво по децу. Исто је тако штетно и то, што се деца купају у врућој води, кад имају пролив, а после тога их пусте, да гола пузе по земљи. Па како онда да не озебу? Рекла сам им, да трбух и ноге дечије треба увек држати топло. Бабе и врачаре су грдно зло народно. Одвраћала сам их од тога зла. У случају болести треба да иду лекарима а не бабама и врачарама.

Рекла сам им: „Кад хоћеш ципелу или чизму, ти не идеш ковачу, него обућару! Откуд би проста жена, која није ништа учила, знала како човек изгледа изнутра и како треба лечити разне болести?! Ви идете лекару тек онда, кад су вас те проклете врачаре упропастиле. Видиш ли како ради Шваба? Чим му позли,

он зове доктора. Кад што год купи или прода, он дâ адвокату те му начини писмено о томе, а наш човек жали неколико форината, него сврши ствар усмено, па ето ти после парнице, која стаје грдне новце. Кад дођеш у село, не треба да питаш, које је шваπска, мађарска или српска кућа. Где је кућа у реду и где је марва и живина прекрилила авлију, где су жене и деца просто, али чисто обучена, то ће ретко бити српска кућа! Где је кућа опала а авлија прљава и празна, деца нечиста; младе и девојке у свили, па још набељене и нарумењене — то је, заџело, српска кућа; жалосна нам мајка!“

„Села у којима пре буне не беше ни једног Швабе, него сам овејан Србин — сад су насељена Швабама, који су из горњих предела дошли са завежљајима у рукама а за неколико година стекоше и куће и земље! Србин те земље није могао ни одржати а камо ли нове стећи! Ко је томе крив? Ми сами! Шваба устане пре сунца, оде на њиву и сит се наради, а Србин се још није ни дигао! Кад Шваба ради, храни добро и себе и стоку. Ако је вода далеко, он је донесе у буренцету, закопа је у земљу, да му је хладна. А не мори марву, као Србин, који често иде по читав сât далеко да донесе воде и да напоји себе и стоку. Србин, кад ради, живи о хлебу и луку, а зими, кад нема посла, потроши и црно иза нокта на свечаре, даће и сватове. Кад Шваба жени сина или удаје кћер, не даје им скупоцено рухо, као што то чини Србин, него даје краве, коње, волове и што је потребно за домазлук. Нема у њих сватова, као у нас, где се није, теревенчи и новац троши у лудо, него се скупе кум и неколико пријатеља на кафу и колаче, па — сваки себи!“

„Вредан и штедљив човек мора напредовати. А где се арчи и највеће благо — здравље — не чува, ту нема напретка! Шваба чува своју жену — нарочито кад роди — јер он зна, да само од здраве матере бивају здрава деца! Шваба зна од какве је важности, да породиља буде у највећој чистоти и да лежи бар неколико дана; као и то, да у бабице увек буду чисте руке. Швапско дете је сито, чисто и одевено. А каква су ваша деца? Шваба нипошто не би ударио суждребну кобилу и стеону краву. А ви тучете децу своју душмански, па још и по глави, и вучете

их за уши. А не знате, јадници, да деца од тога постају блесаста а могу и да оглуве! У опште Швабе добро држе и тимаре марву, те им с тога и добро ради. А каква је марва у вас? Испала јој ребра од глади, а сва се леши од прљавштине!“

Говорила сам, како је по здравље потребно, да сваки дан ветре постељину; да гас у лампи не гори без стакла; јер дим пада на груди, те с тога јако шкоди, нарочито деци; да фитиљ боље гори, кад се претходно умочи у сирће и осуши; да стакло ређе пукне, кад се на њега метне игла укосница или парче жице; како је боље горети жижак, него лампу без стаклета. Рекла сам им: „Ето видиш, како ти је прозор и огледало црно од дима. Од тога дима могу деца добити грчеве и бљување. Кад мораш ноћу горети лампу, а немаш случајно стакла за њу, метни је споља пред прозор, па ћеш тако исто видети, као да је у соби, а неће смрдити“.

*

Говорила сам женама, да је штета, што су напустиле народно одело, које им је доликовало тако лепо. Онда сам им разјаснила, какви су узроци, због којих треба да се држе народног одела а не да га напуштају. Казивала сам им: „Код народног одела сте се већ тако извештиле, да знате које боје одговарају ком лицу, а знате како ћете то одело удесити да вам што лепше стоји. Свака од вас изгледала је у народном оделу, као да је то одело прирасло за вас. Милина вас беше видети, а нарочито у колу, где се свака својом вештином поносила. Свако се просто морао дивити вашем раду! Ето, ваши су радови доспели чак и на изложбу, те сте с тога чувене у свету! А кад вас странац види у тим варошким дроњцима, он се само насмеје; а где се наше народно одело одржало, ту му се диве и странци! У варошком оделу изгледате као накараде, јер не знате како треба удесити то одело. Код варошког одела мења се мода сваки час, а трговци вам наметну најгоре ствари, које су већ давно изишле из моде! Ви, будале, плаћате скупим новцем — да себе накарадите! Знате ли шта наш народ каже: „Што је за кога, то му и доликује“. Лепо је видети лепа петла, али заболи му пауново перо, па ето — накараде!...“

Говорила сам им, како је, са економног гледишта, штетно, што су напустиле народно одело, па чак и платно, те већ купују и готове кошуље. Казивала сам им: „Ваше мајке су имале златне руке, које се славе у народним песмама. А ваше руке нису златне, него дрвене — жалосна вам мајка! Нашто сте живе?! Чиме проводите зиму?! Ваше мајке су се зими сите нарадиле. А шта ви радите? Бадавадишпете! Велиш: „Јефтино је у дућану. Није вредно радити“. Али се љуто вараш! Кошуља, коју си сама опрела и откала, траје ти, рецимо, четири године. Дућанска ти неће трајати ни две. Кад би за онај новац, што си дала за готову кошуљу, купила лана или памука, добила би платна за две кошуље. Сад прорачунај шта те стаје та „јефтина“ дућанска кошуља! Док поцепаш једну своју кошуљу, поцепаћеш две-три дућанске, јер је куповно платно врло слабо. Кад купиш место готове кошуље памук или лан, имаш две кошуље место једне, које ће ти трајати годинама! Купиш „фланера“ за зимску сукњу — а један ти је то „фланер“; озго, с лица мало вуне, а доле, с наличја, сам памук. Већ прве зиме изветри, а друге зиме — дроњак! Да си за тај новац купила вуне — ако сама немаш — па је лепо опрела и сукњу откала, имала би топлију и лепшу сукњу, која би те носила бар две три зиме. Ето, видиш ли како је човек незналица сам себи највећи непријатељ! У старо време, кад су дућани били само по варошима, израђивале су наше вредне сељанке женско и мушко одело од главе до пете и за себе и за сву чељад. Сад, како која крајцара, хајд' у дућан! Зашто да издајеш новац за оно, што можеш сама израдити и лепше и трајније!? Повешате дукате о врат, место да чувате беле повце за црне дане — место да дате новац у штедионицу, где ће вам донети камате и прихода. Овако стоји новац без икакве користи. Дукате сте скупо купили, па су још и на бушењу изгубили од вредности; а кад их продате опет вас преваре! А да имате памети, не би вам нико кожу гулио! Пређе сте се надметале, која ће лепше прести, ткати и вести, па сте тиме користиле, не само себи и својој кући, него сте у том раду нашле и пријатну забаву. Сад се надмећете, која ће више накуповати дроњака у вароши; а забава вам је, да једна другу ого-

варате! Ево, дошло време да брат с братом не живи заједно, а пре је цело село живело у пријатељству! А ко је томе крив? Највише ви, жене! Јер кад бисте ви радиле, не бисте имале кад правити сплетке и новац трошити у лудо. Муж вам донекле ћути, па кад не може више најамити — он хајд' у крчму да утоли у пићу јед и бригу. Без свега тога могло би бити, а и мораће, јер је ево — ударила руда у брег."

„Кад је у старо време допао човек у цркву, милина је било погледати, како је и мушко и женско било обучено у чисто и лепо народно одело. Ту ти је појало и мушко и женско и побожно се молило Богу. Сад, кад у цркву дођете, прво вам је да зверате: има ли која што ново на себи! Заборавили сте на Бога, па ево и Бог на вас! Пређе је младеж више певала црквене песме, него друге. На кад почну појати они млади, славујски гласови — све те мрави подилазе од милине!... А ко данас поје црквене песме? Промукли старци и бабе!"

У овим и сличним приликама уверила сам се, да би се народ могао извести на прави пут и да он то жели, али не уме сам да се нађе. Треба му дакле вођа, али не с књигом и пером, већ речју и делом!

Све ово и још много што-шта казивала сам им у облику приче. На ево, на пример, таке једне приче:

„Сока је била не само паметна и вредна, него и врло лепа и поштена жена. Свога мужа волела је од свег срца. С мужем је испочетка имала врло велике кубуре, јер се радо опијао и коцкао, а на послу је био тежак. Кад дође накресан из крчме, Сока му није ништа пребацивала, ни ружне речи рекла. А ево на који га је начин помало везала за себе и кућу. Кад је ружно време, рекла би му она: „А што би, болан, по том времену ишао у биртију — можеш озепсти. Приправила сам ја за тебе вечеру — баш оно што ти волиш. Имамо, хвала Богу, и вина, па ћемо се куцнути с тобом и ја и деца. Знаш како се деца радују, кад им је бабо весео, па им пева! Сећам се, како смо се лепо проводили, кад смо се узели. Кад свршимо посао, а ја певам а ти удараш у тамбуру. А кад ти почнеш песме извијати — ја сва растем од милине. Хајде да се и вечерас тако провеселимо".

Други пут би му рекла:

„Ето, кум Стева направио плот, а што би наш стајао овако подеран, кад си ти и паметнији и вреднији од њега. Та ти си читав мајстор! Знаш ти и даске рендисати. Деде, начини плот од дасака — вала Богу берићетна је година! — нек види село, ко је мој Јова!“ —

Кад је што желела, увек би га замолила само онда, кад види да је добре воље, јер би јој он тада и у домазлуку и у свачему помогао. Жене — к'о жене! Хоће да рекну. Боље у очи је дирни а не дирај у њепога Јову. Хвалила се она с њиме свуда: како јој он у свему помаже, те им с тога кућа цвета. Чује то Јова. Мило му је. А, опет, овамо га пече, јер осећа да није ту хвалу заслужио. Стиди се сам себе. Савлађује се. Гледа да се отресе својих страсти и да постане збиља оно, за што га свет држи. Сока никад није тражила похвале од свога мужа. Па ипак ју је добила. Зар може бити лепше похвале од тога, што је извела свога Јову на прави пут!“

Још једна прича примера ради:

„Беху то газде људи а имали су јединца сина, који се заљуби у неку помодарку. Говоре му родитељи: „Немој, синко, ако Бога знаш, узимати намигушу! Узми црну Циганку, али не узимај њу! С ње ћеш и ти и кућа пропасти. Помодарке нису никад кућу стекле, већ увек растекле!“ Бадава мајка преклиње. Стева неће ни да чује. „Или њу, или ни једну!“ Терала је Јеца моду још док је девојком била, али, кад се довела у газдачку кућу, није већ знала, шта ће од беснила. По цео дан се само кинђури и наводи мужа да иде у варош, како би јој донео штогод ново. На посао и не мисли. Стева је био вредан момак. Али од кад је почео одлазити чешће у варош — поче му се тај живот милити. Лепо је то у вароши! Па какво је само друштво у биртији: свако ти се то отима о њега. Истина Стева све плаћа, али зато и једе у господском друштву. Па и вино је сасвим друкчије у вароши, него у селу! Виде стари своје зло. Говоре, моле, преклињу. Кад видеше да то не помаже, реше се, да више сину не даду новаца. Мислили су, да ће то помоћи. Ал' је Јеца мудра глава, а сеоски ћифта добар човек, па што не би Стеви дао новаца, кад је у његова

бáбе толика земља и пуна кућа. Док су стари живели, држала се кућа. али после њих стаде опадати и то нагло. Стеван је ћифти потписао само на пет стотина а откуд сада — три хиљаде?! Оде готово цела земља на дуг. А пуна кућа — све празнија, а деце — све више. Види Стева своју пропаст, па удвојио свом снагом око рада. Јадни Стева ради, али неће Јеца! А каква је сељачка кућа у којој домаћица не води бригу?! А каква су деца, где је мати лења?! Па још кад само мисли на моду и како ће с другим љубав проводити! Јадни Стева и не снева о томе. Тако га је заслепила. Тек му се онда очи отворише, кад је Јеца са лепим Ацом одбегла и покупила, што је могла. Сад се Стева сећа речи својих родитеља. Синьи му терет на срце пада, кад погледа ситну децу своју... Сваким даном Стева све суморнији. Нека га чама обузела. Хајде да попије чашу вина, да растера чаму. Чаша расте, а расте и жеђ за вином, док се није у њему утопио. Кад је дошао добош пред Стевину кућу и кад је комшиница извела из куће гладну децу — оде Стева у биртију. Тамо је провео целу ноћ. Ујутру га нађоше смрзнута, недалеко од биртије... Јеца је још пре тога свршила у болници“.

*

Нису моје савете слушале радо саме жене, него и мушкарци. Тако ће попеки рећи: „Та слушали бисмо те, госпоја, и гладни и жедни! Е кад би Бог дао, да нам чешће дођеш, па да нас, као мајка, поучиш. Откуд би ми, прости људи, то знали?!“

„Све што вам казујем, можете паучити из календара“.

„Та не знамо ми, госпоја читати, нити имамо времена за то“.

„Па нека вам ваша деца читају“.

„Та, мâни се, госпоја, читања! Пуна књига швапских речи! Па зар да трчим код уче или попе, да ми каже, шта у књизи пише! Не иде то, госпоја! А кад ти причаш, све ми к'о живо стоји пред очима“.

„Кажидер ти тој господи, што пишу календаре, нек' се оставе књиге, па нек дођу у народ, као што си ти дошла,“ — рече један чича; „па нека ми покаже, како ћу резати виноград, а што он пише, како треба резати „аме-

риканку“ — ђаво ће га разумети! Ено, попа и кнез и бележник баш знају читати, али кад треба резати — они не знају! Која нам је вајда од тих силних сабора и књига, кад је сваке године све већа дација, а горчило (егзекутор порезни) заредио по народу, па гули кожу на девет кајиша! Небо високо а цар далеко!“

Другом приликом ће опет један рећи:

„Тако, тако, госпоја, читај ти само женама!“ На што му ја одговорим:

„Имам ја, богме и вама мушкарцима шта читати! Знаш што наши кажу: „С главе риба смрди!“, јер где је домаћин као што ваља, ваља цела кућа. Нису саме жене криве, што нам тако иде, него још више домаћини. Кад домаћин не зна својом кућом и имањем управљати — зар су, онда, криве жене? Сваки домаћин треба прво да прорачуна, шта може потрошити а шта не може, пак да дâ „Богу божје а цару царево“, а с оним што му остане, нека се „пружа према губеру“. Али мало гâздâ тако чине! Потроше на славу, сватове и даће а остану порезу дужни. „Платићу на годину“ — вели, а не мисли да на годину мора платити двоструко. Ако још година омахне, онда га је већ ђаво однео, јер је у дуг пао. Па јесу ли и томе жене криве?!

„Док су биле задруге, дотле је наш народ цветао. Старешине су о свему водиле рачуна и задругама управљале. Старешина је заповедао, свакоме одређивао посао, а млађи су слушали. Данас се не зна ни ко није ни ко плаћа, јер свако ради о својој глави. Свако себи вуче, па се народ трза. Па тако ти је и у кући, где домаћин не уме заповедати. Прије не беше „бирцуза“ ни у већим местима. А данас, има ли само три куће — мора бити и биртија. А ко иде у биртију, него ви, мушкарци? Па кад се накрешете, онда зло и по жену и по сву чељад. Пре су само стари људи ишли у биртију, и то недељом и празником, а сад младеж, место да ради, — окука у биртији. Црква празна а биртија пуна, па је ли чудо што је и Бог на нас заборавио?

„Кад треба децу шиљати у школу, као да вам неко зубе вади! Све вам је прече од цркве и школе! Млађи старије не поштује а деца се на оца угледају. Је ли син

само брчиће стекао, већ је паметнији од бáбе и већ он све боље зна! Како радимо, тако нам и јесте. Место да децу за рана учите, да се Бога боје, да родитеље поштују и да се на рâд навикавају — деца расту као дивља. Кад идеш сокаком, већ чујеш од деце скарадне речи. А од кога су то научила? Од оца! Децу треба од малена учити на лепу реч. Јер „лепа реч гвоздена врата отвара“, а камоли не би људско срце! Нек је човек ма како љут — лепа ће га реч ублажити. Реци љутом ружну — у јарост ћеш га довести. Сваки час чујеш, да су се, овде или онде, побили па чак и убијали. Где муж жену а жена мужа поштује, где деца само лепо чују и виде, ту бивају питоми и паметни људи, а у такој је породици благослов божји! Наши су стари свештенике и учитеље поштовали, као што и треба, а данас, кад деца што скриве, чућемо: „То си ваљда у школи научио!“ Не може школа све и сва. Ту морају и родитељи радити заједно са школом и децу упућивати“.

„Е што сам тражио, то сам и нашао! А, ваља рећи, свака ти је златна!“

Ето, то беху отприлике наши разговори.

*

Држим, да су ширењу моде у нашем простом народу нехотице и невино допринеле — учитељице; нарочито оне, које су се држале моде и набавиле себи шиваћу машину, па још држале модне новине, тако зване „базаре“. Оне су те базаре показивале сељанкама и тиме их наводиле, да и оне набаве себи помодне хаљине. Те су хаљине шиле те дотичне учитељице машином и тиме више зарађивале, но што је износила њихова плата! Многа од њих, без сумње, није ни помишљала, како на тај начин штетно утиче на економне одношаје нашега народа, потискујући тиме наше рукотворине и наше дивно народно одело и његов етички значај, а ширећи сујету и раскош у нашем простом народу.

Живи примери најјаче утичу нарочито на прост народ. Кад би наше сеоске учитељице носиле у селу сеоско, а само у вароши варошко одело — доприносиле би много одржању нашега лепога народног одела. Ово важи наро-

чито за Србију, где још постоји народно одело. Базар не утиче штетно само на одело народно, него и на нашу народну орнаментику. И варошке учитељице, које терају моду, утичу штетно на девојчице, јер су у тим годинама утисци најјачи.

IV. ДЕО.

О париској изложби.

Француско министарство привреде послало је свог изасланика на пештанску изложбу од 1885. г. Он је био уједно и члан одбора за париску изложбу, која се имала отворити 1. маја 1889. год.

Кад је видео у хрватском павиљону намештај споменуте собе и изложене конфекције, рекао је отприлике ово: „Кад би француски народ имао урођене способности да тако што производи — ми бисмо од тога створили огромну домаћу индустрију!“ Код нас је, на жалост, и дан данас та способност — мртав капитал!

На неколико недеља после смрти мога мужа, дра Јована Суботића, добила сам писмо од париског изложбеног одбора. У томе писму молио ме одбор за одговор, бих ли ја била вољна примити се, да паше народне женске рукотворине донесем на париску изложбу у оном облику у коме сам их донела на пештанску. Без сумње је тај позив инспирисао споменути изасланик француског министарства привреде.

Због велике жалости за мужем нисам се могла одазвати томе позиву, који је био велика почаст и за наш народ и за мене.

Ово сам писмо предала српском министарству привреде и није ми враћено.

На годину дана после тога читала сам у новинама, да ће и Србија учествовати на тој изложби. Тада сам становала у Земуну. Пошто сам се за то време мало прибрала била, прешла сам у Београд и понудила сам своје услуге и искуство г. Стеви Р. Поповићу, министру народне привреде. Он је моју понуду примио оберучке, можда и с тога, што је видео изложене ствари на споменутој пештанској изложби. Ако се не варам, тај господин био је

само три месеца министар! С тога сам се с понудом морала обратити и другом министру. Отишла сам г. дру Владану Ђорђевићу, који је моју ствар упутио председнику „Одбора за Париску Изложбу“, од кога сам добила ово писмо:

„Одбор за Париску Изложбу“ бр. 178. — 18. јула 1888. г. Београд.

„Поштована Госпођо!

Ви сте изволели изјавити Господину министру Нар. Привреде готовост, да са својим стручним назорима о удесном и корисном начину излагања наших тканина упознате „Одбор за Париску Изложбу“.

Госп. Министар спровео је ову Вашу изјаву председнику главног одбора за пар. изложбу с напоменом, да Вас умоли, да имате доброту изложити начин на који мислите да би се женска кућевна радиност у Кр. Србији могла најугледније заступити на парискоj светскоj изложби и да ли би то било могуће према срествима, која нам стоје на расположењу.

Излазећи са захвалношћу на сусрет овој готовости Вашој, да својим признатим искуством и знањем овој нашој грани привреде будете од помоћи, част ми је замолити Вас, Госпођо, да имате доброту јавити ми, и то на два-три дана раније, у који ћете дан и у које време моћи доћи у Београд ради споразума по овој ствари; на ћу ја за тај дан и означено време сазвати седницу ужег одбора, који је по жељи Вашој одређен за овај споразум.

Седница овога одбора биће у згради Народне Скупштине.

Молим Вас, Госпођо, да овом приликом изволите примити уверење о моме одличном поштовању.

Председник „Одбора за Париску Изложбу“:

Јефрем П. Гудовић,

министар на расположењу.“

Тај исти Одбор издао је био већ и објаву, да ја у име тога Одбора путујем у Пирот у циљу прибирања предмета за Париску Изложбу, па је позвао све власти, да

ми буду на руци, те да што лакше и што брже извршим свој задатак.

А добила сам после и ово писмо:

„Многопоштована Госпођо!

У споразуму с г. председником „Одбора за Париску Изложбу“, част ми је известити Вас, да би Одбор био вољан с благодарношћу примити Ваше услуге, ако би Ви имали могућности, да лично одете у Пирот, где би Ваши стручни савети и упуства помогли, да се што боље и укусније израде ствари, које се спремају за париску изложбу.

На како се изасланик одборски г. Ж. Шокорац баш сад налази у Пироту, то би било веома подесно, кад би се Ви могли у што краћем року кренути на пут, а најдаље за 2—3 дана.

Молим Вас покорно, дакле, будите добри известити ме о Вашем решењу и учинити што Вам буде могуће.

Београд, 29. XI./1888. год.

С одличним поштовањем

Пера Тодоровић,

начелник.“

Из писма г. Тодоровића види се, да сам требала отићи у Пирот другог или трећег децембра; али је међутим Шекорац отпутовао био нужним послом на другу страну Тек пред светог Николу нашли смо се у Нишу. Ту ме је г. Шокарац представио председници „Женског Друштва“, која ме је примила врло лепо и позвала још неколико госпођа из одбора. Тим госпођама разложила сам шта је циљ мога пута. Али, пошто се нисам ту могла дуго бавити, замолила сам госпође, да оне надгледају те радове, за које ћу им дати потребна упутства. Госпође су се тога драговољно примиле.

Први нам посао беше, да потражимо веште раденице, за које су оне знале, и да прегледамо њихове радове.

Прост народ је неповерљив према интелигенцији. Али кад човек једном стече његово поверење, онда ти се повери као дете. И код ових је раденица дакле требало задобити поверење.

Кад иштеш од раденице да ти покаже своје радове, нерадо то чини, особито према непознатоме. И тако сам имала с њима доста муке. Али мало по мало на су се откравиле.

Пошто су мене највише интересовали старински рацови, то сам од жена искала, да ми покажу и подеране ћилимове, пешкире, па чак и крпице од тих рукотворина.

Премећући по једној врећи у којој су биле крпе, наишла сам на једно парче вунене крпе, које је било истоветно са мојом хаљином. Природно је, да ме је то зачудило, те сам упитала дотичну раденицу: ко је то откао?

„Не знам ја. То парче стоји већ одавно међу крпама".

„А радите ли и ви тако?"

„Јок. То ја нигде нисам видела, да се у нас ради".

„Врећа је бабина. Питај њу, можда ће она знати".

Дотична баба рече ми, да је то парче још од сукње њене матере и да се таке ткаиие више не раде, а има их само онде, где су се задржале од старине. С тога се нисам мало зачудила кад сам видела у Пироту, где нека раденица прегледа то исто ткање са једне дућанске мустре! А како је то могуће?! Биће да је какав трговачки путник наишао на таку крпу, као и ја, и однео је фабрици. Они свугде купе мустре по народу и носе својим фабрикама као узорке. Те тако мислим да је фабрика израдила штоф према тој мустри. Тај је штоф после трговачким путем доспео у Пирот а раденица га прегледала и израдила као неку новйну.

Кад смо у Нишу и околини свршили посао, отишли смо у Пирот, где смо посао паставили.

„Ћилимарско Друштво" у Пироту послало је на Антверпенску изложбу, која је била на годину дана пре тога, масу ћилимова, од којих је врло мало продато. Приметила сам Друштву, да су требали правити не само ћилимове него и собне намештаје, завесе на прозоре и врата и т. д. Затим сам наместила провизорно завесе од тих ћилимова; казала сам им, да донесу канабета, фотеље и столове, које сам застрла малим, а пôд великим ћилимовима. Кад је све било готово, рекох им: „Да сте овако што послали — зацело бисте све продали!"

На то ће они: „Е, госпођо, да те је Бог пре довео, то би било сасвим друкчије. Да богме да би продали. Овако нам је изложба нанела штету, јер су нам мољци ушли у ћилимове.“

У Пироту је сваке недеље велика пијаца. Ту се продају и ћилимови. Једна ми сељанка показа и похвали ми се једним ћилимом, који је израдила по мустри једне дућанске мараме. Дакле и ту је продрла тежња за новйном. Та мустра доликовала је пиротскоме ћилиму, као и они папагаји, што их је једна раденица откала на једном српском ћилиму и донела на новосадску изложбу. И ако је ово погрешно схватање, ипак показује даровитост и вештину наших раденица. Откати сасвим нову мустру, то је заиста генијално у својој струци код те раденице у Пироту! За папагаје држим, да их је раденица прегледала из базара или чега другог.

Месеца марта морале су се ствари из Србије послати на париску изложбу. А почетком тога месеца биле су оне изложене у Београду неколико дана. Из овога се види, да је време било врло кратко. Према томе могле су се само неке ситнице израдити по моме упутству.

На томе путу видела сам, да се у Србији губе старинске народне женске рукотворине, ма да их је много више, него у Војводини. И у Србији су меродавне оне исте чињенице, које и у Војводини, а и то, што странци однесу најбоље ствари.

Било је неколико старинских врло лепо везених пешкира међу тим стварима за изложбу; и то за продају. Тешком муком спасла сам пешкире, те их госп. Валтровић узе за београдски народни музеј.

Изгледа ми, да својом муком и трошком доносимо наше народне рукотворине на изложбу, да служе странцима као узорци. Ми од свега тога немамо ни трајне моралне користи, а камо ли материјалне. Фабричари не казују, да су ти узорци узети из српскога народа, а што је било на изложби, то се брзо заборави. До скора су ти наши радови ишли под оријенталском фирмом, а сад иду много и под бугарском. Бугари праве рекламу и са својом домаћом индустријом! Ко је крив томе? У првом реду — наш немар, а тек после околности.

Орнаментика је код пиротских ћилимова једноставна. Код њих нема те разноврсности и тог богатства, као код ћилимова српскога народа у Војводини. Српијански се ћилимови одликују величином, биљном бојом и јачином.

Пиротски ћилимови се не ткају на разбоју него на некој справи у облику високих ногара као врата. Ту се нити вуку вертикално а не хоризонтално, као на разбоју. За велике ћилимове има справа под стрехом, која од крова иде јако напред; ту се горе и доле ставе дугачке мотке, па се нити вуку уздуж. Мотке се могу окретати а горња спуштати. Кад се отка доле један комад ћилима, онда се обвије око доње мотке а горњу спусте, да могу даље радити. Ови се ћилимови раде само лети.

Велики пиротски ћилимови, који су рађени из једног комада, имају обично пет метара дужине а четири ширине. Стају просечно 500—600 динара. Израђују се по поруџбини и много већи, јер се, као што рекох, не раде на разбоју, него се поређају жене једна до друге, седе на дрвеним, ниским троношцима, чије је седиште издубљено као плитка чинија; — једна другој додају с прста дебљине обмотану вуну, провлачећи је кроз нити.

И пиротске ћилимове раде жене на памет. Старе раденице тако су веште, да се у томе послу и разговарају. Тако је било и код наших старих раденица.

Ова способност у тој вештини даје се само тако објаснити, што је наслеђена кроз генерације, а вежбањем се дотерала до уметничког облика.

У пиротских ћилимова шаре немају „пенџерчиће“, као наши, кроз које се провиди, кад је ћилим према светлости. Они су чврсто ткани, те су с' тога трајнији.

Наши ћилимови, са своје богате орнаментике, имали би много већи ефекат од пиротских, кад би се правили у оноликој величини. О овоме сам се уверила код напред споменутог салонског ћилима, који је био састављен из малих.

Разноврсност тканина и богатство орнаментике у народном оделу у Србији, тако је богато, да се наше не може с њим ни упоређивати.

У Србији се израђује „шајак“. То су вунене тканине за мушко одело, на форму чоје и других фабричких

штофова. Понегде је шајак тако фино израђен, да би се од њега могли правити женски огртачи, јакне, па и хаљине. Шајак се бојадише биљним бојама.

У унутрашњости Србије жене још увек саме бојадишу. Има тако разних и финих боја, да се човек мора дивити.

Грехота — ако се тај посао и у Србији изгуби, као што се код нас изгубио. А да се већ губи — доказ је то, што у околини Београда носе сељанке свилене дућанске сукње и купују кецеље, које везе машина према страним мустрама.

Дућан један са таквом робом налази се у Београду иреко пута споменика кнеза Михаила. У њему се продају везени прслуци за сељанке. У тај дућан доносе сељанке и сукње, да им се доле извезе бордира. Ти везови су праве накараде! Али шта неће мода учинити?! И у Србији бабе врте на то главом, као и код нас, и жале, што се губи укус за лепим народним рāдом...

Од када памтим, не ради се код нас свилено платно, али у Србији има га доста, јер у неким местима сељанке гаје свилене бубе.

За време мога бављења у Пироту имала сам прилике видети неке старинске пиротске ћилимове. Они су заиста дивни, не само због орнаментике, него и због фине израде. За те ћилимове узимала се вуна од свилених оваца, и то вуна пре првог стрижења, јер је тада још светлија, врло фина и мекана, те је тако финије и предиво и ткиво. За један такав велики ћилим, из једног комада — а сви се праве из једног — плаћало се по сто и више дуката у злату. Ти фини ћилимови врло су мекани, танки и лаки, па ипак много трајнији од садашњих пиротских ћилимова. Код садашњих је вуна груба, па тако и предиво и ткиво, а и ћилим је тежак и крут.

Чула сам, да се ти фини ћилимови не раде већ од дужег времена; али од када је Пирот пао под Србију — баш никако...

Узрок је највећи тај, што су се многи Турци иселили из тих крајева, и то најбогатији, те су услед тога напуштене многе џамије. Познато је, да Турци о великим пра-

зницима простиру по џамијама скупоцене ћилимове, који су дарови богаташа турских.

Турци много држе на скупоцене ћилимове, које стеру по миндерлуцима и патосима, јер су ћилими једини луксуз њихових богаташа. Они немају другог собњег намештаја. Турци остављају обућу пред вратима и у чарапама иду по собама. Они штеде ћилимове.

Чула сам, да турску невесту дарују њене другарице везеним пешкирима, које су оне израдиле. Млâда њима кити зидове своје одаје. Пређе су ти пешкири били од српског платна и богато извезени ибришимом и златом. Рађени су тако вештачки, да је једна страна њихова као друга. Нису имали наличја. Сад, место тих дивних пешкира, висе по зиду пешкири од тарлетана (бела, танка, фабричка тканина). Обично су извезени златом, али нису ни налик на старинске. А опет се ретко узима право злато, те такэ вез брзо поцрни. Нестаје старинских ћилимова, нестаје богатих пешкира, једно с тога, што благостање у Турака нагло опада; а друго, што је и код Туркиња овладала жудња за новйном. Та жудња не избија само у реченим стварима, него у — свачему. Она је продрла и у харем; и то кроз гвоздене решетке и закључана врата. Па ко ће онда одолети њеној сили — сили, коју носи дух времена?!

Модерна култура потресла је и турско царство и све што је с њиме у вези! Модерна култура лети на крилима паре и електричном муњом шири светлост у даљне крајеве, где мрак и чама постоје вековима!...

*

Препорођај у нашој орнаментици произвела сам на овај начин: Рекла сам највештијим раденицама, да сам рада наше старе мустре саставити и сложити на други начин, тако, да из старих мустара изиђу нове. Онда су оне то удешавале. Кад су биле готове, нацртале би то угљепом — онда није било оловке или „плајваза“ — или би изгребле на земљи. Ја сам то после у главном прецртала и дала да се изради на осечкој или земунској реалци, ради пештанске изложбе.

Као што рекох, господа у Београду чинила су обратно: они су цртали узорке а жене су по њима радиле! И ја

сам у почетку тако чинила. Али кад сам се уверила, да оно право не могу погодити — оставила сам то вештим раденицама. Тако сам чинила у свему. Ја сам само мисао покренула а оне би је после удесиле, како ја никад не бих умела. Зато сам се при том препоручају држала само форме или кроја. Тако су рађени они ћилимови који су се свидели Хазу. За њих вели г. Плавшић, да су моја композиција. Тако сам чинила и са ткањем платна и на тај начин произвела нове тканине. Уводити у наш народ нове и стране мустре, било би — сипати воду у море.

Интетигенцији је задатак, да одржи ту осведочену способност у народу. Она треба да налази прилике народу, да ту своју способност развије што више; а то ће учинити тражбинама. *Интелигенција никако не сме узети директиву у стварању нових облика у своје руке.*

У нашој лепој књижевности има такође пових појава, које стоје у дијаментралном односају са нашим народним рукотворинама. Ту, на пример, подражавају писци говор простог народа, простог сељака. Онај, који је прошао кроз школе, говори друкчије, него прост народ. Он друкчије и мисли и осећа. Зато ретко који погоди оно право. И све ће мање, јер је тек попеки наш књижевник једва прво детињство провео у народу, а све мање долази с њиме у додир. То је случај са оним књижевницима, који су изишли баш из народа. Друго, што је модерна култура састругала прилично оне оштрине, којима се прост народ разликује од интелигенције. То ће бити још више з ог облигатног школовања сељакова.

Тако нам се, дакле, указују те противности: наше народне женске рукотворине хоћемо силом да погосподимо новом орнаментиком; нашу пак лепу књижевност хоћемо да посељачимо, износећи сељачке жаргоне и то обично врло невешто.

Варошанин, који само из виђења познаје народ, усхићен је писањем тих наших књижевника, јер држи да народ одиста тако говори.

Породица је народ; она је срце његова живота. Али ту мушка интелигенција нема приступа и не може га имати. Оно што сељак говори са господином у кавани или на сокаку, — то су већ спољашњи рефлекси, који на

њега утичу. То нарочито бива код сељака, који чешће долази у додир са интелигенцијом.

Природна простота језика не вређа. Али вређа у лепој књижевности, чим се опази да није природна.

У народним песмама нема простоте у језику каква се сада износи у нашој књижевности. Наши књижевници, који онако пишу, као што народ говори (или бар мисле да је тако) — изгледају ми, као они професори цртања, који у наше народне женске рукотворине уводе реформе!

Кад се господин обуче у сељачко рухо — одмах ћеш га познати, а кад сељанка обуче одело какве помодне даме — она је права накарада!

Портретирај сељака у природној величини, као што то чини Толстој, али се немој сакрити иза његове слике, као да портре говори, јер онда оде сва илузија...

Друго је сељак на позорници. Ту је он човек од костију и меса, коме је глумац улио живота. Глумац мора у свакој улози изићи сам из себе и претворити се у ону особу, коју представља. И то ваља да учини, не само оделом, него и мислима и особом, тако да се изразим. Не дивимо се ми дакле сељаку на позорници, као што то не чинимо ни на улици — ми се дивимо генију глумца, који је, тако рећи, изишао из своје коже и ушао у сељакову.

Кад кажеш: „То је верна слика сељака, само да проговори“ — онда не говори из тог портрета сељак, него геније уметников. А где нема тога генија — оставља нас сељак и на слици и на позорници хладне, као и сељак на улици.

Естетика је закон хармоније. Лојана свећа у простом и чистом, орибаном чираку, — може се допасти, јер је хармонија у идили; а лојана свећа у сребрном чираку вређа, јер у том споју нема хармоније. Дама вуче свој „шлеп“ само по салонима. То је дакле хармонија господства. Госпођа, која са шлепом иде по улицама — вређа, јер то је привидно господство, господство, које се вуче по прашини и блату.

Један немачки великан узме за предмет свога дела Ричард III., којега је Шекспир израдио онако дивно. Своје дело у рукопису пошље Лесингу на оцену, молећи га за мишљење. Он је био рад чути то мишљење о своме делу

пре него што га да̑ у штампу. Пошто је дѐло прочитао, Лесинг му одговори отприлике овако:

„Кад неко из рукава једнога џина начини потпуно одело за једнога кепеца — он заслужује похвалу, јер је створио нешто цело, и ако у маломе. Али кад неко из рукава џина направи само рукав за кепеца а међутим исецка сву материју — онда то није за опраштање! Према томе вам саветујем, да не дајете у штампу свога „Ричарда“, јер ако вас стане критика крпити резотинама из Шекспирова рукава — ни једна длака на вашој глави неће остати без закрпе!“

Тако би Лесинг довикнуо и реформаторима српске народне орнаментике и језику српских сељака у нашој лепој књижевности!...

* * *

Свака је светска изложба арена, у којој се просвећени народи боре о првенство за културни напредак.

Изложбе имају задаћу: да покажу да се свака материја даје оплеменити; да је материја оно градиво, на коме се умни и проналазачки дух са успехом вежба; да покажу какав етички значај лежи у изради материје; да покажу шта која материја вреди са реалног и материјалног гледишта; да покажу у колико та материја одговара практичним потребама живота. Масе су тешке у мишљењу; зато им изложба мора пружити видљиве и конкретне примере.

Сиромах народ — као и сиромах човек. Кад сиротан народ изложи своју имаовину поред имаовине богата народа — изгледаће она још сиротнија. Али, кад тај народ оно што има разреди и намести тако, да се на тој имаовини огледају особине његова карактера, његова интелектуална и морална снага по културни напредак — онда не долази више у обзир његова материјална сиротиња, него његова животна снага и стваралачки дух народног генија. Тада свако мора рећи: „Капу доле пред тим народом!“

На последњој париској изложби сâм је француски народ скинуо капу пред српским народом, и то не само из конвенционалне учтивости домаћина према своме госту.

Купац купује новйну обично само ради новйне, а не ради њене вредности, јер је он, као лајик, не уме проценити. Није дакле пр̀ођа увек доказ за вредност ове или оне ствари, као што и непрођа није увек доказ, да једна ствар нема вредности. Ово последње важи нарочито за уметничке производе, јер у познавању материје, била она умне или материјалне природе, лежи критеријум знања. А то знање не достаје масама. Зато се оне поводе за мњењем оних, које држе за меродавне у оцени дотичних предмета.

* * *

Међу српским ћилимовима, што су спремљени за париску изложбу и изложени у „Коларчевој дворани“, пали су нам неки у очи због новйне. На тим ћилимовима грубље писане су наше орнаментике на нов начин — по цртежима; а неке су групе спојене и широким линијама. Неке боје на њима и начин њихова слагања — спада такође у новйне. Ту се боје ређају, као што то бива код дуге, где се једна боја прелива из загаситог у бледо. То фино нијансирање боја не постоји у нашем народу. А, колико је мени познато, не постоји оно ни код других народа. Оно постоји само у уметности. А где га баш има на ћилиму, импортирано је из уметности, као што је и у фабричку индустрију унето.

Српски ћилим не треба и не може бити имитација „тепиха“ од жанилије. Он се мора строго држати свога народног типа, јер баш у карактеру тога типа лежи његова оригиналност и особена вредност.

У нашем народу нема ни, тако званих, недецидираних боја — а то је боја за коју се не може рећи каква је. За таку боју каже наш народ да је „шуђмураста“.

Правила о хармоничном слагању боја, по естетичним појмовима интелигенције, не постоје у простом народу. На против — та су правила код њега често тумбе окренута. Па ипак заборавиш на њих, кад гледаш наше ћилимове — таки је моћан утицај у хармонији целине. Ту је геније народни створио сам себи правила. Тај је исти закон и у нашим народним умотворинама.

Што су пак пеки хвалили тапетара, да је лепо разместио речене ћилимове по „Коларчевој дворани“, потсећа ме на причу о једном немачком класичару.

Наскоро после своје женидбе морао је тај књижевник отпутовати послом на два-три дана. Кад се вратио кући, рече му његова млада жена, пуна радости:

„Ходи да ти нешто покажем, што ће те за цело пријатно изненадити!“ па га одведе у његову библиотеку.

„Видиш ли,“ рече му ту, „све сам твоје књиге повадила и очистила од прашине, па сам их по величини формата и боји корица лепо сложила! После сам из твојих рукописа повадила све ситне хартијице и ето видиш ли како сам те белешке сложила такође по величини и повезала свиленом пантљиком па још ружичастом!“

Књижевник је стајао као окамењен, а жена његова мислила је, да се он диви њеној мудрости и вештини! Затим му рече:

„Доста ме је то стало муке и труда, али — шта ја не бих учинила теби за љубав?!“ — Несретни човек на те је речи — само уздахнуо рекавши: O sancta simplicitas! . . .

*

У српским ћилимовима нема комплициране или запле-тене орнаментике. На њима је све тако разређено, да пиштa није претрпано; па ни код *шареница*, нарочито сремских. Код њих је све пуно, али није претрпано. Ту је било све и свуд попуњено, подједнако и складно распоређено. Ово важи за нашу класичну орнаментику на старинским ћилимовима у целом Српству.

У оног великог ћилима у „Коларчевој дворани“ који је израђен по цртежу, — а по карактеру спада у шаренице — средина је претрпана. А што још више смета, то су оне четири широке, дијагоналне линије, које спајају средину с первазом. Тих линија нема у нашој народној орнаментици.

Ми имамо: полу-чупавце, чупавце и дебеле чупавце. У „Коларчевој дворани“ беше само један дебели чупавац. За њега ми рекоше, да је персијска имитација. Не знам зашто имитација, кад се и код нас чупавци раде? То је — по мом мњењу — био најлепши ћилим од ново-изра-

ђених. Штета што беше на једном крају употребљена модро-плава (виолет) боја; и то боја која јако дречи.

У Црној Гори израђују те чупавце дивно. Боје су им биљне и угасите, као што бејаху у старинских ћилимова. Боје што дрече, новијег су порекла, па ако су и биљне.

*

У Београду има „Женско Друштво“ свој базар у улици „књаза Михаила“. Ту сељанке доносе своје рукотворине, које друштво од њих купује, па после продаје. Дознала сам, да базар ради са 7% и тај додатак употребљава на своју „Раденичку Школу“.

Узети од једне сироте и дати другој сироти — по моме мњењу — није умесно. После тога овај би базар требао да упућује сељанке, да се држе старог начина рада и старе орнаментике; требао би, да их одвраћа од помодне ношње. Осим тога требало би, да госпође, које дежурају у дућану, иначе поучавају сељанке ономе, што им може служити на здравствену, моралну и материјалну корист. У тај базар долазе сељанке готово сваки дан, те би дакле „Женско Друштво“ могло развити у њему читаву живу школу за њих.

Овај базар, „Женско Друштво“, „Женска Раденичка Школа“ и све установе за напредак женске омладине и жене из народа — јесу заслуга Њеног Величанства Краљице Наталије. А што ти заводи тако лепо напредују, има се много захвалити часницама и свесној и вредној председници „Ж. Друштва“, госпођи Карамарковићки; даље наставничком особљу, које своје дужности тачно и савесно врши, и свима осталим чланицама друштвеним.

*

Саопштавам овде позив Београдског „Женског Друштва“ за париску изложбу од 1900. године:

„Београдско Женско Друшто“, 12. новембра 1898. бр. 238.

„Оборници за „Париску Изложбу“, редовној чланици „Беог. Жен. Друштва“, Госпођи Савки Суботићки.

„Госпођо! На основу послатог писма од 10. новембра ове год. „Ж. Друштву“, од стране одбора за „Париску

Изложбу“, част нам је умолити Вас, да изволите ради споразума у погледу изложбених послова доћи у седницу „Ж. Друштва“, 14. ов. м. у $4^1/_2$ сата по подне у „Раденичку Школу“.

Деловоткиња
Кат. Г. Поповићка.

Председница
Сара Д. Карамарковићка.“

Као што се види из овога писма, ставио се одбор за париску изложбу, који је краљевска влада наименовала, у споразум са „Женским Друштвом“. 14. новембра 1898. сазвала је гђа председница око тридесет чланица тога друштва, ради саветовања. И од њихове стране буде закључено, да се женски одбор за париску изложбу изабере под председништвом председнице Саре Карамарковићке. У тај одбор упла сам и ја.

Владин повереник изјави, да има налог да путује по Србији ради купљења наших народних женских рукотворина и снимања цртежа те струке. Секретар Министарства Народне Привреде, г. Шокорац, који је такође био у седници, изјави, да влада поверава „Женском Друштву“ купљење наших народних женских рукотворина, а и бригу о томе, како да буду заступљене на изложби. Уједно саопшти колико је влада одредила трошка; али пошто је мала сума, то нека госпође гледају, да што више ствари добију само да се изложе, а не да их купују. Што може да се прода на изложби, — продаће се; разуме се, од ствари, које се одреде за продају. Непродате ствари вратиће се даваоцима.

У истој седници би изабрано неколико госпођа, да са владиним повереником путују по Србији у реченим пословима. И то тако, да увек с повереником имају ићи по две госпође, на кад се ове врате, опет друге две да иду на другу страну. У тој седници буде начињен и распоред: које ће госпође ићи у које крајеве.

Министарство Привреде одредило је трошак за путовање и дневницу од десет динара. Пошто сам изабрана за одборницу и уједно умољена да путујем, то сам изјавила: да не тражим никаквих дневница, него их уступам на изложбене трошкове. Уједно сам приметила, да би оне госпође, којима је Бог дао, да не морају примати

дневнице, учиниле роду глас, кад би тај новац уступиле за речену цел. Тиме би могли купити више рукотворина и тако користити и самој ствари и народу...

Изјавила сам и то, да не могу путовати за време зиме, јер патим од плућног катара, него на пролеће, ако Бог дâ.

У тој сам седници објаснила, како би ваљало уделсити ствар око изложбе. С тога будем умољена, да објасњење своје на писмено поднесем одбору. То сам и учинила. „Женско Друштво“ штампало га је доцније у своме листу „*Домаћици*“, у бројевима 8. и 9. у год. 1899. А штампано је то и у београдском „Трговинском Гласнику“.

Далеко би ме одвело, кад бих ређала и друге појединости. Доста је да речем, да од мога предлога не би ништа, и да је Министарство Привреде узело доцније целу ствар у своје руке. И тако ми не би суђено, да своју замисао изведем и у Србији у већем обиму и да млађем нараштају дадем видљива примера, како треба изводити посао око шире употребе народних рукотворина.

*

У српскоме народу од женских само сељанке зарађују за издржавање породице. Изузеци су непознати.

Оне, осим породичних и домаћих дужности, врше и пољске радове заједнички са мушкима. Ево вам емансипације!...

Српска сељанка више приноси издржавању породице него њен муж. Она није само *економ*, него и *индустријалац*. Кудељу и лан, што је лети сејала, и овчију вуну, коју је гребенала и бојадисала, сав тај материјал израђује она зими. Преде, тка, шије све, што треба породици и за кућу.

А где су оне дивне тканине, па она богата орнаментика, коју је њена машта створила и из које се жива школа развила!...

Српске су сељанке српскоме народу и на светским изложбама осветлале образ својим рукотворинама, које су изазвале опште дивљење. Те рукотворине видљиви су докази њихове интелигенције.

А чиме се ми, српске госпође, можемо похвалити?! Ничим, што би одговарало импулзивној снази српске жене

из народа на пољу домаће индустрије и њене вештачке израде. Српска је сељанка дакле и — *уметница*!

Та се уметност, на жалост, нагло губи услед велике конкуренције фабричке и услед неповољних економских и материјалних прилика. А осим тога се мода шири на све стране као епидемија, па је захватила српску интелигенцију, те и српску сељанку, јер куд нагне интелигенција — тамо ће и народ.

Неки тврде, да су наше народне женске песме већином *производ Сриких*, али да су оне то тајиле из скромности. И то је ваљда узрок, што те песме немају свога карактеристичног обележаја, као што га имају народне женске песме у Немаца и Француза, под именом: „Spinnstubenlieder“ и „Chansons de toile“.

Наше народне женске песме ширили су гуслари. Они су неке и допуњавали, те је отуд у тим допуњеним песмама онај дуализам у карактеру и осећају. А да српске сељанке још и сад стварају песме и то тајс, — о томе сам се лично уверила.

Ево је преко четрдесет година како општим са српским сељанкама и испитујем њихове особине, нарочито оне скривене. Породични живот, то је срце народа, као што рекох, али на то срце, на те интимне породичне односаје не сме наша мушка интелигенција утицати; — то је задаћа српских госпођа. Ту мора жена са женом говорити и једна се другој поверити у најделикатнијим стварима, јер здравље, морал и привреда жене — то су животна питања за сваки народ.

Аманет вам српска жена из народа и њена домаћа привредa!

Београд, 1902. године.

Писмо А. И. Тургењева

МИТРОПОЛИТУ СТЕВАНУ СТРАТИМИРОВИЋУ

И ОДГОВОР МИТРОПОЛИТОВ С ПРИЛОГОМ ЊЕГОВЕ РАСПРАВИЦЕ

О ВЛАСИМА.

Приопћио

ЈОВАН РАДОНИЋ

У радњи својој „Прилошци историји словенског препорођаја крајем прошлога и почетком овога века“ (Нови Сад 1900.) расправљао сам на стр. 43—52. о везама руске интелигенције са карловачким кругом почетком прошлога века. При том послу служио сам се нарочито Јагићевим зборником „Новыя письма Добровскаго, Коштара и другихъ югозападныхъ Славянъ“ (СПетербургъ 1897.), а једно писмо за расветљење овога питања приложио сам и сам на стр. 85—86. Добротом поштованога пријатеља преч. г. Димитрија Руварца, протојереја, коме нека је за то срдачна хвала, добих једно писмо Александра Тургењева митрополиту Стратимировићу, писано у Москви 25. септембра 1805. и одговор митрополита на то писмо од 1. маја 1806. са прилогом митрополитове расправе о Власима.

Ова два писма, која овде публикујем као допуну својој радњи, бацају још више светлости на научну спрему Стратимировића, а из њих се даље види и то какав

углед уживаше он код младих Руса: Кајсарова и Тургењева. Ова писма од важности су и за почетке словенске науке, која у то време у Русији беше још̌те у повоју, док је у Чешкој пошла већ била одређеним путем, на коју је упутише темељити радови Добнера и Добровскога.

Ну сем ових писама од великог је интереса и Стратимировићева расправа о Власима. Митрополит Стратимировић много је студирао и веома ревносно пратио научну литературу о најстаријој историји и писмености словенској, а сем тога доспеваше он да чита и повесне радње, које се дотичу и осталих европских народа. Али он који је крај свих својих великих званичних дужности доспевао да много чита и размишља, тешко се одлучивао да пише, иако је сваком приликом јавно волео да истиче своју ученост и начитаност. Заслуга је младога Тургењева што је митрополит Стратимировић написао расправицу о Власима. У то време наиме отпочиње у Русији живље интересовање за прошлост словенску и за проучавање извора за словенску повест, те је московски универзитет чији члан беше Тургењев, расписао био награду, за решавање питања: ко су Власи, који се спомињу у првобитном руском летопису (такозваној Несторовој хроници) и каква су порекла ти Власи.[1]) Млади Тургењев са особитом жудњом лаћа се решавања тога тешкога проблема. Ну како не осећаше довољно спреме обраћа се Стратимировићу, са којим се 1804. лично упознао. Тадашњем двадесетогодишњем Тургењеву импоновао је много Страти-

[1]) Награду руск. акад. о истом питању однео је кашње син Шлецеров, који је тврдио да се под Власима код Нестора имају разумети Бугари, док је Шлецер под Власима разумевао Италијане, а Круг Французе (R. Rösler, Romänische Studien, Leipzig 1871. 80). 1814. 20. фебр. пише Копитар земљаку Жупану: Acad. Russica dederat Preisfrage qui sint Volochi Nestoris? et coronavit juvenem filium Schlözeri, qui pro Bulgaris declaravit: falso falsissime (Новыя письма, 261). О таном решењу питања писао је Копитар са негодовањем и Добровском 19. и 24. јан. 1814. (Письма Добровскаго и Копитара, СПстербургъ 1885. 367. 369). Добровски је о том питању много правилније судио поч. 1809. тврдећи да се под Власима код Нестора имају разумети Гали, коју је претпоставку Копитар назвао eine herrliche Entdeckung, надовезујући на то даља своја домишљања (ib. 24. 53.)

мировић својом начитаношћу, а нарочито тиме, што је учени гетингеншки професор Август Лудвиг Шлецер посветио митрополиту 1802. своје знаменито издање такозване Несторове хронике.

Митрополиту Стратимировићу ласкало је што се Тургењев на њ обраћа у тако важном питању, те желећи да се његова ученост разнесе по Русији, прилегао је на посао, и написао читаву расправу о пореклу Румуна. Прикупљање градива за румунско питање и израда теме биће по свој прилици узрок, што Стратимировић на писмо Тургењева одговара тек после по године.

Пре него што бисмо прешли на излагање и оцену митрополитове расправе о пореклу Влаха, држимо да неће бити на одмет, ако читаоце упознамо са главним цртама у развоју питања о пореклу Влаха. Тиме ће и митрополитова расправа добити одређено место у дугом низу расправа и дела о пореклу Влаха, а сем тога лакше ће нам бити одредити колико је у њој оригиналнога и да ли је поуздан митрополитов метод, којим се служи при решавању овога занимљивога проблема.

Питање о пореклу Влаха или Румуна занимало је још у прошлим вековима историке и етнографе, ну нарочито разгорело се оно у седамдесетим годинама прошлога века, од како је даровити градачки професор Роберт Реслер у споменутом делу поново поставио тврдњу, да данашњи Румуни нису аутохтони у данашњем Ердељу (старој Дацији) и Влашкој, но да је њихова колевка Балкан. Како је решавање овога научнога проблема довођено било у тесну везу са племенским тежњама Мађара, Румуна и Саса у Ердељу, то је ово питање великом већином стављено било на ненаучну основу, те је та околност отежавала дефинитивно његово решавање. Поред недовољне грађе и непотпуно тачног утврђеног метода са којим се такви послови раде придошао је дакле патриотизам од стране мађарских и румунских научника, због чега је и требало више од сто година да се приближимо његову коначном решењу. Ну везивање овога питања за националне аспирације споменутих племена имало је ту добру страну, што је оно својом непосредношћу са животом привукло и пажњу страних, нарочито немачких, научника, који имају велике

заслуге при решавању овога питања. Питање о пореклу Румуна излази услед тога из ускога оквира, те постаје опће. Та научна контроверза својом занимљивошћу и страсношћу може се комодно поредити са контроверзом о односпају модерних Грка према старим Јелинима, коју је отворио 1829. г. генијални Тиролац Јаков Филип Фалмерајер у предговору прве свеске свога дела „Geschichte der Halbinsel Morea während des Mittelalters“. Фалмерајерова тврдња да у жилама модерних Грка не тече ни једна чиста кап старе јелинске крви, него да су они потомци Словена и илирских Арбанаса, пала је као бомба у оно романтичко доба, када су европски духови, занесени студијом прошлих времена, са заносом гледали и потпомагали покушаје модерних Грка да се ослободе.

Први немачки научници (Курцијус, Цинкајзен, Хопф и др.) а тако исто и словенски (Копитар, Шафарик и Миклошић) позабивише се детаљно Фалмерајеровом тезом, а не заосташе богме ни Грци (Папаригопулос), који (Грци) пошто пото напрегнуше снаге да оборе тврдњу Фалмерајера. И то питање као и питање о пореклу Румуна стајало је у тесној вези са животним интересима модерних Грка, а што се страни научници на Западу њиме толико позабавили стоји у вези са развојем класичне филологије као и са јаким интересом западњака за стари антички свет.

Оба питања играју улогу и у историји словенске филологије, а питање о пореклу Влаха занимало је и неке наше књижевне раднике, као митрополита Стратимировића и Саву Текелију.

Већ се *Халкондил*, византијски писац XV. века интересовао за језик румунски, те вели за њ да је сличан талијанском, али да је тако искварен, да га Талијани врло тешко могу разумети. Откуда су Румуни дошли на леву обалу Дунава није ни од кога могао да дозна. Халкондил зна даље и за Влахе на Пиндосу, истичући, да се они по језику не разликују од оних на Дунаву (Laonici Chalc. De rebus Turcicis. Edit. Bonn. lib. II. 77/8. lib. VI. 319.)

Знаменити историчар *Иван Лучић* учинио је и у овом питању велик корак у напред. Познавајући добро историју освојења старе Дације од стране цара Трајана поч. II. века после Христа и напуштање Дације у III. веку од

стране цара Аврелијана, којом приликом римске колонисте пресељене беху на десну обалу Дунава у области Мезије, долази Луцић до закључка, да данашњи Румуни не ће бити да су постали на левој обали Дунава, да нису резултат мешавине старих Дачана са римским колонистама, него да су опи доцније, помешани са Бугарима, прешли на леву обалу Дунава. Заслуга је даље Луцићева што је он први по казивању фратра Фрање Соимировића приопћио списак румунских речи, поредивши их са латинским (Joannis Lucii, De regno Dalmatiae et Croatiae libri sex. Amstelaedami 1666. 284—286).

После Луцића на више од сто година није додириване питање о пореклу румунскога народа.

Године 1770. штампао је у Млецима *Теодор Кавалиотис*, протопоп у Москопољу јужно од Охрида, грчки буквар са речником маћедонско-влашкога и арбанскога језика, истумачивши га грчким језиком. Овим речником свраћена је пажња ученога западнога света на дотле непознати маћедонско-влашки и арбанашки језик. Студенат халскога универзитета Константин Хаџи-Чехани из Москопоља свратио је био пажњу ученога професора у Хали *Јована Тунмана* на тај речник, пруживши му поред тога доста грађе за статистику и етнографске прилике влашкога и арбанскога језика. Тако је дакле Тунман, проучивши њему приступачне византијске изворе, у делу „Untersuchungen über die Geschichte und Sprache der östlichen europäischen Völker“ (Leipzig 1774) први заинтересовао западни научни свет за порекло румунскога народа. Тунман разликује две групе влашкога народа. По њему су и маћедонски Румуни, а тако исто и они на левој обали Дунава (у данашњој Влашкој и Ердељу) потомци романизованих трачких племена. Узевши на ум ону причу код византијских писаца Теофилакта Симокате (из VII. века) и Теофана (из IX. века) где су забележене латинске речи Τόαρνα φράτρε тврди Тунман, да су то први трагови влашкога идијома у Трацији. Неколико векова не спомињу се у византијским изворима ови маћедонски Власи, али се у XI. веку спомињу они на Балкану, Родопи и Пиндосу. Будући да се ови Власи спомињу једино у планинама, служи то Тунману као јаки доказ да се они још у врло давним временима налазили онде. Што се тиче

Румуна у Ердељу и Влашкој, држи Тунман да је њихова колевка у старој Дацији, одакле се постепено ширили као потомци романизованих Дачана. И ако се у главним изворима за то питање код Флавија Вописка и Еутропија каже, да је римски цар Аврелијан испред опасности Гота преселио војску и римске колонисте из Трајанове Дације на десну обалу Дунава, у нову провинцију Дацију Медитеранеу, држи Тунман да се ово не може дословце узети. Велик део римских колониста остао је по њему у Трајановој Дацији, те пружио квасац за даље романизовање Гета и Дачана, одакле се развише данашњи Власи у Ердељу и Румунији. Тунман је, као што се види, из оно мало лингвистичке, етнографске а нешто богатије историјске грађе, изводио за сваку групу Румуна посебан развој и посебно место постања.

Нешто касније 1778. тврдио је Мађар Јосиф Бенке у делу Trassilvania, да постанак Румуна ваља тражити у Мезији и Бугарској, одакле се током времена раширили по Подолији, Русији и Ердељу. (Цитат из дела Хунфалвијева Ethnographie von Ungarn Budapest 1877. Стр. 335. 439.)

Бенкејсва претпоставка, која у многом подсећа на ону у Луцића, остала је скоро неопажена, и то по свој прилици стога, што је постала не толико на основу марљива изучавања грађе, колико се руководила националним обзирима.

Много више пажње заслужује капитално дело *Фрање Јосифа Сулцера* „Geschichte des transalpinischen Daciens das ist: der Walachey, Moldau und Bessarabiens, im Zusammenhange des übrigen Daciens als ein Versuch einer allgemeinen dacischen Geschichte“ (Wien 1781/2). Сулцер је многе године проживео у Ердељу као аудитор, те је добро познавао језик и обичаје Румуна. Узевши на ум историјске изворе који говоре о пресељењу римских колониста из старе Дације на десну обалу Дунава и обративши пажњу на велику сличност између мађедонско-влашкога и дако-румунскога језика држи Сулцер да су оба слична дијалекта могла постати само на једноме месту. Како се пак у изворима све до XIII. века не спомињу Румуни у Дацији, како даље Румуни припадају православној цркви

и како се у дакорумунском језику опажа силан утицај словенскога језика, држи Сулцер, да се румунски језик могао образовати једино на Балкану, где су Словени дошли у додир са народима који су говорили латински, што се за Ердељ никако не може тврдити. Са Балкана кренули се Румуни негде почетком XIII. века према Северу, насељивши постепено крајеве у којима данас живе. Тим фактом тумачи Сулцер политички и културни инфериорни положај Румуна према Мађарима и Сасима у Ердељу, који се по њему, онде населили раније. Поред Тунмана оборио се ту Сулцер против *Клајна* и *Шинкоја*, који издадоше у Бечу 1780. „Elementa linguae Daco-Romanae sive Vallachicae“, у коме се између осталога доказује, да су Румуни све до Флорентинске уније (1439.) говорили латинским језиком и писали латиницом. Од тога доба, под утицајем охридске архиепископије држе они да датира употреба ћириловског писма и превлађивање словенскога у румунскоме. У том правцу писана је и књижица студента *Ђорђа Константина Розе* „Untersuchungen über die Romanier oder sogenannten Wlachen welche jenseits der Donau wohnen“ (Pesth 1808), у којој се између осталога читав период другога бугарскога царства све до 1393. износи као искључиво румунска својина.

Теорију Сулцера прихватио је 1794. *Јован Христијан Енгел* у делу „Comentatio de expeditionibus Trajani ad Danubium et origine Valachorum“ само ју је, како ми се чини, под утицајем Луцића, модификовао. И Енгел ставља колевку Румуна у Аврелијанову Мезију т. ј. у данашњу Бугарску, само држи да се Румуни крепули према Северу у стару Дацију у IX. веку, према чему би они били старији дошљаци у Ердељу од Мађара и Саса.

Питање о пореклу Влаха занимало је и заснивача словенске филологије: Добровскога и Копитара. Копитар је о румунском језику писао 1829, у 40 књ. Wiener Jahrbücher der Literatur, а касније га је нарочито занимало питање румунске ортографије (Види о томе његов чланак у Wiener Jahrbücher der Literatur, књ. 46. превео га Јован Хаџић у Сербскіи Лѣтописъ за г. 1830. књ. 21—23.) Што се тиче Добровскога, споменућемо да је и он у главном пристајао уз теорију Сулцера. 1814. г.

пише он Копитару: „Was im Wlachischen nicht romanisch ist, ist wolh griechisch, slavisch, auch ugrisch, türkisch, und was nicht eines von diesen ist, mag wohl bulgarisch seyn. *Vom Hämus zogen die Wlachen in die Bulgarey, wo sie sich vermehrten, von da erst über die Donau u. s. W.*“ (Письма Добровскаго и Копитара, 371/2).

Природно је да је теорија Сулцерова, који је врло близу био да Румуне прогласи за словенско племе (II. 428—430), наишла на снажан отпор румунских патријота. Од тога доба управо отпочињу код Румуна пуристичне тежње, да се из књижевнога језика елиминирају многобројни словенски елемепти и да се они замене латинским речима или изразима из других романских језика. Тенденција ова опажа се већ сасма јасно у влашкој граматици. *Раду Темиеа*, штампаној у Сибињу 1797. (Сербскій Лѣтописъ кн. 21. Стр. 31/2). Ове пуристичке тежње потпомагане су романтичким приказима румунске прошлости, чији главни представник беше *Петру Мајор* са својим делом, штампаним у Будиму 1812. г. „Istoria pentru inceputul Romînilor din Dacia“ (Повест о постанку Румуна у Дацији). Тако је дакле румунски књижевни језик пре сто година пошао својим путем, и данас се он, избацивањем словенских елемената и увођењем романских, толико удалио од онога којим народ говори, да га овај с великом муком може разумети.

Научна контроверза о пореклу румунскога народа као и румунске претеране националне тежње изазвале су *Саву Текелију* да се обори свом снагом на румунске патријоте. 1823. штампао је он у Хали књигу „Erweis, dass die Walachen nicht römischer Abkunft sind, und es nicht aus ihrer italienisch-slavischen Sprache folgt von k. Rath v. ***.[1])

[1]) Ова књига издана је поново у Будиму 1827. са упоредним румунским текстом. На књижици Erweis etc. не стоји име писца, а не спомиње се оно ни у краткој рецензији у првој частици Летописа за г. 1825. стр. 170/1. ни у споменутом чланку у Wiener Jahrbücher der Literatur (Серб. Лѣтописъ кн. 21. Стр. 30). Високопреч. г. арх. И. Руварац напомиње ми приватно да је ту књигу писао Сава Текелија, позивајући се на Содержаніе Сербске Лѣтописи отъ год. 1825—1828. у 15. кн. Сербске Лѣтописи за г. 1828. Стр. 146. као и на Шафарика Gesch. der serb. Lit. II. Abth. Стр. 323. Да је Сава Текелија збиља писац трактата о Румунима види се отуда, што се на стр. 54.

За расправу Саве Текелије може се рећи да је потпуно промашила циљ. Огорчен на румунске патријоте, тврди Текелија да Румуни не само да нису директни потомци старих Римљана, него да немају ничега заједничкога са романским племенима. По њему су Румуни словенско племе, које је на заповест римскога цара Каракале 212. примило име римско. „Durch Befehl also ist der Name aufgedrungen, und nicht durch Blut erwerbt, folglich in den Namen Roman finden wir den Befehl des römischen Kaisers, und nicht die Wurzel, oder Abkunft des Walachen aus dem römischen geblüte“ (Стр. 70.) Да је Текелија дошао на тако чудну идеју да романско племе Румуне прогласи за Словене разлог беше то, што је знао да се у Хрватској, Далмацији и Босни Власима називају Срби православне вере. Ну у средњем веку становали су у планинама тих крајева романски пастири, потомци подунавских Романа из горње Мезије и Дарданије, који се под именом Власи често спомињу у старим српским листинама. Током времена славизирали се потпуно ови Власи, услед чега је име Влах изгубило своје првобитно етнографско значење, те је почело да означава пастира, сељака па чак и православнога. Не знајући ни у главним потезима етнографски процес развића на Балкану, могао је Текелија тврдити, да име Влах никада није означавало какву особиту народност, него номада, пастира, и то највише словенскога, а никако римскога, јер Римљани никада не беху номади (p. 38). Дошавши до овога закључка тврди Текелија даље „dass alle Völker, denen der Name Wlah gegeben worden und zum Theil gegeben wird, alle slawische Stämme sind“ (p. 56.) По Текелији су даље Римљани натурили словенским Власима свој језик, те је на тај начин постала „славо-италијанска“ мешавина, данашњи румунски језик. Текелија расправља и о маћедонским Румунима или Цинцарима, који

писац трактата позива на закон цара Јустинијана и цара Душана, за које вели да се налазе у једном старом ћириловском рукопису, који је његова својина. Поредимо ли приопћене почетке из Јустинијанова и Душанова Законика у трактату о Румунима са Текелијиним рукописом Душанова Законика, који је сада својина библиотеке Матичине, видимо да је то тај рукопис, само је писац трактата или боље Текелија, приопћујући поглавља из рукописа, српску рецензију дотерао према руском изговору.

су по њему грчкога порекла, само се током времена њихов грчки језик помешао са латинским елементима, услед чега је постала „грчко-италијанска“ мешавина.

То би дакле у главном била садржина Текелијине расправе, која се поред тога одликује још и куријозним етимолошким конјектурама. Тако напр. изводи Текелија Скићане од српскога скитати се; Келте од немачке речи Zelt; Влахе од влачити, повлачити се. По њему су даље стари Трачани и Сармати, који припадају иранској језичној групи, чиста словенска племена.[1])

Између старијих мишљења споменућемо још Шафариково. *Шафарик* се, како изгледа, у главном слагао са Гунманом, а поглавито се био окомио на Енгла, за чије мишљење вели да је historisch unbegründet. По њему су „beide Walachenstämme, die diesseits und jenseits der Donau gleicher Abkunft, zu gleicher Zeit durch Vermischung von Thraken, Geten und Römern entstanden; von VII—X. Jahrh. hielten sie sich auf den Gebirgen Dakiens, Makedoniens, Thessaliens, Albaniens u. s. w. auf, erst als die Zeiten wieder friedlicher wurden, breiteten sie sich über die benachbarten Ebenen aus“ (Slavische Alterthümer, Deutsch von Mosig von Aehrenfeld Leipzig 1844. II. 205. n. 1.) Шафарик не говори дакле одређено о месту постанка румунскога народа. Не узевши на ум велику сличност између јужног (маћедонског) и северног румунскога дијалекта, држи он, да су се оба развила у исто време на разним местима. *Миклошић* у расправи „Die slavischen Elemente im Rumunischen“ (Denkschriften der k. Akad. der Wiss. XII. Wien 1862.) није тако олако прешао преко велике сличности у оба румунска дијалекта, закључујући да су оба могла постати на истоме месту. И Миклошић узима да се процес образовања румунскога језика отпочео и у Трајановој Дацији и Мезији, где је тај процес у трећем веку још

[1]) Први је Мартин Кромер прогласио Сармате за Словене, а за њим се ниже читав ред писаца све до у XIX. в. који прихватају ову теорију. Заслуга је К. Миленхофа што је 1866. у расправи Über die Herkunft und die Sprache der pontischen Skythen und Sarmaten доказао да су Ските са Сарматима иранскога порекла (Види L. Niederle Slovanské Starožitnosti I. 2. 512—517. Praha 1904.)

боље потпомогнут пресељавањем римских провинцијала из Дације у Мезију. Ну узевши на ум данашња северна седишта Румуна, држи Миклошић, да се један део романизованих Дачана и Гета или Румуна услед притиска Словена већ крајем V. века кренуо према Северу, док је други део ударио према Југу „denn die gleiche Sprache hindert uns anzunehmen, dass die macedonischen Rumunen anders wo entstanden seien als die dacischen“.

У колико је Миклошић у овој расправи доста неодлучан када је говор о пореклу румунскога народа, у толико темељити *В. Томашек* крај све сличности између дакорумунскога и маћедорумунскога одлучно тврди, да се оба ова сродна дијалекта развила независно један од другога на разним местима: дакорумунски у Ердељу (Дацији), услед мешавине римских провинцијала са дачким говором, и маћедорумунски, који је потомак романизованог трачког племена Беса. Ови Беси романизовани беху већ током IV. века, те их Бугари из њихових старих седишта потиснуше према Пиндосу, где се јављају под именом Влаха или Цинцара. Велику сличност између ова два румунска дијалекта, која упућује на заједничко место и време њихова постања те се противи његовој теорији, тумачи Томашек овако: Auf gleiche Grundlagen des nationalen Lebens einwirkend, musste die Romanisirung selbst auf räumlich abgesonderten Gebieten unter ähnlichen Umständen Aehnliches in Sprache und Volksleben hervorbringen, im trajanischen Dacien sowohl, wie im thrakischen Centralland (Über Brumalia und Rosalia, nebst Bemerkungen über den besischen Volksstamm. Wien 1869. Цитат из дела Jos. L. Pič, Über die Abstammung der Rumänen. Leipzig 1880. p. 11/2.) Крај најбоље воље тешко је претпостовити на разним крајевима толико сличне или боље идентичне услове за образовање истога језика и народа, како то Томашек замишља. Стога је његову теорију набрзо напао градачки професор *Роберт Реслер.*

Даровити Реслер отпочео беше своје студије о Румунима г. 1860. написавши студију о Анониму краља Беле, а за тим 1864. г. расправу о турским елементима у румунском језику. Расправама овим придружиће се на брзо радње о Гетима, Дачанима и т. д. При-

купивши све те студије у једну целину и додавши им неколико нових, издао је Реслер у Лајпцигу 1871. знамените дело Romänische Studien, Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens. Необична начитаност у изворима, темељита лингвистична спрема, врло примамљив начин приказивања и страсност у полемици прибавили су овом делу једно од највидпијих места у читавој огромној научној литератури о пореклу Румуна. Реслер је овим особинама свом снагом поново изазвао жестоку контроверзу о пореклу Румуна. Иако основна идеја његове теорије није сасма нова, јер је у главном видимо заступљену код Лучића и Сулцера, његова је заслуга што је он то питање као нико пре њега научно осветлио. Својим много пута субјективним схватањем појединости изазвао је он противпике да се боље удубе у ствар, те је тако и својим грешкама помицао ово питање у напред његову дефинитивном решењу.

По нас је од интереса трећи одељак његове књиге „Die Wohnsitze der Romänen im Mittelalter“. Приступајући послу трага Реслер по изворима, не би ли нашао каквих поузданих података о Романима у Дацији током средњега века. Крај свега трагања не налази им он трага све до почетка XIII. века, што га наводи на то да прихвати дословце казивање извора, који једногласно пишу, да је цар Аврелијан 271. г. услед опасности Гота преселио из Дације на десну обалу Дунава римске провинцијале и римску војску.[1]) Не нашавши у првим вековима средњега века Романе северно од Дунава, обраћа Реслер пажњу на Румуне Балканскога Полуострва, прикупљајући марљиво о њима вести код византијских историка. Најстарији

[1]) Извори који о том говоре ово су: Flavius Vopiscus у Vita Aureliani поч. IV. века, Eutropius из IV. века у делу Breviarium historiae Romanae, Sextus Rufus опет из IV. века у својој краткој римској историји, Jordanes писац VI. века у својој краткој светској повести De summa temporum vel origine actibusque gentis Romanorum seu de regnorum et temporum successione. Грчки хроничар VI. века Малала у делу Χρονογραφία, Георгије Синцелос поч. IX. века у делу Ἐκλογὴ χρονογραφίας и Свидас из пол. X. века у својему речнику под Δακία. Реслер се на стр. 80. задржава на Власима код првобитног руског летописца, држећи их са разлагом не за Румуне него Франке каролиншке државе.

траг о језику балканских Романа налази Реслер код Теофилакта Симокате, виз. писца VII. века (Ῥετόρνα) и Теофана из IX. века (τόρνα, τόρνα φράτρε). Најстарији спомен о Власима налази се код Кедрина под г. 976. а доцније се вести о Власима множе, док напокон пред крај XII. века Власи не дођоше до толике снаге, да играју одлучну улогу у стварању другога бугарскога царства. У то доба борбе са Грцима, отпочињу, по мишљењу Реслера, Власи прелазити на северну обалу Дунава, чиме се уједно тумачи та околност да се они тек на поч. XIII. века спомињу у земљама северно од Дунава. Резултате, до којих је дошао на основу изучавања историјских извора, поткрепљује Реслер језичним моментима, а нарочито топографском номенклатуром старе Дације (данашњега Ердеља). Ако су Румуни аутохтони у земљама северно од Дунава, пита Реслер, зар онда да у њихову језику не оставе никаква трага они страни народи, који су над Дацијом господовали више стотина година, као што се напр. опажа јаки утицај германскога у талијанском, шпанском и француском језику? Иако су Дацијом владали Готи у румунском језику нема германских елемената, сем малога броја, који су модернога порекла (p. 123). Исто тако нема трагова печенешкога и куманскога језика, који народи такође дуго времена становаху у Дацији. Мали је даље утицај мађарскога језика, па и то мало елемената је познијега порекла. Опажа се напротив јаки утицај старо-словенскога језика, а никако рутенскога, што упућује на то, да порекло румунскога језика ваља тражити на Југу. Да порекло румунскога ваља тражити јужно од Дунава сведочи множина грчких и арбанских речи, наставака и облика. Све то сведочи да су данашњи Румуни дуго времена били у тесном додиру са јужним Словенима, Грцима и Арбанасима, што није могло бити на Северу Дунава, него једино на Југу, на Балканском Полуострву. Особито важан доказ за своју хипотезу види Реслер и у топографској номенклатури данашњега Ердеља и једнога дела Баната — некадашње старе Дације а сем тога Влашке и Молдавске. На читавоме том простору нема, по тврђењу Реслера, ни једне вароши, која би сачувала своје првобитно романско име. Могло би се, напомиње Реслер, тврдити да је мађарска колонизација

Ердеља у XI. и саска у XII. веку хотимично старе романске називе замењивала својим, али од куда онда да нова колонизација уклања баш само романску номенклатуру а оставља словенску (рутенску) која је у тим крајевима прилично заступљена? Сви ти моменти упућују Реслера да најжешће заступа јужно порекло румунскога језика и да се свом снагом обори на Томашкову теорију о засебном развитку дако-румунскога на Северу и маћедо-румунскога на Југу Дунава. Томашкову хипотезу да је маћедорумунски потомак романизованих трачких Беса побија Реслер тиме, што се на основу грчких натписа у Бекову зборнику може пре говорити о грецизирању Тракије а не романизирању.

Теорија Реслерова о пореклу Румуна у старој Мезији и о њихову касњему насељавању Влашке и Ердеља, изазвала је сензацију у научним круговима. Његово вешто и методско груписање аргумената за своју тезу, беше му придобило одобравање велике већине немачких научника. Но најзнатнији као Ранке, Киперт и Момзен остадоше при староме мишљењу. Момзен се нарочито не слаже са Реслеровом тврдњом, да су Дацију Римљани слабо колонизирали. По његову мишљењу Дација је слабо била насељена баш самим Дачанима, због чега је романизирање Дачана и напредовало брзо (Julius Jung, Römer und Romanen in den Donauländern. Innsbruck 1877. стр. 239. н. 2). Велика је штета што се Момзен, колико је нама познато, једино у предавањима детаљније забавио овим питањем, док у својој римској историји опрезно прелази преко њега (Römische Geschichte V. Zweite Aufl. Berlin 1885. стр. 226.)

Не треба ни споменути да се Реслерова теза веома свидела Мађарима и Сасима, јер се њоме Румунима извлачило испод ногу историјско право на Ердељ. Иако је Реслер у четвртом одељку своје књиге „Die Anfänge der Ungarn und der Anonyme Notar“ одрекао сваку вредност омиљеном извору мађарских патријота, ипак су мађарске патријоте прегореле то, добивши теоријом Реслера поуздану основу против румунских политичких аспирација. Не можемо се на овом месту детаљније упуштати у набрајање мађарских публикација, које великом већином имају више политичку тенденцију него научну истину

пред очима. Споменућемо само чланак проф. *Швикера* Walachen у делу му „Geschichte des Temeser Banats“ Pest, 1872. Стр. 435. 444 и велико дело *Павла Хунфалвија* „Ethnographie von Ungarn“ Budapest 1877. где се у одељку Die Rumänen (стр. 334—361) детаљно претреса и румунска и страна литература о пореклу Влаха, те се усваја мишљење Реслерово. Хунфалви не може а да Реслерову теорију не експлоатише за политичке сврхе. Он изводи да су Мађари, освојивши Ердељ, затекли онде словенско становништво, које су после Власи апсорбирали. Исти процес текао је и у Мармарошу, где се такођер Словени претопили у Румуне, према чему су Мађари данас најстарији дошљаци и као такви имају у тим земљама искључиво право да владају њима.[1])

Поред Мађара прихватише оберучке Реслерову тезу и Саси, а нарочито G. D. Teutsch у другом издању „Geschichte der Siebenbürger Sachsen“ (Leipzig 1874).

Ну за то се румунски писци свом снагом оборили на Реслера. У новије доба устадоше *Fotino, D. Onciul, A. D. Xenopol, G. Tocilescu* и *B. P. Hasdeu* да одбране аутохтонију Румуна у Дацији (Види Dr. Emil Fischer, Die Herkunft der Rumänen. Eine historisch-linguistisch-ethnographische Studie. Bamberg 1904. Стр. 9.)

У овоме прегледу литературе задржаваћемо се даље само на чисто научним публикацијама, која су далеко од каквих политичких аспирација заинтересованих племена.

Први је В. Томашек који је детаљније узео у претрес теорију Реслера. Томашку је у главном било стало

---

[1]) Хунфалви се касније више пута враћао на питање о пореклу Румуна. Тако у чланцима Rumun nyelv (Nyelvtudományi közlemények XIV. 1878); Rumun történetirás: Hasdeu. Istoria critica a Romanici: Sinkay György krónikája (Századok, 1879); A rumun történetirásról I—III. (Budapesti Szemle 1885.; Der Ursprung der Rumänen (Wien, 1888) и напокон у делу Az Oláhok története (Budapest 1894.) које је мађ. акад. издала после његове смрти под редакцијом Владислава Ретија, из чијег предговора прилажемо списак Хунфалвијевих радова о Румунима. У поглављу A balkáni félszigeten egy románnyelv támad (I. 262—319) ставља Хунфалви образовање румунскога на Балкану између 400—600 после Хр. те се између осталога детаљно бави питањем о образовању другога бугарскога царства и суделовању Румуна у том важном догађају.

да ослаби главне аргументе Реслера. На основу натписа тврди Томашек да су Римљани Дацију већином населили илирским колонистама, који беху један од главних делова сељачког становништва у Дацији. Говор ових колониста не разликоваше се много од старога арбанскога, чиме се једино могу тумачити арбански елементи у румунском. Даљу Реслерову аргументацију да словенски елементи у румунском упућују на његово јужно порекло, одбија Томашек са разлогом тиме, што тврди да Словени на левој обали Дунава нису били Рутени који се према Југу тек доцније спуштају, него један огранак југословенске групе, што доказује многобројним историјским подацима.

Трећи аргуменат Реслера несташицу романских елемената у топографској номенклатури Ердеља и једнога дела Баната слаби Томашек тиме, што наводи неколико романских назива за реке и планине (Мориш — Marisia, Кереш — Crisia, Самош — Samus etc.) Zeitschrift für die österr. Gymnasien 1872. (Стр. 143—151).

Са мање успеха иступио је против Реслера Julius Jung у расправи „Die Anfänge der Romänen“ (Zeitschr. f. österr. Gymn. 1876.) а за тим у споменутом опсежнијем делу Römer und Romanen. Велика је заслуга Јунга што нам је у овом делу приказао веома пластично постанак и развој романизма у дунавским провинцијама. Детаљно је оцртано овде освојење римско ових крајева, римска администрација и војно уређење, а за тим културне и социјалне прилике тих предела, борба варварских елемената са интензивном тежњом римске царевине за романизацијом. Све то обрадио је Јунг на основу многобројних извора а нарочито римских натписа, који су заслугом Момзена постали најглавнији извор за унутрашње прилике римске царевине и њених провинција. Ну одељак о пореклу Влаха (стр. 235—315) испао је сразмерно много слабије. Добра је страна Јунгове књиге што судбу романизма у Дацији, противно Реслеру, проучава упоредо са развојем романизма у осталим подунавским провинцијама. Компаративним путем дакле труди се он да побије тврдњу Реслера да је Дација тек површно била романизована. Реслер је у одељку Die Dacier (стр. 45.) доста површно писао о

*

римској колонизацији Дације, али је крај свега наслућивао праву истину. Дација је, колико се данас зна, колонизована била не толико Италицима, колико романизованим варварским племенима (Трачанима, Галима, Нумидцима etc.) због чега романизација није могла бити толико интензивна. Најинтензивније могла је романизација утицати на варошане Дације, већ слабије на сељачко становништво, а скоро никако на дачке пастире. За 150 година римскога владања тек је отпочео процес образовања новога романскога говора, а када је услед опасности Гота пресељена била војска и поглавито варошко становништво на десну страну Дунава, тај је процес у Дацији престао, да се настави на Балканском Полуострву придоласком још те новога етничкога елемента-Словена.

У обарању другога аргумента Реслерова: нестанице романске номенклатуре у Дацији није Јунг ни толико успео колико Томашек у споменутој рецензији. Ну најслабија страна Јунгова дела та је, што не покушава оборити Реслерову теорију са гледишта лингвистичкога. Ту слабу страну истиче нарочито В. Томашек у веома важној рецензији на дело Јунгово (Zeitschr. für d. österr. Gymn. 1877. Стр. 445—453). Томашкова рецензија важна је стога, што он у њој напушта своје раније мишљење о континуитету становања Дакорумуна у Дацији и о засебном развитку оба румунска говора: дако- и маћедорумунсаога. Он напушта своје раније мишљење да арбански елементи у румунском потичу од илирских колониста у Дацији, а уједно се обара против оних који арбанске елементе тумаче као стародачки остатак, узимајући да су Илири и Трачани одн. Дачани били врло сродни народи (Миклошић). По Томашку су Трачани ирански дијалекат а Илири су веома сродни етрушко-латинској а наиме грчко-пелашкој грани. Дачки језик је романизму потпуно подлегао, а илирски, иако полуромanизован, сачувао је своју флексију, ред речи и речник, и то тако снажно, да осваја и у суседним етничким елементима. Важна синтактичка особина илирскога (арбанскога) је постпонирани артикл, која је продрла у језик суседних Романа, а преко њих дошла бугарским Словенима. Колевку Румуна гледа Томашек у централним крајевима Балкана, где се у V. и

VI. веку консолидирало романизовање, одакле се један део романизованих Трачана упутио на Југ према Јелади, а други на североисток преко Дунава.

Питање о пореклу Влаха додирнуо је Томашек узгред у темељитој расправи „Zur Kunde der Hämus-Halbinsel“ (Wien 1887.) где вели: Noch jetzt erinnern die kirchlichen Ausdrücke der wlachischen Sprache an die vormalige Heimat im Süden, ja die Ausdrücke für die einzelnen Abgaben und Naturalleistungen tragen direct den Charakter der Komnenen-Zeit (Стр. 15.)

Између важнијих расправа које са после књиге Реслерове и Јунгове баве о пореклу Румуна споменућемо дело *Jos. Lad. Pič*-а „Über die Abstammung der Rumänen“ (Leipzig 1880). У уводу књиге износи Пич развој питања о пореклу Румуна, али доста непотпуно. Иначе је књига Пича израђена доста темељито, али јој ипак није пошло за руком да обори теорију Реслера.

Пич се у главном труди да докаже, како у раним вековима средњега века није било Влаха у данашњој подунавској Бугарској и како они нису могли играти никакву улогу у стварању другога бугарскога царства пред крај XII. века, како Реслер тврди. Што пак византијски писци а по њима и западни при стварању другога бугарскога царства непрестано говоре о Власима, тумачи Пич, поводећи се за Ф. И. Успенским, мржњом Византинаца према Бугарима, који из политичких разлога не спомињу име Бугара, него га замењују са влашким. Наслонивши се на легенду о св. Димитрију, где се вели да се многи становници из северних провинција балканских уклонили испред варвара према Југу, држи Пич да су том приликом сви романизовани Трачани оставили крајеве старе Мезије. Нема сумње да су у VII. веку испред навале Словена многи Романи кренули према Југу, те доспели јужно од границе која је делила римску говорну област од грчке, чији су потомци данашњи Маћедорумуни или Аромуни, али је несумњиво и то, да су многи Романи остали на северу Полуострва међу Словенима, зашто говоре многобројни романски термини у црквенословенском, бугарском и српском, а сем тога и силни румунски месни називи у

западној Бугарској, Средњој Гори и у планинама око Трна.[1])

Даљи аргументи Пича противу теорије Реслера више су домишљања, која не почивају на поузданој документираној основи. Дошавши на основу неколико угарских листина до резултата да су Власи у Ердељу у XIII. веку били значајан политички фактор, равноправан са Мађарима и Сасима, и поредивши њихов положај са доста бесправним стањем маћедонских и у опће балканских Румупа, држи Пич да је немогуће, да су северни Румуни дошли до ових политичких тековина у току од неколико деценија. По његову мишљењу потребно је за формирање ових политичких институција неколико векова, због чега је немогуће претпоставити да је социјално уређење ових северодунавских Румуна непосредно потекло из прилика маћедонских Влаха. Немогуће је велимо и ми, јер су маћедонски Румуни, оделивши се у VII. веку од подунавских, отпочели живети засебним животом, док су Румуни у северним крајевима Балкана међу бугарским Словенима, за чију егзистенцију говоре споменути романски термини и романска топографска номенклатура, дошли до толике снаге, да су имали знаменита учешћа у стварању другога бугарскога царства. Ти Румуни за које се не може одлучно рећи да су баш почетком XIII. века прешли на леву обалу Дунава, него је миграција према Северу могла отпочети раније (током XI. в.) понели су из старих својих седишта, где су живели под другим условима него маћедонски Румуни, већ готову социјалну организацију са јаким утицајем словенских институција.

Још је мање пошло за руком делу *Трајгога Тама* (Tamm) „Über den Ursprung der Romänen“ (Bonn, 1891.)

[1]) Заслуга је проф. К. Јиречка што је први обратио пажњу на румунску топографску номенклатуру у тим крајевима у чланку Archäologische Fragmente aus Bulgarien (Archäol. epigraph. Mitth. X. p. 51) за тим у делима Cesty po Bulharsku, (Praha 1888.) p. 292—293. 368. Fürstenthum Bulgarien (Wien 1891.) стр. 123 и Archiv für slav. Phil. 15. p. 100. Романске термине у црквсл. слов. српском и бугарском прикупио је Јиречек у епохалном делу Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters, Wien 1901. I. 36—38. чији је значај од неизмерне важности по проблем о коме је говор.

да докаже континуитет пребивања северних Румуна у старој Дацији, данашњем Ердељу. Док се код Пича мора похвалити марљива и разграната употреба извора, Там полази са већ напред стеченог мишљења, па да би га одржао прибегава досеткама и навијању чињеница у своју корист.

Са новом теоријом иступио је 1896. г. *Réthy László* у расправи „A Romanismus Illyricumban“ (Budapest 1896). И Рети полази са становишта да се данашњи румунски језик развио на Балкану, али он полази даље, те покушава да растумачи како и када се тај језик развио на Балкану. Рети разликује три врсте романизма на Балкану. Старију латинску колонизацију на источној обали Јадранскога мора, која је веома брзо асимиловала околпо илирско становништво. Одатле је потекао старо-талијански језик, идентичан са оним у Италији, јер је имао с њиме заједнички развој. Рети држи да је овај староталијански језик утицао и на илирско становништво у унутрашњости (Босни и Србији) па чак и на становништво поред обале Црнога Мора, позивајући се за то на споменуте речи код Теофилакта Симокате и Теофана[1]). Као другу врсту балканскога романизма наводи Рети полуроманизован илирски језик. Како у данашњем румунском језику латинске речи највише означавају појмове из пастирског живота, што по мишљењу Ретијеву искључује могућност утицаја приморскога далматинскога варошкога становништва, и како се даље у румунском језику опажају таке гласовне особине које видимо у разним дијалектима Италије, али их нема у латинским елемептима арбанскога језика, држи Рети, да су ове особине донесене на Балкан са стране. По његову мишљењу кренули се у VII. или VIII. веку многобројни талијански пастири из Романье преко Фријаула, Аквилеје и Крањске на Балканско Полуострво, те се помешали овде са словенским и арбанским пастирима, давши тако повода образовању треће и најмлађе врсте романизма на Балкану — постанку румунскога језика.

[1]) На основу речи torna не може се много закључивати. Та реч није споменик домаћега романскога говора него позна латинска команда, која се наводи латински у грчком тексту стратегије цара Мавријија поред осталих cede, sta, move (C. Jireček, Archiv, XV. 99).

Рети је отишао у толико напред што на Балкану разликује више врста романизма, али не познавајући историју и етнографију Балкана, не знајући довољно нити словенских нити романских језика дошао је на незгодну мисао, да порекло Влаха изводи од талијанских пастира из Романье.

Порекло данашњих Румуна додирнуо је и *Љ. Талоци* у расправи „A vlach kérdéshez“ од које је извод штампан у Akadémiai Értesitő за јан. 1901. стр. 17—20. Иако Талоци избегава да се отворено изјасни шта мисли о пореклу Румуна, толико се види, да се у главном слаже са Ретијем. Он допушта утицај трачкога и илирскога у румунском језику, али држи да се на основу тога још не може тврдити, да се данашњи румунски развио од романизованих Трачана и Илира (de ez alapon még nem mondható, hogy a rumunság romanizált trák vagy illyr népesoportból keletkezett). И ако се са неким главним тврдњама Ретија не слаже, ипак држи са Ретијем да порекло Влаха ваља тражити једино с погледом на пастирски етникум (hogy az oláhság eredetét a pásztori ethnicum szemmeltartásával kell keresnünk).

Велике заслуге у решавању питања о пореклу Влаха стекао је најбољи познавалац Балканскога Полуострва проф. Др. *Константин Јиречек*. Јиречек је још у расправи „Die Wlachen und Maurowlachen in den Denkmälern von Ragusa“ (Sitzungsber. der böhm. Gesellschaft d. Wiss. Prag 1879) на основу неиздане грађе дубровачкога архива просуо много нове светлости на средњевековне Влахе у северозападном делу Балканскога Полуострва. Јиречкова расправа поред увода има шест одељака: I. Wlach-Latinus, Raguseus, II. Wohnsitze der Wlachen, III. Lebensweise der Wlachen, IV. Die Wlachen als Karavanenhändler, V. Maurovlachen, VI. Die Wlachen in der Walachen und Moldau. Иако забављен другим пословима занимало је Јиречка свеудиљ питање о Власима. Он је интензивно настављао своје студије у дубровачком и осталим архивима приморских далматинских градова, пратећи уз то живо литературу о томе питању. Када је Dr. *Gustav Weigand* објавио своју интересну студију о Власима у Моглену, чији говор стоји по средини између дакорумунскога и

мађедорумунскога, приближујући се више дакорумунском[1]) написао је Јиречек о њој темељиту рецензију у 15. тому Јагићева Архива (стр. 91—102). У тој рецензији прикупио је Јиречек историјске податке о Моглену и истакао да се порекло прарумунскога има тражити на Балкану, и то северно од границе која је делила латинску говорну зону од грчке. Ну потпуно извео је он теорију о пореклу Румуна у епохалном делу „Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters“. По Јиречкову извођењу говорили су у средњем веку између Адрије и Понтуса потомци Романа из позно римскога времена двојаким говором: стародалматинским и румунским. Почеци ових говора образовали се пре VII. века. Разлике између та два говора јасно сведоче да су се развијали сваки на своју руку. У Далмацији, где је римска колонизација била старија и где се непрестано одржавале живе везе са Италијом, сачували се многи архаизми. Нарочито пада у очи грлено *c* и *g* као и у дијалекту централне Сардиније и у латинским елементима у арбанском језику. У Подунављу, које је позније колонизовано, и које није одржавало живе везе са Италијом и са осталим романским крајевима римске државе, развио се засебан језик који се све више удаљавао од онога у Италији. По мишљењу Јиречка центар прарумунскога је онде, где је на доњем Дунаву била најшира говорна зона латинскога говора, а то је у *данашњем Срему*, *Краљевини Србији*, *западној подунавској Бугарској и Косовском вилајету*. Између ових Романа у Подунављу и оних у далм. приморју становали су у данашњој Босни, западној Србији, Црној Гори и северној Арбанији полуромanизовани Илири, чији су потомци данашњи Арбанаси. Због тога се данашњи арбански језик у многоме слаже са румунским, а с друге су стране опет многи латински елементи у арбанском много старији од румунских форми, што сведочи да је он имао тешња додира са стародалматинским (р. 20. 21.). За време словен-

[1]) Vlacho-Meglen. Eine ethnographisch-philologische Untersuchung von Dr. Gustav Weigand Leipzig 1892. Сем ове студије објавио је Вајганд у Лајпцигу 1888. још једну важну студију о јужним Власима: „Die Sprache der Olympo-Walachen nebst Einleitung über Land und Leute“.

ског продирања на Балкан потиснут је био један део подунавских Романа према Југу, чиме се тумачи постанак Маћедорумуна, који се од X—XI. века спомињу у Маћедонији, Арбанији и Тесалији. Јиречек се домишља да су тада, ако не и раније, потиснути били према Југу полуроманизовани Илири из Далмације и Дарданије. Други део подунавских Романа кренуо се из горње Мезије и Дарданије према Западу, у крајеве некадашње провинције Далмације. У средњем веку спуштају се они као пастири чак до у далматинско приморје, а њихов говор са постпонираним артиклом јако се разликује од говора стародалматинског. Словени су све ове Романе између Понтуса и Адрије називали Власима. Румунски се пастири у планинама називали у средњем веку Моровласима за разлику талијанских варошана у Далмацији (Moroulachi, Moroblachi, Morlachi). Ови румунски пастири постепено се славизирали, те можемо судити да су у XVII. веку у Далмацији заборавили свој матерњи језик. Када су румунски пастири изгубили свој језик изгубило је и име Влах своје етнографско значење, те оно данас у Хрватској, Далмацији и Босни означава уопће пастира, сељака у унутрашњости и православпога (p. 34., 35. 41.).

До истих резултата дошао је другим независним путем и румунски лингвист *O Densuşianu* у капиталном делу „Histoire de la langue roumaine“ (I. II. 1901.), (III. 1902.) Paris. И он узима као непобитан факат, да је румунски језик постао јужно од Дунава, само се не слаже са Реслером да је колевка румунскога Мезија, него крајеви ближе Адријатику[1]).

Најновије дело о пореклу Румуна јесте споменута књига Дра *Е. Фишера* „Die Herkunft der Romänen“ (Bam-

[1]) Un point ou nous tombons d' accord avec Rösler c' est que le centre de la formation du roumain doit être placé au sud du Danube. C' est là un fait qui nous semble irréfutable et que les recherches philologiques ne feront que mieux confirmer avec le temps. Пре Денсушиана сложили се у главном са теоријом Реслера од румунских научника *Еудокс Хурмузаки* и *Јон Надежде*. Хурмузаки у делу Fragmente zur Geschichte der Romänen (Bucarest 1878. II.) вели за Реслерово дело „Eine ausgezeichnete, tiefgründliche, in den meisten Ansichten unanfechtbare Schrift“. Надежде у критици на

berg 1904). Фишерово дело не одликује се толико самосталним проучавањем извора, колико марљиво и брижно прикупљеном литературом о томе предмету. Друга је добра страна Фишерове књиге што је градиво у њој изнесено веома прегледно и што су на крају књиге приопћени додаци, као: дачка и илирска лична имена, терминологија грчкога словенскога хришћанства, словенске и арбанске речи у румунском etc. И Фишер ставља порекло румунскога јужно од Дунава: Die rumänische Sprache, die heute in Alt-Dacia (im Norden der Donau) geschprochen wird, kann unmöglich dort entstanden sein, sie hat vielmehr ihren Ursprung ebenfalls südlich der Donau. Es muss aber zugegeben werden, dass sie dann, nach ihrer Trennung von dem *balkanischen Urrumänisch*, in der veränderten Umgebung ihre besonderen Wege gegangen ist".

То би дакле био у главним цртама развој питања о пореклу Румуна. Разгледајмо сада митрополитову расправу о Власима.

Митрополитову расправу можемо поделити на два дела. У првом, мањем, расправља Стратимировић кога првобитни руски летописац (Нестор, како се онда погрешно узимало) разумева под Власима, а у другом опсежнијем делу расправља се о пореклу Влаха. Пре свега морамо Стратимировићу уписати у врлину, да му је савремена научна литература о Власима била веома добро позната, а што није свагда умео да погоди праву истину није толико његова кривица, колико то, што се тада о румунском језику и његовим дијалектима, о топографској номенклатури старе Дације знало веома мало. Римски натписи, толико важан извор за римску колонизацију подунавских земаља, лежали су разбацани и неупотребљени. Ну Стратимировић је са целином своје расправе у многом надма-

дело Ксенопола Istoria Romanilor din Dacia Trajana (Contemporanul 1888.) изрично ставља порекло Румуна јужно од Дунава, узимајући да су они око 10 0 г. почели прелазити Дунав и насељавати данашња њихова седишта. По њему се маћедорумунски развио у Тракији и Маћедонији, дакорумунски у данашњој Старој Србији у околини Скадарскога Блата, а румунски на Истри да је такођер јужнога порекла. (Види предговор и Владислава Ретија уз дело Хунфалвија Az Oláhok története Budapest 1894. I.)

шио позњији рад Саве Текелије, који је, као што рекосмо, потпуно промашио циљ.

Питање о Власима у т. з. Несторовој хроници решава митрополит брзо. Он држи да се под њима имају разумети данашњи Власи. и то поглавито стога, што се они у време Нестора налазили у крајевима у којима и данас станују. Ну митрополит Стратимировић, полазећи са претпоставке да су Власи аутохтони у данашњој Влашкој и Ердељу, није налазио за потребно да доказује, да су Власи збиља становали у време Нестора у данашњим њиховима седиштима, па је стога тако брзо и површно прешао преко тога питања.

Пре него што ће прећи на питање о пореклу Влаха, нашао је митр. за добро да истакне разнолико схватање тога питања у тадашњој научној литератури. Иако митрополит не набраја појединце мишљења ранијих и новијих историка види се да разликује мишљење Сулцера и Енгла од мишљења Тунмана, који му много импонује. Но он који је свагда тежио за оригиналношћу није хтео у свему да усвоји теорију Тунманову. По његову мишљењу су Румуни директни потомци Трајанових колониста у Дацији, слични Талијанима, само што су у румунски језик продрли многи елементи страних народа. Да Румуни потичу од другога којега народа као Трачана, Дачана, Бугара, Угра и Кумана, не може се, мисли Стратимировић, с тога говорити, што се ништа поуздано не зна о језику тих народа. Како Вописк и Еутропије (за остале Стратимировић није знао) противно говоре његову схватању, држи митрополит као и Тунман да је цар Аврелијан том приликом преселио из Дације на десну обалу Дунава само војску и угледније грађане, а највећи део римских колониста да је остао у Дацији. Румунски језик по мишљењу Стратимировића, поред маћедорумунскога и реторумунскога, највише је сличан италијанском, имајући две трећине речи сличних са талијанским, а једну трећину страних, у којој трећини највећи део пада на словенски део. Тај факат, по мишљењу Стратимировића, нај јасније говори да су Румуни директни потомци Трајанових колониста. Митрополит, и ако то не спомиње изрично, дотиче се теорије Сулцера који близу

беше да Румуне прогласи за Словене. Он одбија ово држећи да је немогуће узети да су се Словени у току од 150 година могли потпуно романизовати. Теорију своју поткрепљује Стратимировић етничким особинама талијанскога и румунскога народа, али су његове опаске слабе а који пут и наивне. Расправљање Стратимировића о сродности влашкога са талијанским нема никакве вредности, јер је то просто умовање, до кога се дошло летимичним поређењем неколико влашких речи са талијанским. Постанак, развој и међусобни односај романских језика не беше тада још изучен, и тек неколико десетина година касније појавиће се Фридрих Диц са граматиком и етимолошким речником романских језика, те ударити темељ романској филологији. Ну и ако Стратимировићева радња о Власима нема данас никакве научне вредности, карактеристична је ипак за оцену личности митрополитове. Она сведочи о великој начитаности Стратимировића и ванредној вољи и љубави, коју је овај јерарх показивао према научним питањима. Да је она штампана била у оно време, према тадашњем стању науке, одало би јој се без сумње заслужено признање.

Много је слабија митрополитова књижица „Опытъ произведенія именъ сихъ князь и книга“ (У Будиму 1805.), о којој Тургењев пише да ју је прочитао са усхићењем и да ју је дао на прочитање историку Карамзину. Тургењев је дакле у оцени ове књиге био много некритичнији него Л. Кајсаров, на кога је у Гетингену утицао критични Шлецер (Прилошци ист. слов. препорођаја, стр. 50.)[1])

Поред питања о Власима има у писмима Тургењева и Стратимировића ствари које засецају непосредно у словенску филологију.

---

[1]) У књижици изводио је Стратимировић реч кънязь (од герм. *kuninga, Fr. Miklosich, Etymologisches Wörterbuch, стр. 155) од имена Финичана, који се, по њему, опћим именом звали Χνᾶαι па одатле Knavi-Knjavi, одкуда је добивен корен за реч књаз. Тим именом називаху Словени, посредством Дачана, првобитно судије и саветнике, зашто Стратимировић види особити доказ у значењу речи књаз код западних Словена, код којих та реч значи саветника. Као што се види читаво је доказивање без основа, назидано на основу сличних речи.

Така су о најстаријој словенској азбуци и о времену превода словенске библије. У то време, како се чини, почеле су и у Русији да налазе одзива студије Добнера и Добровскога, који у осмој десетини XVIII. века почеше да расправљају о кардиналним питањима словенске филологије, као о глагољици и ћирилици, о домовини старословенскога језика и т. д. Најглавнији извори о делању словенских апостола т. з. панонске легенде — које ће доцније објавити Горски — не беху још познате, него се све знање о њима црпло из једнога места код првобитног руског летописца и талијанске легенде, штампане код Боландиста (V. Jagić, Zur Entstehungsgeschichte der Kirchenslavischen Sprache, Wien 1900. I. 74/5), а исто тако не знађаше се за најстарије словенске споменике, чијом се тачном језичном и лексикалном анализом даје приближно одредити домовина т. з. старословенског језика. У Русији пак прве почетке и на овом пољу учинио је знаменити Шлецер својим Нестором.

Чудновато је заиста да је Тургењев, који у писму вели да је читао радње Добнера и Добровскога, могао на митрополита управити онакво питање као оно: да ли је истина да у Далмацији постоји гора „гдѣ бы находился образецъ буквицы“. И сам митрополит увиђао је наивност тога питања, па му је таквим тоном и одговорио.

Тургењев, стављајући ова питања, није ни сањао колико је тешко одговорити на њих, и колико је потребно предрадњи да се могу потпуно решити. Но свагда је тако при почетку развоја научних дисциплина; свагда се иставе кардинална питања, па се после резултатом детаљних студија даје одговор на истакнуто главно питање. И сам Добровски занимао се питањем о преводу словенске библије, те изражавајући жељу за критичким издањем библијскога текста, спремао се да напише историју превода словенске библије (Письма Добровскаго и Копитара I. 14.) Још у децембру 1824. пише он Копитару: Meine Geschichte der Slavon. Üdersetz. werde ich wohl noch endigen ehe ich die Augen schliesse“ (Op. cit. 674), али овај посао није извео, јер је за ово требало много услова, што се види из његова писма Кепену од

1827. (op. cit. 681/2). Жељу Добровскога тешко је још и данас извести са успехом. Док су историјско-литерарни споменици за оцену живота и рада словенских апостола издани и прилично довољно оцењени, много лошије стоји са публикацијом споменика кирило-методијевске епохе, а наиме са публикацијом светога писма на црквено-словенском језику и осталих богослужбених књига. Штампани су досада јеванђеље, апостол и псалтир и још неки делови из старога завета, али пре свега потребно би било сводно издање свих библијских књига, после чега би се могао установити старословенски прототип и његов грчки оригинал, одношај тога прототипа према латинској вулгати и готском тексту библије, учашће св. браће у преводу као и њихових ученика, одредити особине тога првобитног превода и приказати историју превода код појединих словенских народа (Предварительный съѣздъ русскихъ филологовъ, СПетербургъ 1903. стр. 65). Радовима Шафарика, Невострујева, Срезњевскога, Јагића и Ваљевца осветљено је прилично питање о најстаријем и првобитном облику црквенословенскога превода јеванђеља и псалтира, а у новије време, помакао је ово питање у напред Гр. Воскресенскій са радњама: Древній славянскій переводъ апостола и его судьбы до XV. в. Евангеліе отъ Марка по основнымъ спискамъ четырехъ редакцій рукописнаго славянскаго евангельскаго текста etc. Характеристическія черты четырехъ редакціи славянскаго перевода Евангелія отъ Марка, и Е. Евсѣевъ: Книга пророка Исаіи въ древнеславянскомъ переводѣ и Замѣтки по древнеславянскому переводу св. писанія I—V.

Митрополитов одговор на питања Тургењева такође је интересан. Особито пада у очи његово јасно суђење о употреби писма код словенских народа. Он зна напр. чак и то да се босанска ћирилица (која се више приближује глагољици) разликује од обичне. Ну у погледу глагољице држи се и сам старога мишљења, да је она дело св. Јеропима. Митрополиту, коме Добнерове радње пису биле непознате, није импонирала аргументација Добнера. Но најинтересантније је мишљење митрополита о ћирилици, за коју је држао, да ју није измислио Ћирил. За то

мишљење — додаје он — има доста доказа, но простор писма не допушта му да све разлоге опширно наведе.

Радознали смо јако на разлоге Стратимировића, но на жалост до данас их нигде не могосмо наћи забележене. Пита се само шта је управо могло навести митрополита да заступа ово мишљење. Ја држим да не ћу много погрешити ако рекнем, да је повод овом тврђењу по свој прилици дао Шлецер, који у прва два дела свога Нестора, још није смео да идентификује руско ћириловско писмо са оним, које легенде приписују апостолу Ћирилу. Ну већ у трећој свесци свога Нестора променуо је он своје мишљење под утицајем радова Добровскога и Добнера као што се Јагић домишља (V. Jagić, Zur Entstehungsgesch. I. стр. 77). Стратимировић, који је прва два дела Шлецерова Нестора читао раније него Добнера и Добровскога, прихватио је ову опрезност те је даље развио. Како је пак по свом темпераменту нагињао за самосталношћу и оригиналношћу мишљења, то га Добнер каснье и Добровски па и сам Шлецер трећим делом свога Нестора не могаху одвратити од већ стеченог и утврђеног мишљења. Свакако је ово само домишљање, ну нови проналасци у патријарашком архиву у Карловцима можда ће кадгод одгонетнути ово занимљиво питање по прве почетке словенске филологије у нас.

Преосвященнѣйшій Владыко,

Наконецъ сподобился я, милостиввыи Архипастырь, изъ нѣдръ отдаленнаго моего отечества хоть слабо изъявить непремѣнныя чувства глубочайшаго высокопочитанія и нѣжнѣйшей привязанности къ тому, кто съ такимъ отеческимъ призрѣніемъ принималъ подъ кровъ свой двухъ странниковъ, многія вѣси и градъ проходившихъ, но не нашедшихъ нигдѣ ни подобнаго друга человѣчества, ни другаго Карловца, въ истинномъ благочестіи и въ гражданскихъ добродѣтелехъ носящаго на себѣ печать великаго своего Пастыря. Но мню ли исчислять подвиги вашего Высокопреосвященства для нравственнаго образованія вашего народа неусыпно и на щетъ собственнаго вашего благоденствія вами предпринимаемыя, когда и за одного себя едва могу вмѣстить я въ сердцѣ своемъ чувства признательности къ вашему Высокопревосходительству: видѣхъ и буду свидѣтельствовать и истинно будетъ свидѣтельство мое.

Не забвеніе вашихъ милостей и той наставительной сладкой бесѣды, которая останется для насъ вѣчнопамятною — было причиною моего продолжительнаго молчанія, но неблагопріятныя для меня обстоятельства, которыя же и въ предѣлахъ Россіи переносили меня отъ одного мѣста къ другому и позволяли мнѣ только одно мысленное воспоминаніе о томъ незабвенномъ времени, которое разширило кругъ моихъ свѣденій въ общей отечественной нашей исторіи. Новой родъ службы и тежкая болѣзнь отца моего заставили меня проводить время въ частыхъ переѣздахъ,

то изъ Москвы въ Петербургъ, то оттуда опять въ Москву и къ цѣлительнымъ водамъ въ Липецкъ; такимъ образомъ путешествіе мое не переставало еще и по сю пору; недавно возвратился я изъ Троицкія Лавры, и скоро собираюсь уже снова въ Петербургъ для принятія возложенной на меня по службѣ должности. По сю пору исполнялъ съ позволенія самаго Монарха одни только сыновнія обязанности, но время приходитъ вступать въ дѣятельнѣйшій родъ жизни. — Не смотря на мою разсѣянность почтенное писаніе Вашего Высокопреосвященства отъ 1-го февраля, полученное мною по возвращеніи же съ липецкихъ водъ — какъ бы пробудило меня. Оно исполнено новыми доказательствами вниманія вашего ко мнѣ и чувствами, кои невольнымъ образомъ выманили изъ глазъ моихъ благодарныя слезы за отеческую любовь ко мнѣ Вашего Высокопреосвященства. И родители мои съ сердечною признательностію отзиваются о милостяхъ вашихъ ко мнѣ и свидѣтельствуютъ вамъ глубочайшее свое высокопочитаніе. — Безцѣнный подарокъ недавно мною полученный — изслѣдованіе ваше о происхожденіи словъ: князь и книга, прочитывалъ я нѣсколько разъ съ жадностію и сообщилъ русскому бытописателю Г. Карамзину, а получивъ отъ него сообщу историку Греко-славенскія церкви М. Платону, съ которымъ часто бесѣдую я о подвигахъ совершаемыхъ вами въ пользу вашего народа и нашея церкви. Съ патріотическимъ жаромъ желаетъ онъ узнавать участь своихъ одиновѣрцовъ и къ удивленію моему слышалъ я отъ него многое, что мнѣ по сю пору было неизвѣстно, и что ясно доказываетъ участіе принимаемое имъ въ судьбѣ своихъ родичей. Онъ исполненъ къ Вашему Высокопреосвященству достадолжнаго почтенія. На сей недѣлѣ былъ я у него съ тѣмъ самымъ Сербомъ который учился нѣкогда вмѣстѣ со мною въ Гетингенѣ, Г. Соколовичемъ, и который теперь гоститъ у меня съ намѣреніемъ возвратиться опять въ Гетингенъ.

Пользуюсь позволеніемъ Вашего Превосходительства прибѣгать къ вамъ съ историческими моими недоумѣніями, осмѣливаюсь я по заданнымъ отъ здѣшняго Университета еще прежде моего пріѣзда въ Москву вопросамъ, касаю-

щимся до исторіи Волоховъ просить вашего наставленія. Я уже воспользовался примѣчаніями вашими на Шлецерова Нестора. Теперь хотѣлось бы мнѣ узнать рѣшительное ваше мнѣніе о происхожденіи Волоховъ, и къ которому изъ упомянутыхъ народовъ относите вы тѣхъ Волоховъ, о коихъ упоминаетъ нашъ Несторъ; или вы ихъ почитаете смѣшеніемъ изъ многихъ народовъ различнаго происхожденія? Есть ли какая либо историческая связь между тѣми Волохами и теперешними, обитающими въ цесарских и других владѣніяхъ, и находится ли какая либо исторія или даже географическое описаніе сего народа. Естьли возможно я бы просилъ Вашего Превосходительство (sic!) приказать списать мнѣ ихъ азбуку вмѣстѣ съ нашею, и также познакомить меня съ валашскою литературою; хотя она и не можетъ быть велика, но все на валашскомъ есть библія, а можетъ быть и лексиконъ. Просвѣщенный вами можетъ быть буду я въ состояніи отвѣчать на сіи трудныя задачи, о которыхъ и самъ Шлецеръ предложилъ нам только одни свои сомнѣнія. По крайней мѣрѣ я хотѣлъ бы собрать статистическія извѣстія о теперешнихъ Валахахъ; на примѣръ сколько ихъ; гдѣ они именно и подъ чьимъ владичествомъ находятся? сколько какой религіи? — И — что всего нужнѣе — о ихъ языкѣ: из какихъ онъ составленъ, и какой европейской или азіатской языкъ имѣетъ большее участіе въ его образованіи. Изслѣдованіе сіе можетъ распространить большій свѣтъ и на ихъ исторію. Собравъ всѣ сіи извѣстія я бы могъ по крайней мѣрѣ сказать о семъ народѣ: что онъ есть, естьли не льзя объяснить того, что онъ былъ. — Такъ какъ срокъ къ рѣшенію вопросовъ положенъ годичный, то я надѣюсь успѣть отвѣчать и на другія, для всѣхъ насъ гораздо важнѣйшія: о древнѣйшей славенской азбукѣ и о времени перевода славенской библіи. Ученыя изслѣдованія Богемцовъ: Добнера, Добровскаго — мнѣ извѣстны, но я бы желалъ знать еще болѣе литературу церковныхъ книгъ нашихъ. Я старался собирать библіи славенскихъ нарѣчій, какъ то: Вендскую, Богемскую, Кроатскую; но другія мнѣ неизвѣстны; и я не знаю были ли они у васъ исправляемы, какія различія

между многими изданіями Латино Славенскихъ библій; въ какой провинціи печатаются они латинскими, въ какой нѣмецкими и въ какой именно — глаголитическими буквами? А не худо бы передъ исторіею нашей библіи предпослать литературу церковныхъ книгъ нашихъ на всѣхъ славенскихъ наречіяхъ существующихъ. — Естьли различіе между такъ называемою буквицею и глаголитическою азбукою и точно ли существуетъ въ Далмаціи гора, гдѣ бы находился образецъ буквицы? И гдѣ гора сія, на чемъ сіи буквы начертаны и по какой причинѣ письмена сіи названы буквицею? Такъ какъ говоря о сей матеріи не льзя не упомянуть о бредняхъ Гапкенштайна, то я бы желалъ на письмѣ имѣть мнѣніе, которое Ваше Высокопреосвященство во время оно обнаруживали намъ наслованхъ. Въ вашей безцѣнной библіотекѣ находятся рукописи, кои одною же наружностію своею опровергаютъ издателя Славянки. Въ рукописяхъ вашихъ есть тѣ самыя буквы, на которыхъ основываетъ онъ мнимую тысящелѣтнюю древность своего кодикса, который я, будучи въ Ольмюцѣ, видѣлъ и сравнивалъ съ вашими и нашелъ величайшее сходство; такъ что теперь увѣренъ я, что его рукопись есть не иное что, какъ одна из вашихъ сремскихъ, доставшаяся въ руки профану. Я бы желалъ знать съ историческою точностію, котораго году писана и какъ называется самая древняя рукопись въ вашей библиотеки — та ли на которую ссылается въ своей исторіи Раичь, или есть и древнѣйшія потому что Бранковичь писалъ свою исторію, какъ мнѣ кажется, или въ началѣ осьмагонадесять или въ концѣ седмагонадесять столѣтія; а у вас помнится мнѣ есть и изъ шестагонадесять? — И наконецъ какія находятся тамъ буквы, отличныя отъ теперешнихъ вашихъ и наших? Все сіе со временемъ могло бы служить мнѣ и для палеографіи славянской!

Но я боюсь обременить, милостивый Архипастырь, ваше долготерпѣніе. Смутныя въ политическомъ мирѣ обстоятельства мѣшаютъ мнѣ послать къ Вашему Высокопреосвященству книги, давно уже мною приготовленныя, которыя би могли хотя нѣсколько оправдать въ глазахъ вашихъ нашу словесность. Теперь находится въ печати

церковная руская исторія въ двухъ частяхъ М. Платономъ сочиненная. Можетъ быть она совсѣмъ отпечатается къ тому времени, какъ мнѣ можно будетъ послать къ вамъ книги. Теперь готовы у меня слѣдующія для отсылки въ Карловац: 1) Историческое извѣстіе о возниклой въ Польшѣ Уніи, съ показаніемъ начала и важнѣйшихъ въ продолженіе оной чрезъ два вѣка приключеній — по повелѣнію Екат. II. изъ актовъ московской Архивѣ Бантышемъ-Каменскимъ собранное. Москва 1805. 454 стр. 2) Историческое догматическое и таинственное изъясненіе на литургію — Дмитревскимъ. Москва. 1804. Изд. второе. 3) Кармина жизни и военныхъ дѣяній генералиссимуса князя Меншикова. 1803. 4) Новый Синопсисъ или описаніе о происхожденіи Славено-россійскаго народа 1798. 5) Разсужденіе о началѣ, важности и знаменованіи церковныхъ облаченій 1804. 6) Разсужденіе о соборномъ дѣяніи, бывшемъ въ Кіевѣ 1157 года на еремита Мартина. 1804. 7) Разсужденіе о книгѣ, именуемой православное исповѣданіе вѣры ссборныя и апостольскія церквы восточныя соч. Могилою — читанное Волховскимъ. 8) Историческое разсужденіе о древнемъ Христ. богослужебномъ пѣніи, особливо россійскомъ. 9) Рѣчь Александру Павловичу говор. М. Платономъ при коронаціи. 10) Сочиненія Ивана Дмитріева. 11) Нѣкоторыя разсужденія, почерпнутыя изъ натуральной исторіи, перев. съ нѣм. Александра Тургенева. 12. Описаніе троицкія лавры (историческое) — М. Платономъ. 13) Тѣнь Кукова на островѣ Огвиги и 14) Слава, стихотверенія Мерзлякова, 15) Нѣкоторыя черты о внутренней церкви. соч. Лопухина. 15) Духовный рыцарь, того же.

Мнѣ хотѣлось собрать книгъ изъ всѣхъ частей Литтературы; духовныхъ, историческихъ и піитическихъ. Не знаю успѣлъ ли въ выборѣ? Его высокопреподобіе Архимандритъ Гедеонъ съ которымъ провелъ я незабвенный вечеръ, разсуждая о исторіи нашей церкви, можетъ быть увидитъ, что и мы не совсѣмъ были праздны по части церковной исторіи.

Испрашивая вашего благословенія и препоручая себя продолженію вашихъ милостей съ непремѣнными чувства-

ми глубочайшаго высокопочитанія, сердечной привязанности и совершенной преданности честь имѣю быть

Высокопреосвященнѣйшій Владыко,
милостивѣйшій Архипастырь
Вашего Превосходительства
покорнѣйшимъ слугою

Москва 1805. Сентября 25-го дня

Александръ Тургеневъ.

NB. Отъ Г. Кайсарова думаю я, получаете Ваше Высокопреосвященство довольно часто письма. Когда грозница не мучитъ его, то и я не рѣдко получаю. Шлецерова Нестора имѣю уже давно четыре части.

Въ Карловцахъ 1-о Maia 1806.

Г. Александрѕ Тѕргеневѕ въ Москвѕ.

Я паки съ радостію примихъ ваше писмо 25 сентября изъ Москви ѿправленое; но оно толко при концѣ Мца Јанѕарія присшѣло ко мнѣ. Причина закосненію семѕ была разпростершаяся по всюдѕ война. Я по премногѕ занятъ былъ должностію званія моего и такъ ето причина моего познаго ѿвѣта.

Увидѣхъ изъ писанія вашего, что вы и у его высокопреѿщенства Гнй Митрополита Платона, и у вашихъ родителей премногія похвали ѡ мнѣ разсѣяли есте; и хотя ласкаво есть за меня на толъ ѿдаленнихъ краяхъ и у толъ изрядныхъ лицъ похвалнѕ бити, и вамъ и томъ благодарна себе признаю, однако ѡ мѣрности своиствъ моихъ увѣренъ сый все таковое вашемѕ изрядномъ серцѕ приписѕю, и естли бы я имѣлъ честъ паки васъ у меня видѣтъ, то бы я со искренностию противѕ моего Алексаши пристойною молилъ васъ, быть вамъ умѣренымъ въ похвалѣ, ибо естли похвала превосходитъ мѣрѕ то бываетъ она опороченіемъ.

Ѳпытъ оный ѡ реченыяхъ князъ и книга, былъ толко ѡпытъ, т. е. искѕшеніе негли можно бѕдетъ тако или онако имена оная произвести; но увѣренъ бѕдѕчи ѡ лѕчшемъ тѣхъ именъ произведеніи, и ѡ невѣроятіи онаго,

употребилъ я на немъ римскаго закона, Ratio insignem ad deformitatem puerum cito necato.

Вы приступили уже ко званію службы публичныя! Изрядная склоненія ваша ко всякомъ благомъ и полезномъ дѣлъ, и честный характеръ вашъ удостоитъ васъ во всякомъ званіи публичныя чести; но младая лѣта ваша и лишеніе долгаго искуства и учиненія въ провожденіи важныхъ дѣлъ, изискуютъ трудъ, прилѣжаніе и внимателное послушаніе, даваемихъ вамъ отъ искусныихъ мужей совѣтовъ. Сія совѣтую! не аки бы оскудѣніе ваше предувидѣлъ въ томъ, но по единномъ токмо, отылию любви моея къ вамъ.

Первомъ и единномъ Грекославенскія церкве историкъ его высокопреосвященствъ Гій Митрополитъ Платонъ прошъ отявитъ мой смиреннѣйшій поклонъ и уседное (sic!) почтенние. — Такоже и любезнѣйшихъ вашихъ родителей прошъ поздравить отъ меня. Я сорадуюся имъ что имѣютъ толъ изряднаго сына!

Книги отъ васъ приуготовленія для присланія ко мнѣ избрани по моемъ желанію и потребѣ; и естьли вамъ можно будетъ отправить ихъ на таковаго книжара въ Леіпцигъ, который бы могъ прислать таковія книжарь Кіліанъ въ Пестъ, то бы я получилъ ихъ безсумнѣно, и исправно. Но прямо искреннѣишія благодарности моея за таковую любовь Вашъ, я молю и цѣнъ тѣхже книгъ мнѣ ознакомить.

Г. Г. Кайсарова я давно уже никаковаго извѣстія не получилъ.

Но приступимъ уже ко вашимъ вопросамъ. Мнѣ кажется что вы превеликое имѣете отъ моемъ историческомъ вѣжествѣ мнѣніе, когда отъ мене толь удаленаго наставленія желаете, кое тамъ у васъ гдѣ толико ученыхъ людей находится, отыскати можете; и естли они васъ не научатъ, то что бы я во вопросахъ отъ искуснѣишихъ историковъ дѣланыхъ но всяческій неопредѣленыхъ и аки всякаго свѣта историческаго лишенихъ отвѣщать вамъ могль? развѣ сумнения токмо и догаданія пѣкая, коя вамъ негли смятеніе паче а не извѣстность каковъ принесътъ. Но да бы не показался вамъ аки презираяй желаніе ваше то я отвѣщаю вамъ здѣ въ прилогѣ под А. желая да бы сіе къ ползѣ вашей служило.

Что касается до бібліи прочихъ славенскихъ народовъ кромѣ Рѕссовъ и Поляковъ, знаю я Бохемскѕю и Крапскѕю. Но сія последня во времени Реформаціи преведеная, толь рѣдко wбрѣтается, да ни во величаишихъ бібліоѳекахъ не находится: премногія бо ексемплари ея огнемъ сожжени — когда Реформаціи дѣло во онихъ краяхъ паки истреблено бысть. Ѻ инной какой Хорватской бібліи, кромѣ сея Крапскія не знаю ничего; равнѣ же и ѿ wсобенной Вендовъ бібліи мнѣ ничто неизвѣстно, а токмо Новый Завѣтъ на ономъ Хорватскомъ, или Винидскомъ или Вандалскомъ (sic!) ѕзыкѣ (всѣми бо сими именами пазиваются оны ѿ одаленыхъ) кои во углѣ междѕ Славоніею и Аvстріею въ комитатахъ венгерскихъ Саладскомъ и Шымегскомъ и прочая паходятся, имѣю я въ моей бібліотецѣ. Равнѣ же и писмени стаго Хіеронима називаемими, въ Далмаціи ѿ тамошныхъ славенскихъ но римокатоличкаго токмо закона народовъ употребляемими, писанѕю или печатаннѕю біблію не видѣхъ, но имѣю инныхъ книгъ обрядныхъ както ѿ Міссі те: Лvтѕргій и прочая сими писмени въ Римѣ при Пропаганди печатаныхъ. Мнѣ также неизвѣстный и Латино-славепскія бібліи w коихъ вы аки вопрошающемѕ, пишете ми. Ѻпагоже вашего вопроса w различіи такъ называемои бѕквицы и глаголитицы и ѿ горѣ нѣкоей въ Далмаціи, гдѣ аки бы образецъ бѕквицы находился, я совсѣмъ не понимаю; и позволте чтобъ я вамъ по простодѕшнои моей къ вамъ любви здѣ сказалъ: что естли ты ребенокъ мой, таковыя wшибки ѿ славенскихъ писменахъ ѿ моего разглаголствія ѿ томъ научилъ, то, нѕждно тебѣ бѕдетъ паки ко мнѣ приехать, а моя будетъ должностъ иснѣе ѿ таковой матеріи говорить.

Вси славенскій народы употребляютъ писмена слѣдѕющая: вси славенскій народы восточнаго благочестія употребляютъ писмена наша и ваша церковная съ различными ихъ ображеніями и преобращеныями, которая писмена (по моемѕ частномѕ мнѣнію ложно) называются кvрилическая. Сими писмени пишѕтъ Рѕсси, Молдавцы, Волохи, Болгаровъ часть, Далматцы и вси Сербы восточнаго благочестія (въ Венгріи, Сербіи, Славоніи, Боснѣ и прочая) и даже Тѕрки въ Боснѣ славенскаго поколѣнія, сами славенскіими напими писмены, но

ѡсобено преображеними пишꙋть. Сказахъ Болгаровъ часть, ибо Болгари по болшей части, имꙋще греческихъ Архіереевъ сѷященослꙋженіе ѿправляютъ по греčески и тѣмиже писмены учатся, свояже славенская нигдѣ научить не могꙋть и такъ ими и не пишꙋть. Вси славенскіи народы западняго блг҃очестія, римскаго или Протестаптовъ исповѣданія, употребляютъ писмена или прямо латинская какъ Поляцы, Хорваты и Славонцы и Краицы по болшей части въ Кранской и Штаермаркѣ. Сего исповѣданія или нѣмецкая т. е. латинская по готскомꙋ образꙋ превращеная, кривая и скрꙋченая писмена; сія употребляютъ вси Бохемцы, Слезацы, Моравцы, вси Словацы во Венгріи часть Штаерцовъ во Аустріи и прочая. Часть нѣкая Далматскаго (сербскаго въ Далмаціи находящагося) Народа, въ Далмаціи н. п. около Сеня (Segnia) и ѡ тояже страни части въ Босиѣ находящагося, римокаѳоличкаго закона употребляетъ писмена, такъ называемая глаголитическая или стг҃о Хіеронима. Вси сіи подлежатъ ейкиꙋ Сенскомꙋ славенскаго народа римскаго исповѣданія и чина, но книги имутъ и законыя и обрадныя ко сѷященослꙋженію принадлежащія писмены глаголитическими, въ Римѣ у конгрегаціи пропагады (sic!) печатанія. Вотъ всѣхъ славенскихъ народовъ писанія образи!

Ѳ҃кꙋдꙋ видится что двоякая токмо слововъ собственая писмена сꙋть т. е. наша, ложно названая кѵ҃рилическая, и глаголитическая — Далматцовъ горѣ ѡзначеныхъ. Болшаго раздѣленія я не знаю ни же находится. А ѡ имени сихъ писменъ, аукторѣ, источницѣ, времени и прочая обширно бы было мое частное и негли неважное мнѣніе въ единомъ посланіи ѡписивать. Толико толко скажꙋ: что я не вѣрꙋю да бы писмена наша ѿ кого нибꙋдъ Кирила ѡбрѣтена или и приведена была; я имѣю за сіе мнѣніе болше доказателствъ нежели вси противнаго мнѣнія держащися, и за самаго таковаго Кѵ҃рила бытіе имѣть могꙋть. Ѳ҃ глаголитическихъ писменахъ еще ничего сталнаго сказать не смѣю.

Естли бы Г. Ханкенштайнъ ѡглавленіе своего кодекса порядꙋ титловъ и надписовъ какъ въ самомъ кодексѣ его находится печатати далъ, то бы абіе можно было сказать

книгѕ какова она у насъ, юже онъ за толъ драгоцѣный кодексъ держитъ. Но онъ премѣщалъ по своемѕ мнѣнію не держась ряда книги самия, и за то ѿ тѣдѕ точно ѡпредѣлить книгѕ не можно; дѕмаю токмо что она ѿ нашихъ такъ называемихъ ѡбщаковъ нѣкая; негли нѣкимъ ѿ поповъ при войнѣ находящихся, погѕбленна, ѿ противныя же страны ѡбрѣтена и по времени взирая на изшараное ея лице, за нѣки древни кодексъ почтена бысть.

Уповая ꙗко на вся уже вопроси вапи ѿвѣтствовахъ, пребываю съ почитаніемъ.

А. Ѳ Волохахъ.

На оный Вашъ вопросъ какое есть мое рѣшителное мнѣніе ѿ Волохахъ Несторомъ упомянѕтыхъ, и ѿ происхожденіи нйѣшныхъ Волоховъ? Ѳвѣщаю вамъ: ꙗко мое рѣшителное есть мнѣніе, что Несторъ во всѣхъ оныхъ мѣстахъ древныя россіскія исторіи гдѣ ѿ Волохахъ говоритъ, истинно не иннихъ разѵмѣвалъ, какъ нынѣшныхъ во Валахіи, Молдавіи, Трансилваніи. и прочихъ оныхъ прежѣлехъ обытающихъ Волоховъ; и что онъ не раздѣлялъ своихъ емѕ Волоховъ ѿ Італіанцевъ (Несторъ издан. Шлѣцерово стран. 24. 66. 112. и 119). Я не говорю что Несторъ точно истиннѕ писалъ, но что онъ ѿ инныхъ не говоритъ, какъ толко ѿ сихъ поздныхъ, обичныхъ, и емѕ познаныхъ Волохахъ; коихъ онъ ѿ Італіанцевъ не раздѣляетъ. Вся сія обширнымъ разсѕжденіемъ и снесеніемъ мѣстъ потребныхъ и исторіи соокрестныхъ доказывать, било бы тоже, что и книгѕ ѿ сихъ писать; а семѕ я времени не имѣю. Укажу толко моего ѿ сихъ понятія аки черти, и естли они вамъ годятся, ѡбработайте ихъ.

Несторъ говоря ѿ Нашествіи Волоховъ оныхъ насилствѕющихъ Словеномъ Дѕнайскимъ (Стр. 66. wolochom 60) ѿ кѕдѕ потомъ Словене егѡ по всѣми странами разпространилися, представляетъ себѣ время древнѣйшее, акибы ѿ разсѣянія уже перваго народовъ, по разхожденіи вавилонскомъ, мало по малѕ тамъ Волохи за Словени постѕпали, и аки прогоняли Словени удалятся ѿ своихъ имъ столицъ при Дѕнай; кое разѕмѣется изъ реченіи, далече послѣ сего мѣста стоящихъ, и сіе разсѣяніе заключающихъ:

(Стр. 84) и тако разидеся словенескъ ꙗзыкъ. Нестором̑ упомянѫтія Волохи, и Волохи нынѣшнія въ единыхъ и тѣхже предѣлехъ находятся.

Несторъ не говоритъ ни даже словомъ ѡ̑ дрѫгихъ какихъ народахъ, кои бы Волохи называеми были и ѿ̑ коихъ бы нынѣшни Волохи произишли. А како бы то смѫ ѡ̑ толь множественом̑ народѣ премолчать можно было, говорящемѫ толь точно ѡ̑ инныхъ разныхъ къ Словеном̑ его не тако ѿ̑носящихся народахъ; естли бы или дрѫгихъ каковихъ Волоховъ онъ вѣдалъ, или вѣдалъ ꙗко Волохи въ его времени живѫщіи, не бы точно единаго съ Волохами его корене и произхожденія были.

Ни инныи такоже историци не ѡбрѣтаютъ иннаго каковаго народа сего имене; но дѫмаютъ бѫдто бы нынѣшныи Волохи смѣса была ѿ̑ Болгаръ и Угровъ или инныхъ, кое хоть бы и истинно было, обаче нѣсть сходно Несторѫ, ибо Несторъ, не говоритъ ничесоже ѡ̑ какихъ нибѫдь Болгарахъ или Уграхъ или инныхъ ѿ̑ сѣверовостока пришедшихъ народахъ ѿ̑ коих бы Волохи его произищли. Но паче точно раздѣляетъ Угри бѣлія и черніа, Болгари, Печенѣзи и прочая. А Волохи своя точно ѿ̑ юга произходити и единим̑ именем̑ со Італіанцами называя ихъ и не раздѣляя ихъ будъ то бы они тожде были дѫмастъ (Стр. 24. 112. и 119).

Во время Несторово нынѣшныи Волохи сѫществовали тамже, гдѣ и теперь, и какъ бы то смѫ можно было ничего не упомянѫть ѡ̑ раздѣленіи оныхъ Волоховъ ѡ̑ коихъ говоритъ он ѿ̑ сѫществѫющихъ естли бы онъ истинно инныхъ какихъ разумѣвалъ а не оныхъ кои во время его находилися. Мнѣ кажется то бы невозможно было.

Изъ сихъ ѹбо причинъ что онъ вѣдалъ нынѣшнія Волохи, и говоря ѡ̑ Волохахъ не ѹминаетъ ꙗко ѡ̑ инныхъ бесѣда смѫ есть; что его Волохи и Волохи нынѣшнія въ едынехъ и тѣхже предѣлахъ находилися, ѿ̑ кѫдѫ онъ своихъ Словеновъ приводитъ, при Дунаи; и что опъ оныхъ народовъ ꙗкоже Угровъ, Болгаровъ, и проч. ѿ̑ коихъ позднии историци нѣшныхъ Волоховъ произвѣсти хотѣли точно ѿ̑ своихъ смѫ Волоховъ раздѣляетъ, приводя ихъ по рядѫ ѡсобенно, дѫмаю я что истинно по всякомѫ достовѣрію заключить можно, да Несторъ подъ именем̑ своихъ

Волоховъ не иныхъ какъ нѣшныхъ Волоховъ разѕмѣть хотѣлъ, и въ самомъ дѣлѣ разѕмѣвалъ.

Естли сіе Несторово разсѣжденіе на истинѣ ѡсновано? То совсѣмъ инной вопросъ есть.

Сія довлѣютъ ѡ Волохахъ Несторовихъ.

Но Вамъ хотѣлось узнать мое рѣшителное мнѣніе и ѡ происхожденіи нынѣшныхъ Волоховъ. Се въ кратцѣ оное:

Вопросъ сей у историковъ еще совсѣмъ и по удовлетворенію ученыхъ людей нѣсть разрѣшенъ; но мнѣніями токмо и самимъ писателямъ ко увѣщанію ѥспомѕ недовлѣющими, ѡвѣтствованъ бывалъ, а сыце:

Добри, или лѕчше сказать средственыи, и хѕди историцы вси во обще, т. е. множество историковъ, производятъ нынѣшныхъ Волоховъ, ѡ колоніи римскихъ Траяномъ імператоромъ въ Дакіи поселеныхъ. Познато бо что Траянъ рим. імператоръ побѣдивъ Декевала, въ Дакію обитателей лишеніѕю изъ всея римскія держави (ex toto orbe romano) аки смѣсѕ людей (colluviem populorum) или разныхъ нарѣчіи или разнагѡ состоянія преведъ колоніи населилъ, и обратилъ тѕю въ провинцію римскѕю и прочая.

Но славнымъ и изрядным историкомъ сіе Волоховъ ѡ Дакоримлянъ произведеніе ѡвсѣмъ не годится; а за то, что Римляне по истеченіи негли мало болше ѡ 150 лѣтъ нарочноже Аѵреліанъ імператоръ провинцію задѕнайскѕю Дакію — сумняясь ѡ возможности содержанія ея — вынявъ предварителиѕ ѡ онѕдѕ воискѕ и Римляни, устѕпилъ. Важни два римски историцы Вописк̀ъ (Vopiscus in Aurel. c. 39) и Ѥутропіи (Eutropius IX. 9.) сіе равними и тѣмже почти рѣчми свидѣтелствѕютъ. Vopiscus: Provinciam trans Danubium Daciam, a Trajano constitutam, sublato exercitu et provincialibus reliquit. Eutrop. Provinciam Daciam . . . intermisit (Aurelianus) vastato omni Illyrico et Moesia, desperans eam posse retineri, abductosque Romanos ex urbibus et agris Daciae, in media Moesia collocavit. Боящеся претиканія противѕ сихъ и подобныхъ современныхъ историковъ повѣствованіи вси почти ѡличныи историцы нашихъ временъ производили Волоховъ не ѡ опыхъ римскихъ колоніи, но ѡ смѣшенія разныхъ или ѡ сѣверовостока происходящихъ Угровъ и Болгаръ и прочая, или ѡ Ѳраковъ и инныхъ со Славянами смѣша-

нихъ народовъ, тако да новомѕ нѣкоемѕ ѿ смѣшенія произшедшемѕ порожденію придано бысть имя Волоховъ; ониже сами удержали себѣ имя римское, иегли ѿ Римляпъ обытателей во оныхъ предѣлехъ изоставшее Рѕмѕпь, Рѕмѕнѣ; ибо и простѣйшіи Волохъ, вопрошенъ бѕдѕчи коего народъ (sic!) онъ есть, ѿвѣщаетъ прямо Рѕмѕнь. Вся мнѣнія подробнѣ приводить было бы излишно и за мепи тягостно. Но доволно то, что опа мнѣнія токмо и сѕмнѣнія сѕтъ, въ тойже неизвѣстности вопросъ той полагающая въ коей и былъ. Нѣки обаче и ѿ ныхъ изпитывая и сравняя ꙗзыкъ Волоховъ съ прочими, ѿважились противѕ своихъ преждныхъ мнѣніи, вѣровати, ꙗко не вси Римляне ѿведени быша ѿ онѕдѕ, но остати имѣла ихъ часть ѿ коихъ потомъ Волохи произишли. Тѕнманъ, по мѣстамъ сице дѕмаетъ; онъ же есть единъ ѿ важнѣйшихъ историковъ всея исторіи древныя сихъ предѣловъ.

Мое до сего времени ѿ происхожденіи Волоховъ частное мнѣніе есть сіе: Оны сѕтъ ѿ корене Римлянъ и колоніи оныхъ римскихъ, то силою своего собственнаго прозябенія, то ѿ смѣшенія прочихъ многихъ въ ꙗзыкъ и нарѣчія ихъ совсѣмъ преобращенныхъ народовъ, преумноженое порожденіе! подобное совсѣмъ, кромѣ образованія, пыпѣпнымъ Італіанцемъ! Се причины мого (sic!) мнѣнія.

1-о. Нѣсть народа ѿ древныхъ въ предѣлахъ оныхъ обытающихъ народовъ, кои бы имя Волоховъ (т. е. или Волохи или Рѕмѕни) носилъ, и ѿ кого би прямо по доказателствѣ историческомѕ или по сравпепію ꙗзыка Волохи произведени быти могли. Сіе всѣмъ извѣстно есть.

2-о. Вся доказателства историческая коими ѿ оныхъ народовъ производятся Волохи недостаточна сѕтъ по томѕ, что всѣхъ оныхъ народовъ — кромѣ Славовъ и Мадяровъ — какъ на примѣръ Ѳ'раковъ, Даковъ, Бѕлгаровъ, различныхъ Угровъ, Кѕмановъ, и прочая древный ихъ ꙗзыкъ намъ всячески неизвѣстенъ есть. И сіе также всѣмъ извѣстно.

Угодпѣпше произвестися би могли Волохи ѿ римскихъ оныхъ колоніи, естли би а) со горепомяпѕтыхъ римскихъ историковъ словами произведеніе таковое сложитися могло; б) и естли бы ꙗзыкъ ихъ съ ꙗзыкомъ оныхъ народовъ единаго корене быти показался, кои народи безсѕмнено ѿ

древныхъ Римлянъ съ различными народы смѣшаныхъ произишли. И такъ увидимъ можно ли семѕ такъ быть.

3-о. Свидѣтелство Вописка въ реченіяхъ оныхъ sublato **exercitu** et **provincialibus**, и Евтропія: abductos **Romanos** ex urbis et agris Daciae лѕчше и вѣроятнѣе тако разѕмѣтися можетъ, да речемъ ѩко Римляни воискѕ свою, вся гарнизони, и вся чиновники къ воинствѕ или иначе къ правленію принадлежащія, и вся негли граждани римскія имѣніемъ и уваженіемъ ѿликѕющияся и ѿити могѕщія и хотящія, ѿ онѣдѕ извели. Прочѕюже простотѕ (vulgus ignobile, colluviem) онаго народа и тако всегда величайшее число поселителей составляющѕю тамъ изоставили; нежели да речемъ, ѩко они кромѣ чиновниковъ граждановъ и ѿличныхъ обитателей, и всю простотѕ множайшѕю по всюдѕ по горамъ онымъ и дѕбравамъ разпростертѕю, умноженнѕю, и чрезъ время болше ѿ полвтора столѣтія (ѿ 106 до 272 года время владѣнія ондѣшнаго Римлянъ) онымъ предѣломъ, климатѕ, народомъ и обичаемъ привикшѕю и аки соурожденѕю простотѕ ѿ онѣдѕ и хотящихъ и нехотящихъ извлекли. Сіе послѣднее во всякомъ преведеніи народовъ почти невозможно есть, ѿсобенноже въ краткости времене, кромѣ да бы принѕжденіе употреблено было, ѿ коемъ обаче ничего не знаемъ. Но паче догадать можемъ да простота сія, по примѣрѕ прочія во Италіи и во иныхъ римскихъ продѣлехъ нападающимъ на онія варваръ соединившіяся простоти изостати тамъ и нашедшимъ пародомъ соединитися возхотѣла. Невозможно убо было, а можно да и не хотѣлося Римляномъ весь народъ коего Траянъ тамъ населилъ, из оныя обширнія провинціи извести, но превели чиновники и граждани и нѣкія негли колоніи коихъ поселили на деснѕю странѕ Дѕнаѩ въ Мисію, прочее же великое и всяческіи множественное число народа простаго во своихъ селеніяхъ заостало.

И такъ, естли въ сицевомъ разѕмѣ оныхъ историковъ римскихъ рѣчи примимъ, ѩкоже и разѕмно есть примити их, то не имѣемъ далше ясныхъ, историческихъ препятствіи, чрезъ коихъ бы нынѣшнія Волохи ѿ Дакоримлянъ произнести не могли. Но паче да ихъ ѿ оныхъ произведемъ слѣдѕющія еще имѣемъ доводы.

4-о. При вопросѣ семъ, коего корене или порекла народъ каковый есть? вся ѡ испитаніи и ѡпредѣленіи ꙗзыка онаго народа дѣлатися имѕтъ. По моемѕ положенію, любопытствѕ и даже званію испитывая ꙗзыкъ нынѣшныхъ Волоховъ, хотя не по всѣми стихіями граматическихъ правилъ, обаче съ долгомисленымъ разсужденіемъ на коренная рѣченія и равенства ꙗгенія его съ прочими ꙗзыки, ꙗко извѣстно сказать можемъ: что онъ ни съ Ѳрецкимъ ни съ Мадярскимъ ни съ коимъ нибѕдъ ѡ восточныхъ ꙗзыковъ, равнѣже ни со всѣхъ славенскихъ или нѣмецкихъ ꙗзыковъ разными нарѣчіями сходенъ нарецися можетъ. Сходенъ обаче совсѣмъ есть а) оныхъ Волоховъ ꙗзыкѕ, коихъ Цинцарами или Куцоволохами называютъ Грецы, обытающихъ по частямъ въ Рѕмеліи и Македоніи или Албаніи, окола города Москополя, и нарѣчиемъ толко разликѕется ѡ сего своего аки приснаго и единоутробнаго емѕ сихъ Волоховъ ꙗзыка. Разликѕется же и съ тѣмъ что сій Кѕцолохи (sic!) имѣютъ приемленыхъ реченіи греческихъ, оныже ѡ иныхъ народовъ реченія пріяша, ѡ коихъ долѕ ширше. Въ прочемъ си Волохи ѡ коихъ нами бесѣда есть, такъ и они порѕганіемъ Кѕцоволохи называеми себе самихъ не Волохами но Рѕмѕнями называютъ. б) Сходенъ опъ есть во всѣхъ почти емѕ собственыхъ и ѡ инѕдѕ непріемленыхъ реченіяхъ ꙗзыкѕ италіанскомѕ во обще съ разными его нарѣчіями взираемомѕ, такъ, да нарѣчіемъ сего — весма обаче пренебреженимъ нарецися можетъ. в) Кажется что онъ сходнѣишіи бы имѣлъ быть ономѕ италіанскомѕ нарѣчію, кое говорятъ часть Італіанцевъ междѕ Тироломъ и Італіею къ западѕ ѡ Тріента живѕщихъ и себе также не Італіанцами но Рѕменъ называющихъ. Но я не имѣлъ слѕчая сихъ діалектъ подробнѣ испитать, а нѣкая толко речепія обоимъ сходная на примѣръ Висерека — церковъ — не рѣшаютъ дѣла. При томъ по корени ꙗзыка взираеми они также Італіанцы сѕтъ какъ и прочи.

За точное сходства и равенства кореннаго Волоховъ и Італіенцевъ ꙗзыка доказаніе нѕждно бы было, или настоящія словари обоихъ ꙗзыковъ позватися, или великое число речепіи въ кѕпѣ привести. Но у Волоховъ до сего времени точного словаря не находится, а толикое число

реченіи здѣ приводить, коликое пѫждно бы было, за освидѣтелствованіе совершеное дѣла невозможно ми есть, тоже разѫмѣется и ѿ граматическомъ сношеніи единаго и дрѫгаго ꙗзыка. Скажѫ толко что меня увѣрило ко пріятію сего мѣнія: Повседневно имыи слѫчай слѫшати бесѣдѫ Волоховъ, изкѫсихъ да почти всякаго их ъ собственнаго (т. е. ѿ Славянъ или Мадяровъ непріемленаго) реченія или въ латинскомъ, или въ коемъ нибѫдь ѿ италіанскаго ꙗзыка парѣчіи, коренное обрѣтается. Многажди не самъ но и съ прочими оба ꙗзыка вѣдѫщими испитѫюще речения таковая собесѣдовахъ, и всегда равнѣ увѣрихся; и малое, весма малое число речніи обрѣтеся кое бы не ѿ инѫдѫ пріемлено но собственое ихъ было, а на коренъ италіанскаго или латинскаго ꙗзыка привестися не могло. Нарочноже слѫчися ми слишати Волоха извѣстнаго нарѣчіемъ во Венгріи употребителнымъ бесѣдѫюща въ присѫтствіи мѫжа во всѣхъ италіанскихъ нарѣчіяхъ искѫснаго, Італіанца родомъ, кои свякое бесѣды онія собственое Волоховъ реченіе кромѣ сѫмнѣнія латинское или италіанское венеціанскаго, римскаго или инаго коего діалекта быти доказа.

Сія ѡ собственыхъ Волоховъ реченыяхъ.

Но Волохи имѣютъ премного странныхъ реченіи въ ꙗзыкѣ своемъ, ѿ опыхъ народовъ съ коими они смѣшани сѫтъ, или подъ коими живѫтъ, на примѣръ во Валахіи тѫрецкихъ реченіи; и прочая, коя аки провінціализми взиратися могѫтъ и великаго вниманія въ семъ испитаніи не заслѫживаютъ. Имѣютъ обаче страныхъ реченіи аки уже природныхъ своихъ, мадярскихъ, коихъ число великое есть. Но величаишее всѣхъ странныхъ у Волоховъ есть число славенскихъ реченіи вообще, или славеносербскихъ, тако да безъ прекословія сказать можно, ꙗко великая часть славенскаго народа въ семъ народѣ погибла и во Волохи преливена есть. Ѳсобенноже въ кныгахъ церковныхъ и во всякомъ писаніи или разглаголствіи по церковномѫ слогѫ водимомъ, премного употребляется речніи число славенскихъ церковныхъ; ꙗвнымъ доказателствомъ ꙗко народъ сей чрезъ долгое время благоговѣніе хр҃тиянское ѿ Славянъ уживалъ, и ꙗко кныги его и все ученіе церковное волно со славенскаго преведено бысть; и естьли бы по нѣкихъ

толко церковныхъ книгъ молитвеныхъ преводехъ ѡ происхожденіи Волоховъ сѕдитися имѣло, то бы мнѣніе таковое весма дивно произишло. На примѣръ Слава ѻ҃цѕ и сынѕ и с҃тому Дх҃ѕ превели они: Славъ Татълѕй ши фіюлѕй, ши Сфйтѕлѕй Дх҃ъ; кое изговориваютъ они ако бы сице писано было: Славѣе Татаѣлѕй, ши фіюлѕй, ши Сфаѣнтѕлѕй дѕхъ. Но кромѣ церковныхъ книгъ нарочноже часослова и псалтиря, въ бесѣдованіи своемъ простомъ и волномъ не имѣютъ оны толь много страныхъ, но за тіяже мисли имѣютъ собственныхъ своихъ речей, на примѣръ въ мѣсто Дх҃ъ, дѕша говорятъ Сѕфлѣтѕлѕ; иньима т. е.: sufflafus = spiritus, anima. На примѣръ сѕфлѣтѕ мію! = дѕша моя! доре иньима = болитъ ми серце! и тако далше. Собственія же рѣчи въ каждомъ ꙗзыцѣ и сами геніи нарѣчія онаго, не ѡ҃ книгъ или ученія ѡ҃ инѕдѕ приданнаго но ѡ҃ простаго народа, или ꙗкоже Платонъ греческіи философъ (въ Кратилѣ) говоритъ ѡ҃ женъ и челядей въ домовныхъ притворахъ живѕщихъ и со иноплеменіками несмѣшающихся учить надобно. Такъ и Волоховъ реченія имъ собственая не изъ книгъ ихъ церковныхъ токмо, но изъ простонарѣчія изискать надлежитъ. ҁ҃ тѕдѕ убо сѕдяще ихъ, въ крацѣ сказать можно да всѣхъ въ простонарѣчіи употребляемыхъ Волоховъ реченіи — (кромѣ книгъ и слога церковнаго и кромѣ провинціализмовъ) единѕ третѕю ихъ часть составляютъ странная реченія: ѡ҃ коихъ обаче болше нежели двѣ части само славенскаго корене реченіи находится, а ѡ҃ всѣхъ инныхъ болшая часть сѕтъ реченія мадярская или по разсмотреніи краевъ греческая. Прочая же ѡ҃ смѣси инныхъ неизвѣстно коего корене народовъ происходящая есть! Вся прочая Волоховъ реченія, то есть двѣ прочія третины всѣхъ реченіи ихъ бѕдѕтъ собственая ихъ, коихъ всѣхъ кромѣ малѣишаго числа, въ латинскомъ или въ коемъ нибѕдъ італіанскомъ нарѣчіи коренное обрѣтается. Сицевое ѡ҃ношеніе числа всѣхъ реченіи ихъ собственыхъ ко страннымъ и странныхъ междѕ собою, по точномъ испитаніи кажется мнѣ истиннѣишее быти, а не болшее. Но естли положимъ, ꙗко половина толко, или даже единая толко третая часть всѣхъ Волоховъ реченіи, ихъ

собственая бѫдетъ — (кое всячески невѣроятно есть) — всяже прочая реченыя странная быти речемъ, то и въ таковомъ слѫчаи, по еликѫ малая толко часть есть странныхъ оныхъ речениихже коренъ неизвѣстенъ есть, но болшее ихъ число есть самыхъ славенскихъ, прочеже самыхъ мадярскихъ или греческихъ, не иначе развѣ слѣдѫющимъ образомъ умствовать можемъ: или славенски нади (sic!) паучиша речения ѿ колоніи римскихъ и преобратишася въ ꙗзыкъ и природѫ воложскѫю, или римскія колоніи паучиша славенская речения ѿ Славянъ, содержавше прочѫю часть своихъ и тако изиде прозябеніе, прозябенію ѿ смѣшенія Римлянъ и прочихъ чѫжихъ народовъ во Италіи произшедшемѫ подобное. Кромѣ сихъ двѫхъ слѫчаевъ инный положитися не можетъ.

Но мнѣ кажется неможно или по крайнѣй мѣрѣ не толь вѣроятно быти, да бы народъ славенскаго корене и поколѣнія, толь скоро за время владѣнія Римлянъ, нѣчто болше ѿ полвтора столѣтія, толь силно погѫбленъ и превращенъ быти могълъ. Какъ можно, и всячески вѣроятно быти видится да народъ поколѣнія римскаго ѿ колоніи оныхъ ондѣ заоставшіи за время предолгое тисящѫ и нѣколико сотъ лѣтъ, смѣшався съ прочими народами чѫжихъ речении величаишее число пріяти могълъ. Сіе превеликое временъ различіе равнѣже и примѣръ ѿ италіанскихъ народовъ привестися могѫщіи послѣднемѫ мнѣнію придаютъ важнѣишее доказателство, и тако оба сія народа потверждаютъ оное ѿ мѫдрыхъ историковъ сотворенное наблюденіе: да нападатели и побѣдители преливаются въ ꙗзыкъ побѣжденныхъ; всы оны народы (кромѣ славенскихъ) послѣдѫющѫ времени нападающіи на колоніи оныя Дакоримскія и на Слави, аки побѣдители сихъ колоніи и аки въ сихъ погѫблени взиратися могѫтъ. Гдѣ есть нѣнѣ ꙗзыкъ различныхъ Угровъ гдѣ Кѫмановъ? или Готовъ во оныхъ предѣлехъ?

Превеликое у Волоховъ славенскихъ речении число, негли ѿ тѫдѫ произишло что римскаго поколѣнія колонисти, аки побѣдители преобращатися начали въ первобытныя ондѣ славенскія обытатели. Но по времени нашедшимъ инным побѣдителемъ на самія Римляни; сихъ побѣжденыхъ ѡдолѣвалъ ꙗзыкъ. Семѫ обаче бѫди какъ хощется.

Еже касается числа странныхъ и собственныхъ у Волоховъ реченіи, толь великое число странныхъ а умаленое собственыхъ — какое прежде представить восхотѣхомъ принимать намъ въ самомъ дѣлѣ не надобно.

Сіе токмо поп8щающе излиха мнѣніямъ инныхъ, сказано ѿ мене быти, а въ самомъ дѣлѣ оно так находится какъ я и горѣ сказахъ то есть: едина токмо третина реченіи у Волоховъ ꙗко извѣстно странныхъ пріятися можетъ; ѿ коихъ часть величаишая извѣстно есть славенскаго, др8гая также великая мадярскаго или по различію провинціи греческаго или т8рецкаго, а малѣишая часть ѿ ныхъ совсѣмъ неизвѣстнаго корене. Др8гіяже двѣ третини Волоховъ реченіи, извѣстно ихъ собственія с8ть; коихъ всѣхъ почти кореное или въ латинскомъ или въ различныхъ нарѣчіяхъ італіанскаго ꙗзыка обрѣтается. Сіе доказателство видится достаточно быти, ꙗко оба сія народа ѿ единаго и тогожде корене изидоша. Ѻ котораго мнѣнія истинѣ за то негли ученыи людие с8мнях8ся, что до селѣ не бысть ниже нѣ находится достаточнаго у Волоховъ словаря, по коему бы нарѣчіе ихъ различное, съ различними італіанскаго ꙗзыка нарѣчіямы достовѣрно снешено быти могло. И прежде нежели сіе совершится произведеніе Волоховъ всегда треб8детъ недостаточно. Разс8жденіе мое и сравненіе обоихъ ꙗзыковъ частное, обаче прилѣжное и безпристрасное, мнѣ достаточно видѣлося быти ко пріятію сего мнѣнія.

Ибо двиг8тимъ бывшимъ с8мнѣніямъ ѿ мѣстъ историковъ современныхъ произведенію Волоховъ ѿ Дакоримлянъ препони творящихъ, прочія историческія доводы за таковое произведеніе всякое придаютъ достовѣріе. А къ сицевимъ разс8жденіямъ аки нѣкое малое, хотя во очесѣхъ критиковъ неважное, дополненіе, можетъ придатися равенство Італіанцевъ и Волоховъ въ нравахъ, склоненіяхъ, обычаяхъ и прочая, кое, я д8маю, ꙗко достаточно примѣтихъ и за то ѿ селѣ ѿ таковихъ.

5-о. Я представляю себѣ ѿ корени обоихъ народовъ, да ѿ единнаго приквасія съ различными ідіоматами въ дв8хъ различныхъ краяхъ сл8шанаго, силнымъ своимъ дѣиствіемъ, почти равнія природы изиде масса. Но въ единомъ краи непрерывнымъ с8дбы счастіемъ поспѣшеств8ема

до височайшаго ѡбразованія досп҃ѣ, въ др8гомъ же пренебрежена счастіемъ ѡста совс҃мъ безобразна; подавая премногія знаки тояже природы, наклоненіи, пожеланіи, обычаевъ, и прочихъ племяницы своея естественыхъ свойствъ. Вотъ н҃ѣкія мною прим҃ѣчанія:

Но прежде сказать надобно что при испитаніи и сравненіи свойства единаго и др8гаго парода всегда раз8м҃ѣвается слово быти, не ѡ классахъ изображеныхъ, истинными чиноначинаніями, аки заклепами н҃ѣкоими ѡхраненыхъ, ѡ простоти и народа своиствъ общими боримаго превозвишенныхъ, но ѡ класси народа во обще множественое число составляющей и ѡ простот҃ѣ природними толко свойствъ пороковъ и добродѣтелей водимой. И тако ѡ сихъ.

а) Природнія склоности Волоховъ и Італіанцевъ во многихъ тако равный с8тъ да при сравнненіи прочихъ народовъ подобное не находится. На прим҃ѣръ Волохи величайшее им8тъ наклоненіе ко п҃ѣнію и стихотворств8 какъ и Італіанцы. Но здѣ не раз8м҃ѣется б8дто бы они своихъ скалдовъ или бардовъ им҃ѣли кое ко х8дожеств8 паче и чин8 нежели ко природы принадлежитъ; но во обще им҃ѣетъ народъ сеи въ самой простот҃ѣ изряднѣишихъ гла́совъ великое число кром҃ѣ сравненія съ прочими. Н. п. межд8 младими клириками равнаго числа Сербовъ и Волоховъ на единаго доброгласнаго Сербина б8д8тъ и два и три доброгласна Волоха, аки бы во органахъ народа сего ѡличіе таковое находилось.

б) Оба народа равн8ю и величайш8ю сил8 плодородія и преумноженія своего им8тъ, хотя у обоихъ множаишая политическая препятствія къ том8 находятся. ☞ Італіанцахъ извѣстно есть онымъ, кои ѡ сихъ съ долгомисліемъ разс8ждали. ☞ Волохахъ же безс8мненія увѣрить можемъ. Но коем8 поспѣшеств8етъ и то что онъ, по всюд8 почти простота, своимъ ем8 толко ꙗзыкомъ говоритъ, а прочихъ — развѣ бы прин8жденъ былъ — ѡметаетъ; и тако прочи смѣшани съ нимъ народи Серби, Венгри или Нѣмци прин8ждени бываютъ ꙗзыкъ ихъ говорить, а тако прелагаются въ нарѣчіе Волоховъ, ѡ коихъ стотинами им҃ѣемъ извѣстныхъ доказателствъ, говоритже и Швартнеръ въ статистик҃ѣ ѡ Венгріи (Martin Schwartner Statistik von Ungern)

ѡ сеи Волоховъ противꙋ прочихъ сосѣдовъ своихъ преодолѣнія себе умножающаго силѣ.

в) Оба народа на всякіи порокъ, да со хитростію и наглостію сотворится, готова, а по совершеніи того, еле что устрашена сꙋща на раскаяніе, и подлое, и аки безчестное самаго себе низверженіе и покореніе такожъ готова. Јозеф Бонапарте посоль францꙋзкія респꙋблики въ Римѣ при возбꙋнтованіи нѣкоемъ Римлянъ противꙋ Францꙋзовъ, пишетъ ко послављимъ его ѡ Італіанцахъ: Народъ недостойный, дꙋрный, на всякое возмꙋщеніе и злодѣйство скоръ, а по совершеніи того презрителнымъ образомъ падаетъ и сапоги обимаетъ у меня, прося опрощенія. Подобнѣишая семꙋ дѣйствія и ѡ Волохахъ разними слꙋчаями доказать можно.

г) Притворность, ласкателство, непостоянство, памятозлобіе, ѡмщеніе, и прочія подобнія ума пороки, и всякое сіе съ величайшимъ при слꙋчаяхъ вираженіемъ, обоимъ народамъ простимъ аки природно есть.

д) Нѣкое гнꙋшеніе военнаго чина, обоимъ народомъ такожъ своиствено естъ; кое равнѣ при карактерѣ непостоянства и хитрости, и при жаркомъ своелюбіи, ѡ опасности смерти природнымъ образомъ происходитъ.

е) Жени у обоихъ народовъ брака вѣрности рѣдко, а на противъ дщерей своихъ дѣвство прилѣжно сохраняютъ. Ѡ Італіанцахъ извѣстно, ѡ Волохахже сказать можно, да на 1. или 2. слꙋчая раздоровъ и несогласіи брачныхъ ѡ иныхъ народовъ н. пр. Сербовъ и прочихъ — ѡ Волоховъ слꙋчаевъ 3—4—5 въ тоеже время при сꙋдилищи ѡбрѣтется, а вси почти ѡ брачнія невѣрности.

ж) У оба народа, нарочноже у простоти, единная почти и таяже есть общая пища ѡ мꙋки кꙋкꙋрꙋзныя вареное ѕстіе, у Італіанцевъ полента, у Волоховже малай зовомое. Имя італіанское полента происходить видится ѡ латинскаго puls = pultis, и ѡ сюдꙋ развращеное pulte или polte = полента, славенскіи каша, по болшей части ѡ прои ситныя, или просо = millium кꙋваное ѕстіе. Имя Волоховъ малай есть такоже ѡ прои ситныя, millium кое у Волоховъ называется или мѣй или право малай манꙋнцелъ = проя ситная. Простота Волоховъ толь вообще уживаетъ сей родъ пищи какъ въ нѣкихъ пре-

дѣлехъ нѣмецкій иростый народъ ѣстіе картофеля употребляетъ; и естли простый Волохъ имѣетъ свой емѕ малай то онъ ѿ пшеничномѕ хлѣбѣ и не печется. Извѣстно же что и у італіанскія простоти сей родъ ястія есть общій и почти единый. И дивно есть, по истинѣ, какъ можно было безъ принѕжденія и безъ знаковъ повѣстей историческихъ, единѕю и тѕю же пищѕ у обоихъ междѕ собою ѿдаленыхъ народовъ толъ множествено, за весъ народъ во обще вовести? и како паки прою сытнѕ millium ѿ коего puls — polte etc. принешенъ коснѣе изъ Америки кѕкѕрѕзъ (fagopyrum vel triticum turcicum) у обоихъ народовъ равнѣ замѣниша?

2) Въ многихъ предѣлехъ Трансилваніи и порѕбежныя въ Венгріи Волохіи, хотя и въ хладномъ климатѣ пребивающіи не имѣютъ въ домахъ своихъ пещей по нѣки родъ каминовъ какъ и у Італіанцевъ, при коихъ онъ варитъ свой малай и греется (сіе сказа ми г. Ейкинъ Арадскіи ѣко во всеи его епархіи у Волоховъ обычно есть).

3) Во военныхъ походахъ въ Італію сего времени, солдати Сербы ближие ко Волохомъ живѕщіи и ихъ бесѣдѕ и обичаи познавающіи, увидѣвше Італіанцевъ, ихъ бесѣдѕ, нрави и нѣкія обичаи, на примѣръ полентѕ и клобѕкъ, каковъ ѿ другихъ народовъ толко въ нощной ложницѣ употребляется (die weisse Schlafhaube) кои обаче и простотаихъ и пѕблично, и нѣкогда лакай за каретою стоящіи на главѣ имѣютъ, абіе почти вопіют: ово сѕ брате наши Власи! истыи наши Власи! и прочими симъ подобными изреченіами уподобляютъ Італіанцевъ и Волоховъ. Клобѕкъ Волоховъ (всегда разѕмѣется простота) есть ѿ кожи овчія или ягнятія самымъ имъ скроенъ, но крой его сіетъ (sic!) figura conica есть подобнѣшій шлафъ капи, т. е. ономѕ Італіанцевъ простыхъ клобѕкѕ.

Я бы могль еще и инныхъ обичаевъ и подобно междѕ сими двѕми народами привести, но поеликѕ сицевая великомѕ премѣненію подлежатъ, и нѣкогда ѿ народовъ по слѕчаю приемлема и ѿметаема бываютъ, а за то ѿ историковъ не уважаются, то сіа толко по избыткѕ, ко нѣкоемѕ приспоможенію инныхъ горѣ приведеныхъ доводовъ слѕжити могѕтъ; пренебрегаю прочая.

Таковомѕ же запинанію и недостаткѕ подлежитъ у Историковъ и оныи доводъ ѡ имене Волоховъ — что они себе Рѕмѕнъ т. е. Римлянинъ называютъ — приводимый. Имя же Волохъ — Волоси — Волохи кажется единаго быти корене съ нѣмецкимъ Wölsche; ѡ коихъ естли бы догадать позволѣно было, то бы я ихъ ѡ древняго во Італіи Волсковъ (Volsci. populi) имепе обычаемъ ѡ ближайшихъ ко удаленимъ проразпространененагѡ (sic!) быти подозрѣвалъ. Но кто въ сихъ ѡбрѣтетъ истинѕ? Кажется что нѣки народы сѣверный всѣхъ ѡ сѣверныя Скитіи, къ Iѕгѕ и ко Африкѣ пристоящихъ народовъ Волохами или Влахами називали, негли бо Снорро Стѕрлисонъ свой Ilaland сице разѕмѣвалъ. Но бѕди семѕ како емѕ драго: сіе истинно есть, да имя Влахъ сіесть Волохъ, ѡ самихъ славенскихъ народовъ въ Кроаціи и Славоніи живѕщихъ и римокатоличкаго закона сѕщихъ, своимъ ихъ единоѧзычникомъ Славонцемъ и Сербомъ восточнагѡ нашего благочестія сѕщимъ съ презрѣніемъ придается. Такоже и Тѕрци въ Боснѣ и Сербіи всякаго Хрѓіанина Босанца и Сербина съ презрѣніем Вла — Влахъ називаютъ. ҁ кѕдѕ сіе произишло, я не знаю ни даже догадывать.

При самомъ заключеніи сего моего писанія полѕчихъ печатаное въ Бѕдимѣ ѡбявленіе ради издаваемаго словаря па волоѫкомъ — латинскомъ — нѣмецкомъ и мадярскомъ ѧзыкахъ. Я прилагаю тое Вамъ такъ какъ оно мнѣ въ рѕки дошло. Ауктора познаю; онъ есть благочестіемъ Уніятъ, чином іеромонах, родомъ Волохъ, отечествомъ Транзілванецъ. Въ ѧзыцѣ его родномъ волоѫкомъ, латинскомъ и мадярскомъ кажется онъ доволно изкѕсенъ; въ нѣмецкомъ не тако, а въ славенскомъ пикакоже. Первый листъ дікціонаря сего при обявленіи семъ за образецъ приложеный, имѣетъ реченіи 25 и ѡ тѣхъ какъ сами увидѣть можете 1 есть мадярскаго, а 2 толко славенскаго, всяже прочія латинскаго или італіанскаго корене сѕть. Но по семѕ единомѕ и первомѕ листѕ невозможно есть рѣшителное заключить мнѣніе. Я читалъ болше какъ тисящѕ реченіи Тѕнманомъ собраныхъ, но и на тія не ѡлагаюся такъ какъ на собственное искѕство, ѡ коемъ естли дікціонарь сей изидетъ уповаю что увѣритися бѕдемъ.

И такъ довлѣетъ уже ѡ произведеніи Волоховъ нынѣшныхъ.

Естли Вам угодно бꙋдетъ обширное, а сталное, и противꙋположеніямъ критиковъ ѡдолѣвающее извѣстіе ѡ нйѣшныхъ Волохахъ приобрѣсти, то надобно вамъ есть болшихъ трансилванскихъ и венгерскихъ историковъ книги имѣти, на примѣръ: Geor. Pray Annales et Diss. Avarum et Hungarorum etc. Stephani Katona, Historia critica Hungariae. Fasching Nova et Vetus Dacia. Carol. Eder различная писанія, и прочихъ. Но вси сіи аки гордимъ окомъ и неситимъ сердцемъ взирали на Волохи. Нꙗждни обаче сꙋтъ, за обширное ученіе историческое и критическая прохожденія ѡ Волохахъ по слꙋчаю вныхъ находящаяся.

Лꙋчше ѡ сихъ и паче всѣхъ разсꙋждалъ ѡ Волохахъ князь Димитріи Кантемиръ въ Historisch-geographisch- und politische Beschreibung der Moldau, Francfurt und Leipzig 1771. 8⁰. Тоже разсꙋждали изрядно по слꙋчаю въ разныхъ писаніяхъ ѡ том же народѣ ученый Нѣмцы Шлѣцеръ и Гатереръ; а нарочно Thunmann (Johann) Über Geschichte und Sprache der Albanier und der Wlachen въ Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker, Leipzig 1774. 8⁰. Тоже Sulzer (Franz Joseph) Geschichte des transalpinischen Daciens d. i. der Walachey Moldau und Bessarabiens Wien 1781. 8⁰. и новѣишіи Engl (Christ.) Geschichte der Moldau und Walachey, Halle 1805. 4⁰. Всѣхъ сихъ послалъ бы я вамъ, но въ ѿдаленіи моемъ ѿ книгопродавцевъ не имѣю слꙋчая собрать тѣхъ. Оный найлꙋчше въ Галѣ и въ Леіпцигѣ собрани быти могꙋтъ. И естли вы толко нѣкихъ на примѣръ, Кантемира, Тꙋнмана, Сꙋлцера и Енгла прискорбите вамъ, то безсꙋмнено уразꙋмѣти бꙋдете, что Волохи не такъ неизвѣстныи въ ученомъ свѣтѣ какъ ви въ писаніи вашемъ дꙋмаете. Можно вамъ бꙋдетъ ѿ тꙋдꙋ и ѡ ѡбширности того народа — (кои нйѣ Валахію, Молдавію, Трансілванію, часть Баната Темишварскаго и часть порꙋбежныхъ сими провинціами комітатовъ мадярскихъ, болшею частію занимаетъ) — и ѡ литературѣ того достаточное свѣдѣніе полꙋчити. Правда что вы противная, въ писателехъ тѣхъ междꙋсобою и моемꙋ, мнѣнія ѡбрѣтете. Но тое самое по-

дастъ вамъ поводъ глѕбшемѕ ѡ таковихъ предметахъ разѕжденію. Я еще нѣчто, и въ крацѣ толко, ѡ учености Волоховъ напишѕ вамъ. Т. е. Волохи имѣютъ писмена славенская, напа, общая, и до сего доба толко церковная. Писмя еръ малое — ь у ихъ такъ непотребно какъ у Славяновъ еръ великое — ъ. Но писмя ъ еръ великое употребляютъ Волохи какъ полѕгласнѕю споенѕю ѡ а и е, и аки въ половинѣ токмо изговариваемѕю, а въ половинѣ ѡдыхаемѕю н. п. въ горнемъ примѣрѣ татълѕй отецъ, изговорится какъ татаѣлѕй. Они такожъ употребляютъ и писмя славенское Iѕсъ ж, почти подобно какъ гласнѕю нѣмецкѕю ö или ü. Но имѣютъ такожъ и собственныхъ ꙗзыкѕ своемѕ нѕжднихъ писменъ двѕхъ. На примѣръ писмя енъ ѧ, изговорываемо бѕдто бы писано было ън. Тоже писмя дча ц, изговорываемо не какъ ц или ч, но какъ д и ч споеное. Нѣки ѡ Волоховъ Трансилванскихъ унѣятовъ хотѣли латинская писмена въ мѣсто славенскихъ вовести, но доселѣ трѕдъ ихъ былъ сѕетенъ.

Волохи имѣютъ на своемъ ꙗзыцѣ церковныхъ обычныхъ старихъ книгъ почти толико колико и Серби, н. п. Бѕкваръ, Часословъ, Ѱалтиръ, Требникъ, Слѕжебникъ, Октоихъ, Миней, Апостолъ, Евангеліе, Библію и прочая, и за то ѡ сихъ далше писать не хощѕ. Читайте въ горѣ помянѕтихъ лосателяхъ и бѕдите съ Бѣомъ.

КЊИЖЕВНОСТ

ОЦЕНЕ

Мих. Ј Миладиновић, *Историја Срема.* Написао — —. (Овај је рад награђен са 400 дин., првом видовданском наградом Београдске Општине за 1899. год.) Београд, 1903. Цена 1 дин. Стр. 227 + VIII. —

Приликом прославе петстогодишњице од Косовске Битке (1889 год.) решила је Београдска Општина да сваке године награђује по два темата, које ће радити слушаоци Велике Школе у Београду. Радови награђени првом наградом штампају се у „Београдским Новинама“. Од тога времена награђивала је Београдска Општина најбоље радове сваке године и многи од тих радова већ су штампани и издани у засебним књигама. Али већина од тих радова нема скоро никакве вредности, а ни један до сада нема праве научне вредности. Штета што је Београдска Општина до сада већ толико новца издала у племенитој намери да помогне развитак српске историографије а сав је тај новац готово узалуд издан, јер српска наука од расправа што их је наградила Београдска Општина до сада (са врло малим изузетком) није имала никакве користи. Што је то тако, томе има много узрока, али један од главних је и то, што су све до скора великошколцима давани врло кратки рокови за израду тих темата (темати су објављивани у јануару а рок је био 1. јуни) и што су бивши наставници Српске Историје на Великој Школи, пок. П. С. Срећковић и Г. Љуб. Ковачевић, задавали сувише опширна питања која ни много спремних људи, него што то могу бити великошколци не би могли разрадити у тако краткоме року. То су два главна узрока што готов ни један од до сада израђених темата није обогатио српску историографску литературу. Кад се још узме на ум, да наши великошколци у опште долазе на Велику Школу са недовољном спремом, да не владају готово никако језицима, особито класичним језицима,

који су толико потребни за сваког онога ко хоће да се бави Српском Историјом, и да и на самој Великој Школи многе потребне предмете не уче или никако или бар не како треба, — онда је, мислим јасно да је моја замерка, што су им до сада за обраду задавана сувише опширна питања, потпуно оправдана.

И ова књига Г. Миладиновића потпуно доказује оправданост мојих замерака. Није имало смисла, задавати великошколцима, да израде целокупну историју Срема од најстаријих времена. Шта може један великошколац у току од неколико месеца проучити и написати о историји једне области, чија је судбина тако разнолика? Зар не би довољно било за једног великошколца, да проучи на основу извора, један врло кратак период из историје те области, па да изради расправу у којој ће дати добру оцену извора и догађаја а пружити округлу, критички израђену, целину? То би свакако било много боље но што је овако урађено. Јер шта је овако остало Г. Миладиновићу да ради? Он није могао ни помишљати на то, да узме изворе, да их проучи и оцени и да на основу извора изради задани темат. За таки рад требало би много више разновреснога знања него што га може имати један великошколац и инак десет пута више времена но што га је имао Г. Миладиновић.

Кад већ није могао на основу извора створити нешто ново и добро, Г. Миладиновић је урадио оно што је могао: узео је готове расправе, за које је знао и на које га је упутио његов наставник, па је на основу њих, компилирао Историју Срема, како је и колико је могао. У овој књизи штампан је први део те компилације: Историја Срема од најстаријих времена до четврте десетине XVIII. века.

Из свих наведених разлога, ја не могу бити строг у оцени ове расправе Г. Миладиновића. Признајући да Г. Миладиновић није крив, што није могао да ради на основу извора, морам уједно признати да ово дело Г. Миладиновића *као компилација* није рђаво. Поврај свих недостатака, поврај свих непотпуности и погрешака, којих је доста у овој књизи, ипак је врло пријатно читати. Стога ја ову књигу Г. Миладиновића радо препоручујем широм кругу читалаца. Сваки онај кога интересира Историја Срема наћи ће у овој књизи доста и забаве и поуке а прочитаће је радо и са великим интересовањем. До год не добијемо добру, на основу извора, критички израђену Историју Срема, ова ће књига корисно послужити широм кругу читалаца.

Али и ако је ова књига лепо и лако написана и ако у њој нема грубих погрешака и великих бесмислица, какве се код нас, у радовима овакве врсте, и данас још често налазе (чак и кад их нису радили великошколци), — ипак у њој има доста недостатака и погрешака, које је свакако требало избећи.

Кад је Г. Миладиновић хтео да пише Историју Срема, требало је свакако пре свега добро да проучи топографију и номенклатуру сремску, а не да чини у том погледу велике и грубе по-

грешке. Јер кад Г. Миладиновић н. п. каже да село Јарак лежи „на путу од Митровице за Петровац“ (стр. 46), онда је он у номенклатури и топографији сремској врло мало верзиран, јер нити Јарак лежи „на путу од Митровице за Петровац“, нити се ово село зове Петровац (него Петровци). Исто тако Г. Миладиновић на стр. 167 пише: „У Фрушкој Гори има до (!) 16 српских православних манастира. То су: . . . .“ — па онда наводи свега само 14 фрушкогорских манастира! Могао се баш потрудити да сазна и пронађе још и Старо Хопово и Петковицу. Можда је претерани патриотизам али пре ће бити да је незнање навело Г. Миладиновића, да напише (стр. 157) како „данас нема Мађара у Срему“, јер је и из мађарске државне статистике и из познате статистике у Rad-у, могао сазнати, да Мађара данас у Срему има подоста.

Напоменуо сам, да појмим што Г. Миладиновић расправу ову није радио по изворима него по расправама. Ипак тамо где је већ мислио да цитира извор, требало је да се потруди па да нађе оригинал а не да и изворе до којих је лако доћи, цитира по расправама. Тако н. п. он Дијона Касија цитира по Илији Округићу (стр. 5); причање А. Е. Данила приликом смрти Драгутинове цитира по историји Ковачевића и Јовановића (стр. 129). Бар је Данила могао наћи и цитирати у оригиналу! Исто је тако требало да зна и Г. Миладиновић да о турском нападу на Митровицу после Никопољске Битке (1396 год.) прича Константин Филозоф у биографији Деспота Стевана Лазаревића, па да потражи 42 Гласник и тај податак извади из Константиновог дела а не из Јиречкових Handelsstrassen (стр. 140). Колико је Г. Миладиновић слабо познат са изворима у опште и са њиховим издањима види се н. п. и по томе што он причајући о једном византиско-аварском сукобу крајем VI века, наводи расправу Фр. Рачкога, па додаје уз име Рачкога: „по Stritter-у“ (стр. 24). Г. Миладиновић очевидно нема ни појма ко је Stritter и шта је он урадио.

Доба Сеобе Народа и доба словенскога продирања у Срем и насељавања тамо (стр. 13—27) представљено је са свим рђаво и кипти погрешкама. Види се да Г. Миладиновићу то занимљиво а заплетено доба никако није јасно. Ипак је чудновато, да причајући о византиско-аварском ратовању 600 године није Г. Миладиновић умео тачно преписати ни податке из Историје Ковачевића и Јовановића (стр. 26).

Ситнијих погрешака и омашака, као н. п. да су се Клименте још у XIV веку преселили у Срем и населили „два сремска села Николинце (није Николинце него Никинце Г. Миладиновићу!) и Ртковце“ (стр. 133), да су дубровачки трговци долазили у Срем „све до пропасти Дубровника (услед земљотреса 1667 год.)“ (стр. 144), да тек после турског пораза под Бечом (1683) „настаје источно питање“ (стр. 203) и т. д., има наравно доста у овој књизи као и стереотипних израза „лукави Византинци (стр. 59) и т. д. Има осим тога и чудних израза у овој књизи и стилских погрешака као н. п. да су Крсташки Ратови „велики изливи народа са

запада на исток“ (стр. 101), да је сеоба 5000 Срба у Срем 1686 године била „управо предзнак велике сеобе Срба која је ускоро за овим следовала“ (стр. 203) и т. д.

Да напоменем још да по гдегде има и нелогичности и врло чудноватих закључака, тако н. п. Г. Миладиновић пише: „Тим самим, што су Бугари мислили стално да у овој земљи остану, почео је и Срем постепено да се подиже и напредује“! (Стр. 46). Или н. п. говорећи о томе шта И. Руварац каже о пословењивању сремске номенклатуре пише: „По речима о. Руварца изгледало би, да је Мортагова влада у Срему одмах по доласку свом издала какав декрет и њиме наименовала словенским именима сва места те тако „пословенила“ Срем од прилике онако, као што је недавно мађарска влада на хартији помађарила српска села и градове, а тако се што, наравно, према духу ондашњег времена не може ни замислити“. (Стр. 49). Цела ова примедба Г. Миладиновића није ни тачна ни оправдана ни логична.

Покрај свих поменутих недостатака и погрешака, књига Г. Миладиновића, као што сам истакао, заслужује да је шири кругови прочитају.

Соко-Бања, 25/VII. 1904. Ст. Станојевић.

ПРИКАЗИ

а) Белетристика.

Bibliothek ausgewählter serbischer Meisterwerke. Mit literarhistorischen Einleitungen herausgegeben von Dr. **Friedrich S. Krauss.** Band IV: Der französisch-preussische Krieg. Ich gratuliere. Grosse Wahl schafft grosse Qual. (Избирачица). Ein Liebesbrief. Vier Lustspiele von **Kosta Trifković.** Übersetzt und für die deutsche Bühne bearbeitet von *Dr. Friedrich S. Krauss.* Leipzig, Deutsche Verlagsaktiengesellschaft 1904. Са сликом Трифковићевом и с предговором, у ком се приказује живот и рад Костин.

И овом приликом спомињемо уз велико признање излазак ове Библиотеке, која ће, без икакве сумње, од великог утицаја бити на развитак наше књижевности и на упознавање туђег света с њоме. Госп. др. Фридрих Краус не жали труда ни новчаних жртава, да својој омиљеној идеји даде и конкретна облика. А жртава стају та издања, што зна сваки, који се, поред књижевности, бави и штампањем одн. издавањем својих радова. Јер књижари нису идеалисти, они се примају издавања, боље рећи, растуривања књижевних дела така, ако писац плати штампу и њима у име растуривања уступи још 50—60 процената од целокупне продаје. Према том се даје схватити и уважити жртва, коју приноси г. др. Краус, и ми Срби требало би да се живље одазовемо том предузећу, купујући те књиге, да тако омогућимо све даљи и даљи излазак Краусове Библиотеке. Јер г. Краус оглашује ено већ

и шету књигу, у којој ће бити једна приповетка Вида Вулетића Вукасовића. Не наводи се додуше која је то приповетка, али нама се чини, да ће бити „Јастребовићи против Грличића“, коју је г. Краус пре више година у „Magazin für die Literatur“ приказао, замерајући нама, што је ми сами у нашим новинама не приказујемо. Приповетка износи прилике из старог босанског живота.

Нама су познате шаљиве игре Косте Трифковића и ми умемо да их уважимо. Да ли ће тако бити и у туђем свету? Можда ће се тамо рећи, да су застареле према садашњим модерним позоришним делима. Рекло би се то можда и у нас, да имамо модерних дела или дела у тако-званом модерном правцу; али их ми немамо, немамо ни рђавих таквих дела а камо ли добрих. Уосталом, тај правац у нас није озбиљно ни покушаван, ни у причи ни у драми; једино у песми је г. Милан Ћурчин пошао њиме. Но ми мислимо да добра књижевна дела не могу никад застарити. Може их додуше каква вртоглавица на неко време у закутак бацити; али ће они опет изаћи на површину, јер ће их сама потреба изнети. А потреба за таквим делима најбољи је доказ, од какве су прелазне вредности баш „модерна“ дела — као и свака мода.

Госп. Краус је и овом приликом на корицама донео белешке из наше књижевности, приказујући рад Луке Грђића Бјелокосића и говорећи с похвалом о Малој Библиотеци Пахера и Кисића у Мостару и о Новој Искри г. Ристе Одавића у Београду. Нек му је искрена хвала на тим и таквим објективним белешкама.

М С ћ.

б) Историја књижевности.

Јован Скерлић, доктор књижевности, доценат Велике Школе. *Јаков Игњатовић* књижевна студија. Београд штампано у државној штампарији Краљевине Србије 1904. вел. 8°. V + 220. Цена 3 динара. (Српска Краљевска Академија).

Студија дра Јов. Скерлића је ваљан и добар прилог за познавање наше новије књижевности. Њоме су личност и рад нашега првога реалистичкога писца осветљени са свију страна, а тако исто и доба у коме је делао плодни Јаша Игњатовић. Значај Скерлићеве студије лежи и у томе, што је њоме показао пут и начин којим се овакви послови раде. Скерлић се није само ограничио на анализу Игњатовићевих дела да би из њих уочио маркантне црте Игњатовићева карактера, него је врло живим бојама нацртао средину из које је он поникао и прилике у којима се развијао. Тим путем добили смо не само јасну слику о Јаши Игњатовићу, него и о његову добу, услед чега нам Јашин литераран рад, доведен у везу са политичким и социјалним приликама, постаје много разумљивији.

У прве три главе црта Скерлић Игњатовићев живот, трудећи се да на основу тадашњих политичких и културних прилика, које су на Јашу много утицале, нарочито његово образовање у мађарским школама, и на основу његових дела, добије што јаснију

слику о Игњатовићу као човеку. Посао овај пошао је Скерлићу потпуно за руком. Јашина слика исцрпла је сасма неповољно. Он је био човек слабих моралних особина, а доцнијим чудним политичким резоновањем и радом дошао је он у опреку са својим сународницима, те му ови, поведени личном мржњом, не хтедоше даном приликом одати заслужено признање на његову плодном књижевном раду.

Споменувши његове прве књижевне покушаје у Павловићевом Српском Народном Листу прелази Скерлић на Игњатовићево мишљење о српској литератури, које је исказао, узевши у своје руке 1854. г. уређивање Летописа Матице Српске. Игњатовић је ту доста тачно карактерисао раније књижевне перијоде, али што је главно, он је већ тада нагласио колико српска прошлост и садашњост пружају занимљиву грађу за роман.

Игњатовић је у почетку свога рада на приповеци и роману главну пажњу био обратио прошлости. Главни смер Игњатовићев при писању историјских романа и приповедака био је да буди српску народну свест, како би историја заиста постала учитељицом живота. Његови историјски романи: Ђурађ Бранковић и Дели Бакић а тако исто и историјске приповетке Манзор и Цемила, Крв за род и Краљевска снаха су романтичко-патриотске творевине, у којима се (нарочито у историјским романима) суво препричавају историјски догађаји. Ти производи имају веома малу књижевну вредност и чине врло велики контраст према његовим романима из друштвенога живота.

Пре но што ће прећи на анализу Игњатовићевих друштвених романа дао нам је Скерлић ванредно живу слику Јашина места рођења Сентандреје у опадању. Не само у Сентандреји него у читавом овостраном Српству опажа се после 1848. нагла промена. „Стари живот се крхао, ново индивидуалистичко доба се јављало и у тим новим условима борбе наша млака и слабо отпорна раса није могла да одржи своје старе добре положаје". (Стр. 99). Ово занимљиво али и фатално доба прелаза, када се нагло рушило старо а ново слабо подизало, када је народна интелигенција напрезала своју снагу у једном правцу да осигура народну будућност, када су српски трговци у нераду и расипању почели нагло пропадати, прегао је Јаша да прикаже у својим друштвеним романима. Из тога перијода пропадања бирао је Игњатовић по правилу свакодневне људе, без икаквих виших идеја и тежњи, јер га је сама његова природа вукла доле међу те обичне, често неморалне људе, које је он волео. Том свом инстинкту, опажа врло добро Скерлић, није могао Игњатовић да се отме ни у романтичким приповеткама и романима из прошлости.

Један од најбољих Игњатовићевих друштвених романа је по мишљењу Скерлића „Вечити Младожења" који је неправедно запостављен пред далеко слабијим Миланом Нерандићем. У њему Јаша црта два нараштаја српске буржоазије: стари, штедљив, вредан и предузимљиви, и млади, млаки, нерадин и расипан на-

нараштај. У „Старим и новим мајсторима“ слика Јапа такође противности између старога и новога занатлијскога сталежа, који због неспособности и лености не може да издржи утакмицу са страним занатлијама По мишљењу Скерлића ово је један од најслабијих Игњатовићевих друштвених романа, а при томе „један дубоко и несвесно неморалан роман, скрибовско уздизање рачунских бракова, слепо обожавање новца и успеха“ (стр. 124). У роману „Чудан свет“ приказује Игњатовић процес пропадања на селу.

Особиту пажњу обратио је Скерлић највећем Игњатовићеву роману „Патници“, који је „дело његове пуне зрелости, синтеза свију његових друштвених романа којима је био предмет распадање свију слојева српскога друштва у јужној Угарској“. Замерке које Скерлић чини овом роману потпуно су оправдане. Патница је од великог значаја за разумевање социјалних прилика војвођанских Срба. Типови су у њој приказани реалистички како то Јапа уме, али је штета што је Игњатовић „жртвовао првобитно схватање целога дела и логичност догађаја изопаченом укусу једне површне и лицемерски добродетељне публике“.

У авантуристичком роману „Милан Неранџић“ као и у роману „Трпен спасен“ а и у осталим захвата Игњатовић из исте средине, манифестујући свугде свој реалистичан начин схватања и приказивања. Скерлић је потпуно у праву када мисли да је Игњатовић био реалист не по школи, убеђењу или интелектуалним симпатијама, него по темпераменту, по инстинкту. Занимљиво је и то, да је Јаша почео писати натуралистичне романе онда, када се на Западу опажају тек први почеци тога књижевнога правца. У колико је Јаша оригиналан, самосвојан у романима из друштвенога живота, није већ толико самосталан у историјским романима и приповеткама. Скерлић је веома јасно показао како тај романтично-фантастичан правац није потицао из самога темперамента Игњатовићева, само је требало и даље поћи, па покушати растумачити потпуније, шта је био узрок да је Јаша у почетку књижевна рада ударио овим правцем. По својој прилици да се овај правац код Игњатовића може тумачити утицајем страних узора. Тога ради добро би било да је Скерлић проучио раније романе Мавра Јокаја (Erdély aranykora, A két szarvu ember, Török világ Magyarországon, Egy magyar nábob, Kárpáthy Zoltán), а нарочито историјске романе барона Николе Јожике, за којим се Јаша по својим политичким убеђењима могао заносити, јер је овај после револуције као велик присталица независне Мађарске морао бегати у иноземство, где је и умро 1865. г.

У последњим главама студије расправља Скерлић о облику и изради, језику и правопису Игњатовићевих дела. Скерлићев суд своди се на то, да је Јаша „био један од најљупкавијих и најнеписменијих писаца који су код нас писали“. При крају књиге додао је Скерлић библиографију Игњатовићевих производа, до сада најпотпунију. Жалити се мора што је у књизи Скерлића ванредно много штампарских грешака. Из непажње сигурно омакло се писцу

када на стр. 115. вели, да се роман „Стари и нови мајстори“ првобитно звао „Стари и нови кројачи“ а на стр. 23. „Сретни и несретни кројачи“. Но ово су ситнице које ни најмање не могу реметити наше суђење о овој књизи, а наиме да је она једна од најбољих књижевних студија у нашој литератури. **J. P.**

в) Геологија:

J. Cvijić, *Die Tektonik der Balkanhalbinsel* mit besonderer Berücksichtigung der neueren Fortschritte in der Kenntnis der Geologie von Bulgarien, Serbien und Makedonien. Mit einer Kartenbeilage. Wien 1904. — Sep. Abdr. Comptes Rendus IX. Congrès géol. internat. de Vienne. 1903. — S. 24 (347—370).

Г. Цвијић је био позван, да на интернационалном геолошком конгресу у Бечу држи једно предавање о Балканском Полуострву. Он се овом ласкавом позиву одазвао и предавао је о теми, чији смо натпис горе исписали. О тектоници Балканског Полуострва су се досадањи испитивачи мало бавили, њихови радови су се тицали понајвише стратиграфских односаја, и у томе су постигли лепих резултата. Тек г. Цвијић, врсни ученик Сисове школе, видећи, да ће доћи до лепих резултата, посветио је последњих неколико година свога мучнога, научењачког рада специјално изучавању тектонских односаја на Б. П. и нарочито су му ти радови прибавили европски глас. Неколике резултате је г. Цвијић већ и раније публиковао, које на српском, које на немачком језику, али у овој расправи има и сасвим нових ствари, које заслужују особиту пажњу. Будући у „Летопису“ досад нису били приказани ни прећашњи Цвијићеви тектонски радови, то ћемо ову расправу нешто опширније приказати.

У уводу Цвијић износи кратак преглед новијих геолошких радова о Бугарској, Србији, Старој Србији и Македонији и вредност њихових резултата за геолошку карту тих земаља, а затим износи резултате својих испитивања и опажања. На основу тих новијих радова се геолошка карта знатно мења. — *Родопска маса*, са препермијским борањем, је много мања но што се мислило. Млади планински системи — динарски, грчко-албански и балкански су се отварали около ове масе. По нагибу бора судећи, изгледа, да су њихова борања полазила из Родопске масе, с тога су у њима успорне појаве (Stauungserscheinungen) особите врсте: инкурвације слојева тамо где се сударају с масом (у Ист. Србији) или у хоризонталном правцу набране боре — gewundene Falten (око Рудника). — Између масе и млађих планина има уметнутих чланова, на З. зап. макед. кристалинска зона, а на С. Средња Гора, Сакар, Странца. Њихови палеозојски, мезозојски и терцијерни слојеви су се таложили или по рубовима масе или у преексистентним удолинама. Ови чланови показују (— као и Бахер у Алпима) и борања масе, а набрани су и доцније са млађим планинама, само је у њима интен-

зитет борања достигао раније свој maximum него у Балкану. То су *тектонски прелазни чланови*. Преко њих долазимо у млађе планине, од којих је Цвијић у овој расправи поклонио главну пажњу Балкану.

Главно борање Балкана је било у олиго-миоцену и боре су већином нормалне. У ист. Б. је процес борања био слабији, површнији, тек гдегде нешто интензивнији али много интересантнији, јер се између грчевитих, стиснутих бора јављају до 15 км. дуге, а до 6 км. широке сочиваste површине, каквих има нарочито од Сливена на С. и И., са хоризонталним, неубраним слојевима. Цвијић их зове *аптигмаtским* (*неубраним*) *површинама* или *Faltungsbrücken*. — Другу нову појаву, pendant Walm-овима швајцарске геологије, је Цвијић запазио у Зап. Балкану. Од Кадибогаза према Искровој клисури бивају боре све слабије, а овде су сви слојеви скоро хоризонтални, исто тако кад се од И. према Искру долази. Осим тога се ове партије најмање интензивности не састају, него се разлазе једна на С., друга на Ј. Те зоне које је Цвијић назвао *структурна улегнућа, удољне* (strukturelle Tiefenzonen) су и тектонска предиспозиција за стварање Искрове пробојнице, као и на северу Тимокове пробојнице и дубоког седла Кадибогаза. Са севера прелазе у Србију Карпати и допиру до Црне Реке. У њима превлађују уздужни раседи са андезитима и рудама, а боре добивају подређену улогу. Тиме се они битно разликују од осталих планина Б. П. — Засебан тектонски елеменат чини црноречка котлина, око које се млађе боре балканске и српских јужних Карпата повијају и губе. Она има карактер резистентне масе.

Да би прецизирао своје становиште према Сисовим назорима, Цвијић на крају расправе дотиче питање о тектонским директрисама и износи своје схватање. Он оштро разликује између *система бора* (Faltensystem), који се од других одликује специфичним тектонским особинама, и *линије водиље* (Leitlinie, директриса), јединке вишег реда са многим, често сасвим различним системима бора, али, који су као целина схваћени у исто време постајали.

На последње две странице нас је Цвијић забавио једном веома интересном хипотезом: „Доказано је да се јадранско приморје од дилувијума спушта, а црноморско диже (Тула, Најмајер, Цвијић и т. д.) У неогену се ова обала спуштала (Соколов, Рихтхофен и др.), „а смело би се ваљда закључивати, да се СЗ. делови Б. П. у неогену дизали". Осовина овог гибања (Schaukelbewegung) је у старој маси и правац јој је СЗ—ЈИ.

Изврсну илустрацију ове расправе имамо у приложеној карти 1 : 1,200000, која нас пријатно изненађује с једне стране због лепе израде, а нарочито због тога што су многе ствари на сасвим нов, оригиналан начин унесене.

Нећемо да оцењујемо овај рад г. Цвијића, јер су га достојно оценили светски капацитети, према чијем суду се ми губимо, али

смо дужни да нагласимо како високо поштујемо г. Цвијића и захваљујемо му, што уме тако лепо да заступа српску науку у великом научењачком свету.

Др. П. Вујевић.

БЕЛЕШКЕ.*)

+ У 22. броју „Parlamentär"-а који излази у Бечу изашла је у немачком преводу *Милене Миладиновић* Змајева песма „Боже!" коју је на неколико месеци пред смрт приопћио у политичком листу Застави. Како смо у прошлом броју Летописа донели једну песму Змајеву у мађарском преводу од Ђуле Рохоњија, приопћујемо овде превод ђе Миладиновићке.

O Gott!

Warum, o Gott, erschufst du nicht die Jugend,
Nicht jedes Menschenkind
Voll reinster Tugend,
Daß über alles sie die Liebe setzten,
Um sich zu opfern bis zu jener Stunde,
Der allerletzten.
Daß rasch den Jammer sie zu lindern eilen,
Und wo vom Weh gedrückt die Hoffnung sinket,
Sie stärkend weilen.
Daß gern sie ihren Nächsten glücklich loben,
Und jenen lieben, den sie aus der Tiefe
Emporgehoben,
Daß männlich sie im Zürnen und Verzeihen,
Daß mutig sie ihr schweres Kreuz ertragen,
Und nicht verzagen!
Warum, o Gott, schufst du nicht solche Menschen
Dahier und dort — am ganzen Weltall,
Allüberall!
Wie stark an Tugend würden wir da werden —
Und wenn nicht dies,
Warum sind sie es nicht, nicht alle Serben!
Warum kannst du denn nicht dies Glück erreichen,
Mein liebes Dörflein klein,
Und jenen gleichen! —
Wo eilt mein Sehnen hin, das hohe, hehre,
Der kleinste Wunsch, er ist:
Wenn ich doch derart wäre!

*) Умољавају се г. г. писци и издавачи да би своја дела и издања изволела слати уредништу Летописа, да би их ово у рубрици „Књижевност" могло оценити и приказати или регистровати у белешкама. Белешке ове водио је библиотекар др. Јован Радонић (под знаком +).

*

+ У Дубровнику изашло је у веома укусном издању III. књо Симпатија *Марка Цара*. У овој збирци је говор о Јовану Сундечићу, Љуб. П. Ненадовићу, Љубомиру Недићу, Меду Пуцићу и Николи Томазеу. О књизи Цара проговорићемо опширније.

+ Из XVII. Годишњака (за г. 1903.) срп. крал. Академије вадимо неколико главнијих података о раду Академије током прошле године. Академија природних наука имала је шест састанака, на којима је примљено седам радова за Академијина издања. Ак. филозофских наука имала је такође шест састанака, где је било поднесено 5 радова. Живљи рад развила је Ак. друштвених наука (5 састанака) где је било поднесено 10 радова. Академија је усвојила предлог министра народне привреде да се изради опсежно дело о Србији и Српском Народу уз сарадњу српских стручњака и књижевника из свих српских крајева. Академија је даље усвојила предлог Етнографског Одбора, да се почне нова серија издања под насловом *Српска дијалектологија* и да прва књига у тој серији буде опсежно дело проф. А. Белића „Дијалекти источне и јужне Србије". Лексикографски Одсек радио је марљиво, те је крајем 1903. имао скупљених народних речи на 152.327 листића, а целокупна речничка грађа разређена је на 895.233 листића. У Етнографском Одбору настављен је рад на насељима српских земаља. Етн. Одбор имао је 1460 описаних села (1951 из Србије, 253 из Херцеговине, 73 из Босне, 55 из Старе Србије, 42 из Црне Горе, 24 из Боке Которске, 21 из Славоније, 23 из Далмације и 12 из Маћедоније). Академијина издања у 1903. г. изнела су око 230 шт. табака, до сада највећи број. Извештај библиотекара Народне Библиотеке неповољан је. Недовољна је досадашња државна дотација да би библиотека могла с успехом помагати неговање науке у Срба, олакшати ширење народног образовања и прибирати градиво за српску библиографију. Мали је даље број чиновничког особља а особито је неподесан локал у којима је библиотека смештена. Повољнији су већ извештаји о Народном Музеју и о Музеју Српске Земље, иако се и ту види да је потребна много јача потпора од стране државне власти. У овом годишњаку имају некролози академицима Матији Бану, Панти Срећковићу, Симону Рутару, Теодору Момзену и Феликсу Каницу, за тим биографије дописних чланова проф. Е. Муке, Саве Урошевића, А. А. Шахматова и Лубора Нидерле-а. Поред прегледа Академијиних издања и установа којима се шаљу Академијина издања приопћене су на крају статистичне таблице о употреби часописа и дела у Народној Библиотеци. Истакнућемо да се од српских часописа највише читао Летопис Матице Српске (286 пута, док је Срп. Књ. Гласник читан 275, Дело 235, Нова Искра 135, и Коло 115 пута).

+ Из 157. књ. Rada jugoslavenske akademije одштампана је на по се радња проф Дра *T. Маретића* „I. S. Turgenjev u hrvatskim i srpskim prijevodima. Kritičko-bibliografički prijegled". Ова ванредно марљиво израђена студија има два дела. У првоме говори писац о преводима из Тургењева уопће. Карактеристично је

да су и Срби и Хрвати упознали се са руском литературом посредовањем западних књижевности, услед чега су најстарији преводи Тургењевљевих производа потекли из француских и немачких превода. Маретић у овоме одељку истиче тешкоће које има преводилац да савлада преводећи са руског, али уједно истиче и површност и незнање многих који се лаћали превођења. У другом делу оцењује Маретић детаљније српско-хрватске преводе Тургењевљевих дела, којих је 177 на броју. Маретић истиче као најбољега преводиоца код Срба проф. Јов. Максимовића, док су остали слабији, а има и таквих превода који нису потекли из оригинала него су превођени са немачкога, што Маретић доказује брижљивим поређењем. Од хрватских преводилаца нарочито зло је прошао J. Мишкатовић, за кога се до Маретића држало, да је изврсно преводио са руског.

+ У септембарској књизи Универзитетскія Извѣстія реферише проф. *Т. Д. Флоринскій* о најновијим појавима на пољу славистике. Између осталога реферише Флорински доста опширно о расправи пок. проф. П. Марковића „Односаји између Србије и Угарске (1331—1355.) не слажући се свагда са извођењем код Марковића и напоминући да се Марковић у основним погледима Душанове политике слаже са њиме, иако у расправи својој обратно тврди. Опширније приказано је ту дело Ст. Станојевића „Византија и Срби“, о коме се Флорински похвално одзива, замерајући једино распореду градива, које ће бити обухваћено у десет књига. Повољан је суд Флоринског о расправама Ст. Новаковића „Васкрс српске државе“ и „Устанак на Дахије“, а приличио неповољно мисли о Миленка Вукићевића „Историји српскога народа за средње школе“ и о историји срп. народа на руском језику Драга Војновића. Флорински се још задржава на радњама Јов. Н. Томића „О историји Црне Горе митр. Василија Петровића“, и Јов. Радонића „Прилошци историји Срба у Угарској крајем XVII. и поч. XVIII. века“.

+ Задужбина Илије М. Коларца издала је опсежно дело пок. војводе *Марка Миљанова* „Племе Кучи у народној причи и пјесми“. Дело војводино приредио је за штампу академик *Љуб. Ковачевић* У предговору има биографија војводина од проф. *Мих. Вукчевића*. У другом одељку предговора приопћио је Ковачевић марљиво састављене историјске белешке о племену Кучи, а за тим је проговорио неку о пореклу Куча и њиховој вери. У трећем одељку исцрпно говори о језику и правопису војводе Миљанова у овоме делу. О књизи овој говорићемо опширније.

+ У издању Срп. Крал. Академије изашла је расправа проф. *Драг. М. Павловића* „Србија и српски покрет у јужној Угарској 1848. и 1849.“ Расправа проф. Павловића написана је лако и прегледно, те се чита са великим интересом. Нарочито је њоме осветљено суделовање Краљевине Србије у српском покрету на основу архивалне грађе, која се налази у Академији Наука, Народној Библиотеци и Држ. Архиву. Једино би се могло пожелети да је писац у

оним одељцима, где приказује односаје војвођанских Срба према аустријском двору и Мађарима, указивао на грађу одакле је црпао. Расправа проф. Павловића има пет одељака. У првом се црта и приказује почетак револуције у Аустрији и утицај мађарскога устанка на Србе у Војводини. У другом одељку тумачи писац због чега је Кнежевина Србија решила да помаже покрет војвођанских Срба. Тадашња кнежевска влада руководила се том приликом не толико националним обзирима, колико што је хтела унутрашње незадовољство да ослаби спољашњом акцијом. Бојала се наиме да не превлада утицај кнежева Милоша и Михаила који су, када је српски покрет узео маха, отпочели живљи рад да се поврате у Србију. У трећем одељку црта писац напредак и успехе покрета, те се детаљније бави распром између патријарха Рајачића и Ђорђа Стратимировића, сликајући веома живо ове две личности као и Книћанина и Гарашанина. Четврти одељак приказује опадање српскога покрета и промену аустријске политике према Србима, када је мађарска револуција почела да губи опасан карактер. У петом одељку црта писац како се српски покрет угасио, не донесавши војвођанским Србима никаквих политичких права, наглашујући том приликом, да су српски државници у Кнежевини још из раније осетили овакав обрт ствари. Кнежевина Србија пак имала је користи што је потпомогла српски покрет, јер је „оваквим својим држањем доиста изашла из узане области локалног живота једне турске вазалије и ушла у пространо поље међународних односа“. Друга крупна добит беше још и у томе, што Обреновићи нису успели да се тада врате у Србију.

+ У октобарској и новембарској свесци мађ. ист. часописа „Századok“ приопћио је др. *Лудвиг Талоци* из свога великога дела о Босни и Херцеговини, које спрема за штампу, расправу „Римљани у Босни (A Rómaiak Boszniában). Расправа се дели на четири одељка“ I. Република римска и Илири. — Далмати и њихове борбе. — Римске борбе на линији реке Саве. — Цезар и Помпеј у Далмацији. II. Октавијаново ратовање 35—33 пре Хр. — Покрет илирских племена, освојење Реције и Норика. — Велика илирска побуна 6—9 после Хр. — Борба и пад Батонов. III. Римска администрација. — Односаји Илира према римском државном животу. — Прилике у унутрашњости Далмације. Мрежа римских путева у Босни. — Насељење и рударство. Ова расправа Талоцијева израђена је на основу марљиве студије извора и богате употребе стручне литературе.

+ У овогодишњем Vjesniku hrvatskoga arheološkoga društva написао је Dr. *Ferdo Šišić* занимљиву расправу о хрватском краљу Славићу (1074—1075) који је дошао на престо после смрти Петра I. Крешимира и кога је у рату 1075. заробио норманski кнез Amicus od Giovenazza. О краљу Славићу писали су многи историци, али се њихова мишљења о пореклу истога краља много разликују. По мишљењу Шишића постојбину краља Славића ваља тражити у пољичком приморју, у племену Качића. Славића је по извођењу

Шишића почела на престо хрватска опозиција, опирући се тежњи римске курије, која је свом снагом радила да истисне словенско богослужење код римокатоличких Хрвата. Папа Гргур VII. сматрао је услед тога Славића као узурпатора, те је позвао данскога краља Свепа II. протиз шизматика, обећавајући да ће једноме од његових синова уступити хрватску краљевину. Краљ Свен пристао је на ово, те послао ванбрачнога сина Магна у Италију. Да би искупио дато обећање краљу Свену, послужио се папа Гргур VII. норманским кнезом Амиком који зароби краља Славића. Ну дански краљевић Магнус умре на путу, на што папа предаде краљевину Званимиру. Расправа Шишићева израђена је марљиво на основу извора, а онде где нас извори остављају, покушава Шишић на основу правилнога закључивања да ухвати праву и истинску везу у догађајима.

+ У Прагу је изашла друга свеска великога дела проф. *Луб. Нидерла* „Slovanských Starožitnosti“. У овој свесци је говор о почецима историје и о доласку Скита из Азије, о Скитима и њиховим суседима у Иродотово доба, о првим упадајима Германа и о Галима иза Карпата, о Сарматима и Риму, о Птолемејовој Скитији. У последњој једанаестој глави приказује Нидерле археолошки развој у Закарпатима од неолитске теорије па све до доба римског. У додатку приопћио је Нидерле теорије о словенском пореклу Скита и Сармата и регистар стварни и лични. На крају свеске додао је писац етнографску карту источне Европе у V. веку пре Христа и опет етнографску карту источне Европе на основу исправљене Птолемејеве карте.

+ Из Богословског Гласника за г. 1904. одштампана је књижица „Краткое наставление свјашченником и цјат словес сочиненое *Викентием Ракичем* проигуманом манастира Фенека дјелано в Белиградје в љето 1812. приопштио *Д. Руварац.*“ Ово делце Ракића карактеристично је за оцену његове личности. Он је био човек који је трезвено гледао на свет, те је као проповедник гледао да искорени зле навике и обичаје у нашему народу. Тако напр. удара он свом снагом на безумно тропење и расипање приликом свечарства и даће, одвраћа народ од силнога светковања и најмањих светачаца, указујући како због тога пати читаво народно благостање. Занимљива је даље његова поука родитељима како ваља децу да васпитају. Има у овој књижици и неколико зрнаца за познавање тадашњих прилика у Србији, у које је време (1812) Викентије био професор у београдској богословији, која је заснована настојањем Доситеја Обрадовића.

УМЕТНОСТ

Прва југословенска уметничка изложба

од 5. (18.) септембра до 5. (18.) октобра 1904. у Београду.

Прва југословенска уметничка изложба, где су се на заједничком раду први пут састали Бугари, Словенци, Хрвати и Срби, у многом је погледу веома значајна појава. Она је показала, да је оно, што је најближе и најсродније, често најмање познато, као што ни око не види оно, што му је у непосредној близини, и тиме управо и доказала потребу и корист оваке заједнице. Пошто чињенице за правилно суђење највише вреде, то морамо пре свега констатовати факат, без обзира на то, уколико може бити похвалан за нас, да нам је ова изложба донела много новина, и да су нама Србима, осим старијих имена и радова наших, српских и хрватских, уметника, сви остали радови били сасвим непознати, па чак и имена словеначких и бугарских радника. То најочитије доказује, колико је мало заједнице између ових веома сродних народа — такову сродност не могу показати никоја друга *четири* народа јевропска — и да пути, којима се до ње дошло, нису били нимало утрвени, те да стога треба одати хвалу и признање онима, који су својим младићким одушевљењем и прегаоштвом учинили, да се до ње дође.

У том међусобном непознавању лежи уједно и тешкоћа за правилну оцену изложених радова. Ми, нажалост, пошто је ова изложба много већим делом за нас нова, и пошто нам, или никако или бар не подједнако, нису познате историја и традиције у уметности у *свих* тих народа, не можемо им свима са једнаким критеријем приступити, јер не можемо знати, како се дошло до садашњега стања, које нам је приказано, па чак ни то, да ли је и садашње стање приказано верно и потпуно, са свим школама, са најбољим представницима њиховим и са најбољим радовима тих представника. Јер претпоставимо ли — судећи per analogiam по одељењу српском и хрватском, где видимо, како неки уметници или нису

никако приказани (тако н. пр. не можемо рачунати, да је Урош Предић приказан, пошто се на изложби находе само два почетничка рада његова) или не тако, да се може видети у чему је тежиште њихова рада (тако н. пр. код Влаха Буковца и Паје Јовановића) — да се није могло одмах у почетку овакова рада постићи све, што треба, да нам се потпуно изнесе стање, до кога је уметност у свакога од тих народа доспела, то морамо бити веома обазриви у изношењу свога суда, да нам се не би пребацило, како узимамо део за целину, те на тај начин долазимо до погрешних закључака. Стога ми и не можемо говорити о уметности, сликарској и вајарској, у Срба и Хрвата, у Словенаца и у Бугара, но само о ономе, што су сликари и вајари тих народа изнели на овој изложби. Касније ће пак изложбе, нарочито ако буду редовно приређиване, много допринети, да се и општији судови могу доносити, да се утврде и типске појаве, што би свакако био најбогатији прилог за историју југословенске уметности. Тада ће се видети и уколико ће ти типски појави бити заједнички, да ли ће се моћи постићи узајамни рад, и да ли ће се доћи дотле, да се заиста може говорити о *југословенској* уметности, а не, као сада о уметности словенских, бугарских, српских и хрватских сликара и вајара.

Како је, поред свега већ поменутог, за оцењивање уметничких радова у појединости потребно и познавање средине и многих разноликих прилика, које на ту средину утичу и одређују је, а за све то нам је врло мало или нимало података на расположењу, то би потања анализа појединих радова испала често веома погрешно: што је сасвим природно, кад субјекат (посматрач) није за сваки објекат (уметнички рад) један и исти, пошто не приступа сваком од њих са једнаком претходном обавештеношћу. Стога нека се не схвати само као знак бојажљиве опрезности извештачеве, — који види, да не може све оценити једном мерилом нити подесити сва потребна различита мерила за сваки поједини рад или за сваку већу или мању групу радова, — но и као знак његове тежње за што већом објективношћу, која није у томе, да суди свима једнаким судом, но да суди свима подједнако према оном, што су у датим приликама могли створити, — када не улази много у појединости ове интересантне и поучне изложбе.

Интересантна је ова изложба, што је овом заједницом показала, како је заједница између ова четири народа веома мала, којих је сродност веома велика, и да крвно сродство, и са географијском заједницом удружено, не значи много, када га деле политичке и културне границе, — поучна пак, што нам, као последицу те духовне раздвојености, показује различите реакције сваког од тих четири народа на примљене утицаје, додуше често различите, али овде-онде и исте.

По интересантности долазе за нас бесумње Словенци на прво место, пошто су са српским уметницима у највећој супротности. Они су изнели највише мотива и проблема и ступили у нај јачу

борбу за њихово решавање. Својим су радовима изненадили и знаоце и незнаоце, знаоце, што су ови управо и могли видети све обиље њихових мотива и проблема, као и покушајâ, да се они реше, незнаоце, што су стајали пред стварима, које не могу да асимилују. И док су они, слагали се са новим правцима или не, морали, изречно или ћутке, признати словеначким уметницима бар похвалну тежњу, што се са тешкоћама упуштају у отворену борбу и не газе по већ утрвеним стазама конвенционалности, дотле је лајички суд био кратак: те су ствари неприродне, таких боја нема у природи. И то је само један доказ, да ништа није јаче од самоуверења ограничености. Лајик је уверен, да има права да суди по себи, он, који природу може бити никада дубље посматрао није, а одриче то право уметнику, који је често сав утонуо у природу. *Ја* не видим тако, вели лајик, — и то је све, што може на супрот ставити ономе, што је *он* (уметник) видео. На сваки начин да лајик не види тако, томе се није ни чудити, пошто још није ни научио да посматра природу, — али се са добрих слика може поучити, да је посматра истражујући и находећи и у природи оно, што је на сликама посматрао. Али зато треба да буде способан за појачан, узвишен живот, јер нису то обични тренуци, тренуци свакога часа, у којима се види оно, што нам уметничка продукција пружа. Ту су управо укрштена оба основна проблема естетичка — проблем уметничке продукције и проблем естетичкога уживања.

Често пута поставити једно питање више вреди но решити га, тежња за истином и рад, да се до ње дође, више но истина сама, и у томе је засада вредност импресионизму и неоимпресионизму, који покушавају, да реше проблеме светлости, сенке и боја. Импресионизам тежи, да прикаже потпун задобивен утисак, онакав, какав се јавио посматрању уметникову средином (светлошћу и ваздухом), из које потиче, моментани утисак, дакле, и то са безобзирном истинитошћу, али моментани утисак, који се *своје* схватање даје, те се стога не сме поредити са моментаном фотографијом, — неоимпресионизам је пошао и даље: светлост методски изучава, сенка му није ништа квалитативно различно, боје су му само дугине боје, а сва је разлика тонова у разноликом узајамном слагању елемената и боја. По не на платну, но као што се у музици тонови у уху складају, тако треба да се и слагање боја у оку изведе. Тим путовима полазе и Словенци, па, ако и нису сви далеко отишли, tamen est laudanda voluntas, а радови као што су *Ферда Весела*, *Рихарда Јакопића*, *Матије Јаме* и *Ивана Грохара*, а нарочито првога (у његовим су „Бајкама“ — старица приповеда трима девојкама, од којих прва са преданошћу прати верујући у идеалну истину бајака, друга са ограниченом радозналошћу, да чује само, како се свршило, док се на трећој огледа сумња и са подсмехом слуша, што није било нити може бити — приказани разнолики душевни покрети, које изазива један и исти утисак, просто и јасно на несумњиво уметнички начин, а тако исто и унутрашњи живот „Светитељке“, где је поново изнео девојку из

„Бајака“, која верује у идеалну истину) не показују само тежњу за новином но и у удубљеној студији спољашњим средствима савладану идеју, — али дабогме не увек, пошто се и у њих више пута јавља слика више наговештена но израђена. (У осталом и то је карактеристика тога правца, само што се не сме употребити као „книф“, да се њиме покрију несавладане тешкоће). Ту се истиче *чуствена истина*, (Emotional Truth), као што је назвао претеча прерафаелита *Браун* (Brown), који је и поставио правило: „Средство је уметности истина, њезин предмет душевни потрес“.

Занимљиво је знати, да се авторитативно тврдило, како Словенци немају ничега, или, да би им се бар нешто признало, врло мало свога особеног националног, — бесумње стога, што се у нас „национално“ сувише уско схвата и ограничава готово искључиво на историју и на епику народну. Међутим се мало не на свакој слици словенској осећа да мирише њиховом природом и њиховом земљом. Па оне оригиналне сцене из народнога живота, каквих не виђамо ни у једном другом одељењу, а истаћи треба и оне, као што се многима чини, незнатне сличице, што илуструју какву најобичнију узречицу народну! Али то је све мање или више дубоко, из унутрашњега живота извађено; треба се умети заронити у те просте слике, јер оне нам се не намећу својом плитком, спољашњом непосредношћу као слике многих бугарских и српских сликара. Ако се и виде повођења за туђим узорима — а где се она не виде, и као да је без тога развој уметности у опште и могућан — Словенци су доказали да тим повођењем, а то је главно, нису изгубили своју индивидуалност. Они су се угледали на велике производе, а велики нам производи дају велике подстицаје и буде у нама оно, што би без њих пропало или се од тромости и од мртвила никада живље не би покренуло. Не треба се никада бојати, да ће страно потиснути у нама наше, ако потисне, ничега нашег није ни било, иначе не може изостати природна реакција на примљени утицај.

На сликама се словеначким види очито, да су њихови уметници радили слободно. Они нису сликали ни по поруџбини нити су угађали маси, да стеку хвале, нити укусу појединаца, да дођу до купаца, но су стварали као „што птица пева, која у грању станује“, а „песма је, која из грла продире, награда, што богато награђује“. Тим је речима *Гете* најбоље одредио, у чему је право уметничко стварање.

Улазећи иза словеначкога одељења у бугарско, како да се на први поглед не сетимо речи *Хвистлерових* (Whistler), који осуђује слике, што само градивом својим утичу. Али је наш свет ипак зато, или може бити баш зато, осетио велику олакшицу, кад је у бугарско одељење ступио. И управо стога, што је у основи естетичкога чуства умирујући утицај — а тај се утицај јако истакао после словеначкога одељења, јер су се сад слике могле врло лако асимиловати, оне су нам говориле, причале, и нису биле онако

неме и чудноватe, које траже неко нарочито расположење да изазову, па тек онда да се допадну — није ни чудо, што су наши посетиоци били већином пријатно изненађени и замишљали, да су ту нашли оно лепо, што су дошли да потраже. То нам показује културну сродност и „естетичку симпатију“ између наших ширих слојева народних и бугарских уметника. То нам показује даље, да оно што естетички на нас утиче т. ј. изводи у нама естетичко уживање, још не мора бити од естетичке вредности, пошто је појам естетичке вредности ужи но појам естетичкога утицања, као што је то лепо доказао *Грос* у свом делу „Естетичко уживање“, јер оно, што ће се коме допасти зависи од његовог моралног, социјалног и интелектуалног савршенства као и од његове нарочите способности за примање естетичкога. Бугари покушавају, да нам дају индивидуално-карактеристичне ствари из своје земље и свога народа, — стога многе њихове слике добивају фоклорско и етнографијско значење, — али без вернога приказивања природе (разуме се, уметнички вернога), и без савладане технике. А пошто се ово не даје напречац постићи, није случајно, што су технички најбоље ствари дали пољугословењени, у Бугарској живећи, Чеси, *А. Вјешин* (чије су слике „Повратак с пазара“ и „Разбојници“ у опште и најбоље у бугарском одељењу) и *Иван Мрквичка*, који се међу Бугарима одликује врло брижљиво рађеним портретима. У бугарском одељењу има и један женски лик (на слици *Николе Михаилова*, „Моја породица“), који одаје, или нас бар живо подсећа на утицај Рубенсов и то преко оне чудне уметнице *Виже-Лебрена* (Vigée-Lebrun). Женски ликови Виже-Лебрена имају необичне дражи у томе, што не драже, што су, као што ми се чини, сушта противност Тицијановим. Њезине су жене женско протествовање на мушко удварање, оне као да нам говоре: „Ви нас дижете само зато, да нас можете бацити под-а-се“, и као да кроза њих чујемо оне речи Локове и Кантове: „Поштујте и у нама личност и не употребљујте нас као средство!“ Ну врло је могућно, да Михаилов нема никакве везе са Виже Лебреном, може бити да је и сличност његовога женског лика случајна са ликом Виже-Лебрена, која је и себе више пута сликала, и онда се ова асоцијација може протумачити просто тим, да се оно, што се воли, веома лако и брзо изазива.

Не могу признати као врлину ни то, што су без мало сви мотиви домаћи. То не показује само љубав према своме народу и својој земљи, но уједно и мало слободе и мало самосталности, као што то показује и дете, које не може да се отргне од материнега скута.

Разглашено је, али не знам да ли са потпуним правом, и да ли то треба сматрати у овом случају, све да је и тако, као неку особиту врлину, да су најнационалнији на овој изложби Срби. Имати националну уметност т. ј. умети очувати своју индивидуалност у уметности, свакако би била знаменита ствар и нов при-

лог историји уметности, као што су то н. пр. Јапанци показали. Али бити националан предметом још не значи бити националан. Тиме се још не показује особеност, индивидуалност, а и садржина, сама, за себе, све да је и најлепша, не може спасти слику, ако је рђаво приказана, иако може подмитити наша патриотска чуства. Није доста, дакле, само хтети бити националан, треба имати и јако чуство естетичко и градиво умети обликом савладати. А национална се особеност не тражи и не намешта, но се елементарном снагом пробија из дубокога вира народне душе, као н. пр у „Горском вијенцу", док се, с друге стране, и без националних предмета, па чак и у чистим апстракцијама, може бити националан, као што то сведоче оне народне песме, које немају никакве националне садржине. Садржина и спољашња средства за њезино приказивање никада не могу бити одлучно обележје за један уметнички правац. У томе још није ни националност ни права уметност. С тога нам и ове слике из народне историје много причају, много говоре као какав на широко изведени догађај, или рецимо најзад, и као каква епска песма, али не буде у нама потајна, скривена чуства, не изазивају никакво нарочито расположење као лирска песма, а међутим је и за слику то расположење главна ствар. Па онда, Срби су показали најмање чуствовања природе, које тражи природу ради ње саме, а не као средство за изношење других каквих чустава, а да нема *Марка Мурата*, једва да би и било које слике са решавањем проблема светлости, сенке и боја у слободној природи, и једва да би смо могли видети, да и природа може бити као и уметност утешитељ живота и интиман пријатељ. Али где нема дубљега посматрања природе, ту не може бити ни иначе природности, уметничке дабогме и опет, но само везивања за *једно* посматрање, за *један* дат положај, за *један* модел (или групу модела), што се и сувише јасно види на сликама из историјскога живота српског. Како се пак уметнички посматра и уметнички ствара, лепо нам је показао у најновије доба *Беклин*, што је нарочито истакао немачки историк уметности, *Адолф Фрај*, у својој књизи о њему. Беклин је по четврт часа могао на путу застати посматрајући и зурећи у цаклећу се воду на сунцу или у лелујајући се шипраг на ветру. То су били тренуци његовога најдубљег духовног рада. Он није никада непосредно са природе сликао, те стога је у тим тренутцима потпуне посматрачке утонулости з-добивао оно своје поуздано и темељно познавање природе, иако се никада није бавио њезиним изучавањем. На сваки начин да не може сваки уметник имати тако добро памћење, али умети утонути у природу мора сваки и поново *створити* оно (а не везати се за њ), што је у природи видео. Не сме се никада сликати непосредно од ока на платно, сваки утисак треба да начини пут кроз унутрашњост уметникову и одатле се на платно пренесе. Само ће се тако моћи произвести и прави уметнички ефекат. Али и тога правога уметничког ефекта има у српском одељењу, — па и на историјским сликама. Има га par excellence у *Паје Јовановића*.

У његовој се, на овој изложби за њ најхарактеристичној слици, у „Гуслару“, на којој се не креће-ништа осим гудала и струна под прстима гусларовим и усана његових, види дубок унутарњи покрет на свим различитим лицима, згодно одабраним и индивидуално приказаним. Простом садржином, простим средствима постигнут је већи ефекат но на ма којој садржином и спољашњим средствима крцатој историјској слици. Интересантно би било поређење ове слике са Веселовим „Бајкама“, где је такође приказан утицај народнога песништва. — Српско нам је одељење, које је, мимогред буди речено, показало и да су Срби културно најраздвојенији између свих народа југословенских, дало и једну лепу новину у цртежима младога уметника *Јосима Даниловца* из Беча.

И да не знамо, да Срби чине средину између Бугара и Хрвата, могли бисмо то дознати — и то не само по спољашњем распореду — на овој изложби: јер док имају на њој представника, који су у блиском додиру и по избору мотива и по обради са Бугарима, дотле већ други показују савршену технику, са којом се сусрећемо и у хрватском одељењу. Хрвати су показали, да је уметност заиста заједничка својина, и да један мален народ може одржати традиције великих и напредних народа и поћи њиховим путовима. За ово се дабогме тражи времена и ближега културног додира, а знано је, да су Хрвати са западним земљама, а нарочито са Италијом и њезином културом, од вајкада одржавали јаке везе због близине своје са њом и због религије. Они иду већином већ добро познатим, поузданим путовима и осећајући се јаки у спољашњој форми нарочито је и истичу, а нису ограничени ни у мотивима као Срби и Бугари. Чуственост је пак у њих често тако јако развијена, да слике постају разнежене, слатке, што иде понекад тако далеко, да нам се неки ликови чине као да су од алабастра или као упећерисано воће. У њих се јавља и највише алегорије и симболике, што дабогме не појачава увек уметничку вредност тих радова, јер свака је уметност сама собом већ симболична, а правити је сувише симболичном не значи само претеривати но са својим рефлексијама ићи и ван круга уметности, која тежи за простотом и за јасношћу. Код таких слика већ се не јавља оно „ћутање воље“ чиме *Шопенхауер* тумачи естетичко уживање, где се за тренутак ослобађамо „вољина бича“ и мукâ вечитога хођења (да постигнемо циљеве, до којих никада не долазимо, као што тврди тај чувени песимиста), — јер не схватамо слику на први поглед и хоћемо да је протумачимо, што нам често веома тешко полази за руком.

Разнежености и сласти показује и *Целестин Медовић*, који је толико вешт у сликању, да му је слободно и разметати се, као што и чини у „Прстеновању св. Катарине“, — али зато ипак најдубљи утисак оставља одмереним, спокојним расположењем, што веје из оних непомичних чемпреса са „Старога гробља“. Много је одмеренији и озбиљнији изврсни портретиста *Влахо Буковац*, као и *Емануел Видовић* са својим пуним расположења сликама из

приморја, што утичу на вас умирујући као море, док би на сликама *Беле Чикоша Стојадиновића*, који врло лепо и црта и боје слаже, мање бесумње више било и на симболској слици „Innocentia“ и у туговању Маријином над Христом (Pietà), коме је додао и Марију Магдалену истичући је и величином и светлошћу. — Хрвати су нам дали и најбољега вајара целокупне изложбе *Роберта Франгеша Михановића*. Он као да је „тиху величину и племениту простоту“ (Винкелман) старих Грка, наших вечитих учитеља, која се огледа н. пр. у његовој „Јустицији“, спојио и са Торвалдсеновом многостраношћу (мотиви и класички и хришћански и модерни) и са необичном снагом и живошћу у изразу („Атлет, што савија гвожђе“, „Споменик палим јунацима 79. пуковније у Осеку“, само што нам код овога споменика теже полази за руком, да нађемо стајалиште, са кога бисмо видели јединство у приказаноме). Његов друг, *Рудолф Валдец*, дао нам је одличан профил Змајев из последњих година.

У овом је кратком прегледу покушано, да се са врхова свакога одељења баци општи поглед на целу изложбу. И да није напред истакнутих тешкоћа, да је на овој изложби више и јединства и упоредног развоја, субјективној би критици и крај све обазривости и крај све тежње за објективношћу — које се не могу никада у довољној мери задовољити — ипак немогућно било, да донесе тачну пресуду. Свакако је много истине у речи *Штраусовој*: „Субјективна је критика појединца лула на извору, коју сваки дечак за извесно време запушити може: критика, која се у току времена објективно изнесе, јури као хучна река, коју не могу ни све уставе ни насипи задржати“. Али иако је субјективној критици обично суђено, да брзо пропадне и као извор изгуби се у реци, у објективној критици, ипак она ствара ту реку и шуми незнана и даље у њој.

Београд, X. 1904. Милан Шевић.

Уређује **др. Милан Савић**, секретар Матице Српске,
према одлукама Књижевног Одбора.

НОВЕ КЊИГЕ

Под овом рубриком објавиће уреднишшво Летописа књиге које се пошљу библијотеци Матичиној

92. Глас срп краљ. акад. LXVII. први разред 26. Београд 1903. вел. 8⁰, стр. 227. Цена два динара.

93. Глас срп. краљ. академ. LXVIII. други разред 42. Београд 1904. вел. 8⁰. Стр. 207. цена 2 дин.

94. Срп. краљ. акад. Годишњак XVII. 1903. Београд 1904. 12⁰. Стр. 489. Цена 1 50 дин.

95. Пољаница и клисура антропогеографска проучавања *Ристе Т. Николића* (Са 10 прилога) Београд 1904. вел. 8⁰. 249 + X.

96. Племе Кучи у народној причи и пјесми написао *Марко Миљанов* Биоград 1904. 8⁰. LXXX + 384. Цијена 4 динара.

97. Србија и српски покрет у Јужној Угарској 1848. и 1849. од *Драг. М. Павловића* Београд 1904. вел. 8⁰. Стр. 180. Цена 2 динара.

98. Двадесетпетогодишњица Ратника месечног војног листа који издаје главни ђенералштаб 1879 1904. Приредило уреднишшво Ратника Београд 1904. вел 8⁰. Стр. Стр. 5 6 + 1 л.

99. Изучавање српске књижевности књига прва. Саставио *М. К. Драгутиновић*. Београд 190?. вел. 8⁰. VIII + 131. Цена 2 дин.

100. Образовање воље написао *Жил Пејо* превео *Васа Стајић*. У Срем. Карловцима 1904. вел. 8⁰. Стр. 200 + 1 л.

101. Краткое наставление свјашченикам и пјателовес сочиненое *Викентием Ракичем* проигумешом манастира Фенека дјелано в Белиградје в лето 18 2. Приопшто *Д. Руварац*. У Ср. Карловцима 1904. вел. 8. Стр. 40

102. *M. de Valois*. Osveta novela iz dubrovačke proš osti XVI v. Dubrovnik. 1904. вел. 8⁰. Стр Cijena 1 kruna.

103. Марко Цар Моје симпатије књижевне слике и студије Коло III. Дубровник 1904. вел 8⁰. Стр. 190 + 1 л. Cijena 2 krune.

104. Радикали и наша национална политика Београд 1904. 8⁰. Стр. 82.

105. Југ-Богданов дом. Мелодрама из јуначке српске старине. За дилетантски приказ извео *Јован Живојновић*. У Новом Саду 1904. 8⁰. Стр. 30. Цена 50 потура,

106. Ново упѫтване за събиране и изучаване на народнитѣ юридически обичаи отъ *С. С. Бобчевъ* София 1901. вел 8⁰. Стр. 23.

107. Die Tektonik der Balkanhalbinsel mit besondererer Berücksichtigung der neueren Fortschritte in der Kenntnis der Geologie von Bulgarien Serbien und Makedonien. Von *J. Cvijić* Wien 1904. вел. 8⁰. Стр. 24.

108. Српска краљевска академија Јаков Игњатовић, књижевна студија од Дра Јована Скерлића. Београд 1904. вел. 8⁰. Стр. 220

Урсђивање ове свеске завршено је 23. новем. (6. децем.)

БИБЛИОТЕКА МАТИЦЕ СРПСКЕ
Рс х 4 4

ИЗДАЊА МАТИЦЕ СРПСКЕ ЗА 1904. ГОДИНУ

У току 1904. год. Матица ће дати члановима и претплатницима ове књиге:

I. **Летопис**, шест књига (књ. 223 – 228). Свака два месеца излази једна књига од 7 табака.

II. **Књиге Матице Српске**: Број 10. „За крухом“, роман Ива Ћипика.

III. **Књиге за народ**: Календар Матице Српске за 190 . год. Свеска 108—110. Краљевић Марко у народним песмама, за народ и школу спремио Тихомир Остојић. — Св. 111. Из књига старостављих, од Стевана Сремца.

Напомена: Календар за год. 1905. добивају само чланови Матице Српске.

ПРЕТПЛАТА НА МАТИЧИНА ИЗДАЊА

1. Чланови добивају сва издања Матичина. Чим уплате прву честицу чланарине од 20 К., добиће све књиге које излазе те године.

2. Претплатници добивају Летопис, Књиге Матице Српске и Књиге за народ (без Календара) за 4 К. у иноземству за 6 К.

3. Претплатити се може само непосредно у Благајници Матице Српске.

Цена је овој књизи 1 круна.

ШТАМПАРИЈА СРПСКЕ КЊИЖАРЕ БРАЋЕ М. ПОПОВИЋА У НОВОМ САДУ.

1904.